

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

КНИГА 46

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

Издавач: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
За издавачот: проф. д-р Анета Дучевска, декан на Факултетот

РЕДАКЦИСКИ ОДБОР

Румена Бужаровска
Руска Ивановска-Наскова
Лидија Капушевска-Дракулевска
Марија Паунова
Аслан Хамити

EDITORIAL BOARD

Rumena Bužarovska
Ruska Ivanovska-Naskova
Lidija Kapuševska-Drakulevska
Marija Paunova
Aslan Hamiti

Адреса: Филолошки факултет „Блаже Конески“, п. фах 567
1000 Скопје, Република Македонија
Address: Blaže Koneski Faculty of Philology, PO Box 567
1000 Skopje, Republic of Macedonia

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“
на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Книга 46, 2021

ANNUAL COLLECTION

Blaže Koneski Faculty of Philology
Ss. Cyril and Methodius University – Skopje, Volume 46, 2021

Јазична редакција: Симон Саздов

Печати: Мар-Саж, Скопје

Тираж: 100 примероци

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

ISSN 1409-8571

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

книга 46

Скопје, 2021

СОДРЖИНА

Предговор	11
-----------------	----

Предавања

Su excelencia, Emilio Lorenzo Serra, Embajador del Reino de España en Skopje,

Diplomaticos escritores. Mis poemas preferidos. Mi muy limitada obra poética.	15
--	----

Ljiljana Uzunović

Il fumetto e la libertà: il fenomeno di Alan Ford nella Ex Jugoslavia	31
---	----

Книжевност и култура

Славица Србиновска

Дијалошката имажинација во наративната структура на романот <i>Големата зелена џусџелија</i> од Жоао Жуимареуш Роса	51
---	----

Соња Витанова-Стрезова

Контекст, теми, структура и ликови во <i>Мидлмарч</i> од Џорџ Елиот.....	65
--	----

Игор Поповски

Сервантес и метатеатарот	79
--------------------------------	----

Јазик и дидактика

Ајтен Камили

Јазични сличности и разлики на албанскиот и турскиот говор во Струга	99
--	----

Елена Ончевска Агер, Калина Малеска, Искра Тасевска Хаци-Бошкова, Соња Китановска-Кимовска, Бобан Карапејовски
Активностите на Комисијата за унапредување на наставата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје како чекор кон преосмислување на постојните концепти..... 111

Елена Ончевска Агер, Руска Ивановска-Наскова
Настава на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во услови на пандемија: извештај од првата истражувачка фаза..... 123

Мира Трајкова
Présentation du kit pédagogique J'apprends et je me protège contre les virus de prof. d-r Irina Babamova & prof. d-r Snežana Petrova (Réalisé dans le cadre de la IVème édition des Journées de la Francophonie à la Faculté de philologie “Blaže Koneski” - Skopje, mars 2021) / Приказ на педагошкиот материјал за настава по француски јазик *J'apprends et je me protège contre les virus* (Учам и се штиџам од вируси)
од авторките И. Бабамова и С. Петрова 131

Сања Михајловиќ-Костадиновска
Промотивни активности во основни училишта во Куманово на групата за шпански јазик..... 135

Преведување и толкување

Милена Саздовска-Пигуловска, Солзица Поповска, Катарина Ѓурчевска-Атанасовска, Сања Гавриловска
Осовременување на методите и техниките во наставата по стручен јазик и терминологија на интердисциплинарни студии по преведување и толкување..... 141

Прикази, проекти и хроники

Татјана Гочкова-Стојановска
Приказ на книгата „Лингвистички студии за македонскиот јазик“ II: *Социолингвистички теми – јазикот и нормата* 159

Владимир Мартиновски

Каде се наоѓа човештвото? (кон Зборникот од студентската филолошка конференција *Како си ми?*, Скопје, Филолошки Факултет „Блаже Конески“, 2020) 167

Марија Ѓорѓиева-Димова

За една филолошка мисија (кон Зборникот трудови од шестата студентска филолошка конференција *Како си ми?*, Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2021) 173

Анастасија Ѓурчинова

Од ковачницата на преведувањето: студентска работилница „Конески на 14 јазици“ 179

Валентина Милошевиќ-Симоновска

Студентски преведувачки работилници 183

Ирина Бабамова

Трето издание на Деновите на франкофонијата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје (по повод одбележувањето на 50-годишниот јубилеј на Меѓународната организација на франкофонијата) 187

Ирина Бабамова

Хроника: Четврто издание на Деновите на франкофонијата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје (15 март – 2 април 2021 г.) 193

Експозеа

Бобан Карапејовски

Експонентите на категоријата *оѓределеност* во македонскиот јазик (*Експозеа* од одбранет докторски труд) 199

ПРЕДГОВОР

„Годишниот зборник“ како периодична публикација на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје, сведочи за издавачката дејност на факултетот од една страна, а од друга, дава увид во научната дејност на дел од неговиот наставен кадар. Се разбира, не комплетен. Тука се и другите изданија на зборници и монографии (колективни и индивидуални), како и меѓународното списание „Современа филологија“.

Четириесет и шестата книга на „Годишниот зборник“ која се однесува на изминатиот двогодишен период (2020-2021 г.) кој помина во знакот на светската пандемија со КОВИД-19, е дел од активностите по повод 75-годишниот јубилеј на Филолошкиот факултет и 100-годишнината од раѓањето на нашиот патрон, Блаже Конески. Меѓутоа, со оглед на многубројните активности на тој план, како и неколкуте значајни собири, читања и конференции, изостанаа трудови и текстови кои би биле фокусирани на споменатите јубилеи, освен извештајот за студентската работилница „Конески на 14 јазици“.

Од друга страна, новонастанатите услови (пандемијата) бараа и нови форми на наставен процес преку електронски платформи, па искуствата во тој поглед и предизвиците за унапредување на квалитетот на наставата онлајн, најдоа свое соодветно место во содржините на „Годишниот зборник“. Веруваме дека согледбите на колегите од соодветната Комисија при факултетот ќе бидат драгоцен, особено затоа што и во новата учебна година се соочуваме со истите проблеми.

Композициски, 46. книга на „Годишниот зборник“ содржи вкупно 2 предавања, 3 научни студии во рубриката „книжевност и култура“; 5 трудови се од доменот на „јазикот и дидактиката“, еден од доменот на „преведувањето и толкувањето“; 6 прегледи на конференции (студентската „Како си ми“), проекти и хроники на настани реализирани на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје во текот на минатите две учебни години (2019-2020 и 2020-2021), една рецензија на книга, како и едно експозе од докторска дисертација. Со други зборови, „Годишниот зборник“ содржи вкупно 19 оригинални текстови од уште поголем број различни, но сепак сродни гласови, со свои специфичности карактеристични за хетерогените интереси и подрачја на филолошката наука.

Редакцијата изразува благодарност до сите автори на трудови без кои немаше да се реализира овој број на „Годишниот зборник“. Голема благодарност и за плодната соработка со професорот Симон Саздов, кој стои зад јазичната редакција на зборникот, а особена благодарност до

деканката – проф. д-р Анета Дучевска и до Деканатот во целина, за несебичната поддршка во подготовката и во реализацијата на целиот процес.

Му посакуваме долговечност на „Годишниот зборник“ (во овој или во некој друг, нов, современ облик) и изразуваме надеж дека ќе продолжи нашата заедничка заложба за што подобар квалитет на содржините на оваа публикација, бидејќи таа е репрезент, реномиран амблем на научниот профил на нашиот факултет со своја долга традиција. „Годишниот зборник“ е публикација на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје која остава запис, трага за актуелните интереси и научни преокупации на наставниците и на соработниците на нашиот факултет и со тоа трајно се вградува во меморијата на филолошката наука кај нас.

Од Редакцискиот одбор на Годишниот зборник
на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје
за 2019/2020 и 2020/2021 година, во состав:

Румена Бужаровска
Руска Ивановска-Наскова
Лидија Капушевска-Дракулевска
Марија Паунова и
Аслан Хамити

ПРЕДАВАЊА

**Su excelencia, Emilio Lorenzo Serra, Embajador
del Reino de España en Skopje**

DIPLOMATICOS ESCRITORES. MIS POEMAS PREFERIDOS. MI MUY LIMITADA OBRA POÉTICA¹

I.- DIPLOMATICOS ESCRITORES

Desde mis estudios de Literatura en el Bachillerato, constaté que un número no desdeñable de escritores habían sido también diplomáticos. Y no sólo en España, sino también en otros países como los latinoamericanos, Francia, Portugal, Reino Unido o Suecia, sin ánimo exhaustivo. Y en Skopje, he visto que Macedonia del Norte no es una excepción.

Por ello, me ha parecido que éste podría ser un tema de interés para esta charla de hoy, con ustedes, alumnos de español de la Universidad de los Santos Cirilo y Metodio, de Skopje, para celebrar el Día del Libro.

A continuación, haremos un breve recorrido por una lista de diplomáticos escritores, sobre todo españoles, pero no únicamente, en la que inevitablemente algunos se habrán quedado en el tintero.

Pero cabe preguntarse, como con el ¿qué fue antes, el huevo o la gallina?. ¿Qué fue antes, el diplomático o el escritor?. ¿El diplomático se convierte en escritor, ya sea poeta, novelista, dramaturgo o ensayista, porque en su vida, en diferentes países, adquiere un rico bagaje de experiencias, vivencias y sensaciones, y siente la necesidad ineludible de expresarlas por escrito para liberarse de ese “peso”?.

¿O es, más bien, el escritor el que precede al diplomático, convirtiéndose la diplomacia en un interesante modo de vida al servicio de la literatura?. ¿O en

¹ Текст од предавањето на Амбасадорот на Кралството Шпанија во Скопје, Н.Е. Емилио Лоренсо Сера, по повод Меѓународниот ден на книгата и авторските права, на тема „Писатели кои биле дипломати. Моите омилен поети и песни. Моето скромно поетско дело“, одржано на 23.4.2021 на платформата Zoom, со присуство на студенти по шпански јазик и колеги од Катедрата за романски јазици и книжевности.

algunos casos, se recurre al escritor hecho y de prestigio, como figura señera de su país, para que lo represente con acierto y eficacia, en una capital extranjera?

Como veremos seguidamente, hay distintos tipos, diferentes casos.

Quizá, el caso más claro en que el escritor precede al diplomático es el de Rubén Darío, cuya precocidad llegó a tal extremo, que se le llegó a conocer como el “poeta niño”.

Pablo Neruda, de algún modo recurre a la Carrera Consular como modo de subsistencia, después de haber escrito ya, a los 20 años “Veinte poemas de amor y una canción desesperada”. Y hacia el final de su vida, es nombrado Embajador de Chile en París por Salvador Allende, cuando aparte de tener un fuerte compromiso político con las fuerzas progresistas de su país, tras años de militancia en el Partido Comunista, está en la cima de su prestigio literario, tras haber recibido el Premio Nobel de Literatura en 1971.

Ramón Pérez de Ayala es también otro caso claro de un escritor de prestigio, ya consagrado, que había publicado prácticamente toda su obra, como sus principales novelas “Ad Majorem Dei Gloriam” y “Troteras y danzaderas” y ensayos como “Política y toros”, cuando fue nombrado, en 1931, Embajador de la Segunda República española, en Londres. Pérez de Ayala también había participado en la creación de la Agrupación al servicio de la República, junto a José Ortega y Gasset y Gregorio Marañón, y permanecerá en Londres como Embajador hasta 1936.

También en el caso de Aurelio Valls, como veremos, el escritor precede al diplomático, pues comienza a publicar poesía a la temprana edad de 17 años.

Luan Starova es, nuevamente, un escritor hecho ya, cuando en los años '90 se convierte en el primer Embajador en París y la UNESCO, de Macedonia del Norte, acreditado igualmente en Madrid. Aunque quizá sea un caso no tan claro como el de Ramón Pérez de Ayala, en la medida en que Starova había desempeñado ya puestos diplomáticos en la década de los '80 en otros países europeos y árabes.

Pero como dice Andrés Amorós, “el escritor hace literatura con toda su sustancia vital, con el bagaje de experiencias acumulado a lo largo de una vida...Escribimos con la inteligencia, pero también con la sensibilidad, la nostalgia, con los recuerdos que atesoramos, con la melancolía que la vida va depositando en nosotros”.

En ese sentido, el escritor Juan Valera es difícilmente explicable sin tener en cuenta su vida diplomática. Valera estudia griego clásico en Nápoles, su primer destino. Ello le marcará como escritor. Sus “Cartas” son el relato, sobre todo, de sus experiencias y viajes en la vida diplomática.

Valera tenía 50 años cuando publica “*Pepita Jimenez*”, su primera novela y también la mejor de las suyas, a juicio de la crítica. Gran parte de la obra está escrita en forma de *cartas*, en las que Valera *analiza* sutilmente el proceso de la pasión amorosa. Y al decir *analiza*, hemos dado con una de las claves de la profesión del diplomático, que es el *análisis*. El *análisis de situaciones*, políticas, sociales o económicas; el análisis de discursos, de tratados, de países...; análisis que forma parte esencial de la *función de información*, una de las cinco que definen la *diplomacia*.

La *negociación* es, por otra parte, *columna vertebral de la diplomacia*. Y la negociación, entre otras exigencias, requiere *dominio del lenguaje, hábil manejo de la palabra*. Y es aquí, quizá, donde cabe identificar una clara *convergencia del diplomático y del escritor*; o si se prefiere, *del escritor y el diplomático*.

Por otra parte, con la extensión de la democracia como forma de gobierno, la *diplomacia* ha pasado de ser predominantemente *secreta*, en el pasado, a *pública*. Por eso, se habla tanto en nuestros días de *diplomacia pública*, a través de la cual se pretende ganar a la *opinión pública* de otros países y a la *opinión pública internacional*, para nuestro “*weltanschauung*”, nuestra visión del mundo. Y eso se consigue a través de la *comunicación* y la persuasión, que se basan nuevamente en la *palabra*. Los *mensajes* están hechos de palabras. Volvemos a encontrar, pues, un espacio de convergencia entre el diplomático y el escritor.

“El frac a veces aprieta”, de Francisco Agramonte, uno de los libros más amenos que he leído en mi vida, no habría sido posible si su autor no hubiese sido diplomático.

Yo mismo, sin tener la petulancia de situarme al mismo nivel que los escritores que en esta charla se mencionan, he tenido la suerte de conocer en mi vida diplomática, además de a Aurelio Valls, a los escritores españoles Julián Marías (padre de Javier Marías), Antonio Buero Vallejo, Manuel Vázquez Montalbán, José Luis Sampedro y Justo Jorge Padrón, gran poeta y gran persona, vinculado estrechamente a Macedonia del Norte, al haber sido Cónsul Honorario de este país en Madrid; ser el único español miembro de honor de la Academia de Ciencias y Letras de Macedonia del Norte y haber ganado el Primer Premio del Festival de Poesía de Struga, recientemente fallecido. Por ello, propongo mantener un minuto de silencio como muestra de respeto y para rendirle homenaje.

MINUTO DE SILENCIO

He tenido, igualmente, la suerte de conocer a los suecos Artur Lundquist, poeta a quien Justo Jorge Padrón admiraba y de quien recibió importante influencia; y a Knut Anhlund, patriarcas ambos de las Letras españolas y

latinoamericanas, en la Academia Sueca, que da los premios Nobel de Literatura. Y he conocido a otras personalidades, entre las que destacaría a Don Federico Mayor Zaragoza, Director General de la UNESCO en dos mandatos, eminencia científica como bioquímico y gran humanista, como pacifista y escritor. También ha participado en el Festival de Struga, como poeta.

Con este caudal de experiencia, yo debería haber escrito mucho más de lo que he hecho, si se exceptúan numerosos informes a lo largo de más de cuarenta años de profesión diplomática. Pero la inspiración de las musas hasta ahora ha sido limitada y las exigencias de las tareas diplomáticas son cada vez más absorbentes. Esta es mi justificación.

Entramos ahora a pasar revista, de modo inevitablemente superficial, a los diplomáticos españoles que también han sido escritores; o si se prefiere, a los escritores y diplomáticos españoles.

1.- Angel María de Saavedra (1791-1865), Duque de Rivas. Político liberal y escritor, destaca como poeta y dramaturgo romántico. Fue Embajador en Nápoles y París, Ministro de la Gobernación y de Marina, Presidente del Consejo de Estado y director de la Real Academia Española de la Lengua. Su obra dramática “Don Álvaro o la fuerza del sino”, inspiró a Giuseppe Verdi su ópera *La forza del destino*.

Juan Valera, amigo y subordinado suyo, al hacer una síntesis de la vida del Duque de Rivas, afirma: “en el gran movimiento de renovación o revolución literaria que hubo en España de 1830 a 1850 es, tal vez, si no la principal, la más original figura”.

2.- Salvador Bermúdez de Castro (1814-1883), Duque de Ripalda. Como diplomático, representó a España en Méjico, Nápoles y París. Escribió, sobre todo, poesía y unos Ensayos poéticos, publicados en 1840.

3.- Juan Valera y Alcalá-Galiano (1824-1905), entró en el servicio diplomático como secretario del Duque de Rivas, siendo éste Embajador en Nápoles, y es destinado a Portugal, Rusia, Brasil, Estados Unidos, Bélgica y Austria. Destaca como novelista (ya hemos mencionado “Pepita Jiménez”, la novela española más popular del siglo XIX). En sus “Cartas” es donde hay un reflejo directo de sus viajes y de su vida diplomática. Miembro de la Real Academia Española de la Lengua. Admirador de la obra de Rubén Darío, que elogió y contribuyó a promover internacionalmente, en sus inicios.

4.-Ángel Ganivet (1865-1898), Cónsul en Amberes, Helsinki y Riga, donde se suicida en 1898. Considerado como el *precursor de la Generación del 98*.

Escribió, sobre todo, ensayos: “Cartas finlandesas”, “Idearium español”, “El Porvenir de España”.

5.-Ramiro de Maeztu (1874-1936), de padre español y madre inglesa, nacido en Vitoria, cultivó el periodismo en Madrid e Inglaterra. Miembro de la *Generación del 98*, es en su juventud uno de los adalides de la crítica y protesta a todo lo anterior al desastre del 98, la pérdida de Cuba y Filipinas, últimas colonias del Imperio español. Crítica que se extendió a casi todos los aspectos de la vida española. Hacia el final de su vida evoluciona y en su obra “Defensa de la Hispanidad”, se identifica con el pensamiento tradicional y católico, propugnando la creación de una comunidad de pueblos hispánicos, asociados en un destino común. En 1928 fue nombrado Embajador de España en Buenos Aires.

6.-Ramón Pérez de Ayala (1880-1962), periodista y novelista, Embajador de la Segunda República en Londres. Su novela “Troteras y danzaderas”, sobre la vida en Madrid en los primeros lustros del siglo XX, está escrita en clave. Y varios de sus personajes corresponden a figuras como el filósofo Ortega y Gasset, o Maeztu, a quien no deja, precisamente, bien. Las enemistades entre escritores son frecuentes. Proverbial fue la inquina de Quevedo a Góngora.

7.-Salvador de Madariaga (1886-1978), diplomático y escritor extraordinariamente prolífico. Ingeniero de Minas, fue funcionario de la Sociedad de Naciones, el antecedente de las Naciones Unidas entre las dos guerras mundiales, y pacifista – en el debate de la Constitución española de 1931, abogó por “la renuncia a la guerra como instrumento de política nacional”, lo que logró, pues, esa renuncia se convirtió en el artículo 6 de dicha Constitución--. Embajador de la Segunda República en Washington y París; Ministro de Instrucción Pública y de Justicia, también, de la Segunda República. Se exiló en el Reino Unido al estallar la Guerra Civil y sólo volvió a España a la muerte de Franco. Liberal y europeísta convencido, no sólo fue anti-franquista militante – fue uno de los principales organizadores del encuentro de la oposición a Franco, en el exilio y en el interior, conocida como “contubernio de Munich”, en 1962--, sino también anticomunista. Miembro de la Real Academia de la lengua y de la de Ciencias Morales y Políticas. Fue propuesto varias veces para el Premio Nobel de la Paz y para el Premio Nobel de Literatura, sin llegar a recibir nunca ninguno de los dos.

Madariaga tiene la singularidad de haber escrito varias de sus obras, no sólo en español, sino también en inglés y francés en la versión original. Entre sus muy numerosas obras, cabe citar sendas biografías de Cristóbal Colón, Hernán Cortés y Simón Bolívar. Numerosos ensayos, como “Ingleses, franceses y españoles”; “España, ensayo de Historia Contemporánea”; “Anarquía o

Jerarquía”; “Cuadro histórico de las Indias”; “The Rise of the Spanish American Empire”, seguido de otro “The Fall of the Spanish American Empire”; y en 1951 publicó “Bosquejo de Europa”, en el que evalúa la situación europea de cara a una integración política.

También escribió diversas novelas y dos libros de memorias. El primero, “Memorias de un federalista”; y el segundo, “Morning without noon”, titulado en español “Amanecer sin mediodía”.

8.-Francisco Agramonte (1888-1966), diplomático y escritor. Autor del “Frac a veces aprieta”, que es la crónica de su propia vida y sus destinos, pero también la de una época en que el mundo se vió convulsionado por dos guerras mundiales y España por una rebelión militar. Tuvo como en Embajador en Buenos Aires a Ramiro de Maeztu y fue Subsecretario del Ministerio de Asuntos Exteriores, con Alejandro Lerroux como primer Ministro de Asuntos Exteriores de la Segunda República.

9.- Agustín de Foxá (1906-1959), Conde de Foxá, diplomático y poeta falangista, que experimenta una evolución que él mismo resume así:

“Todas las revoluciones han tenido como lema una trilogía: libertad, igualdad, fraternidad fue de la Revolución francesa; en mis años mozos yo me adherí a la trilogía falangista que hablaba de patria, justicia y pan. Ahora, instalado en mi madurez, proclamo otra: café, copa y puro”.

Francisco Umbral lo define como “gordo, exquisito, dandi, cínico, culto y brillante”.

10.-Aurelio Valls Carreras (1917-1986), diplomático y poeta, amigo de Dionisio Ridruejo, Juan Ramón Jiménez y Vicente Aleixandre. Nació en Londres de padres españoles procedentes de Cataluña, por eso se le ha conocido a veces como el “poeta bilingüe”. En la introducción a su último libro de poemas, todos sonetos, “Retorno a la poesía”, publicado en 1983, Aurelio Valls escribía: “¡A los diecisiete años, me lancé a la literatura inglesa!. Me publicaba G.K. Chesterton, en su revista. Más tarde, T. S. Elliot se interesó por mí, me escribió y me invitó a visitarle. Me dijo que la poesía debía beber de una fuente siempre actual y cambiante: el idioma hablado. Y me aconsejó escribir en inglés, si en Albión viviese, o en español, si acá residiera. ¡Consejo dudoso para un futuro diplomático que viviría casi siempre en terceros países!. Pensé, somos otra gente y opté por el español”.

Valls fue Embajador de España en Santo Domingo, Irán (donde vivió los últimos años del Sha de Persia y la revolución de Homeini, durante la que fue decano del Cuerpo Diplomático en Teherán) y Noruega. Tengo el inmenso orgullo de haber servido a sus órdenes como Secretario de Embajada, en Oslo, en mi primer destino. En homenaje a su memoria, incluyo entre mis

poemas preferidos “Tigre en el circo”, de “Retorno a la poesía”, metáfora de los cambios de destino que vivimos los diplomáticos y escrito cuando estaba cerca de su jubilación.

11.-Enrique Llovet (1917-2010), diplomático y escritor. Cultivó, sobre todo, el teatro, pero también escribió la biografía “Don Juan Valera: embajador de España”.

12.- Gonzalo Fernández de la Mora (1924-2002), diplomático, político y ensayista conservador. Autor del “Crepúsculo de las Ideologías” y el “Pensamiento Español”. Cabría considerarlo el ideólogo del tardofranquismo.

13.- Gonzalo Puente Ojea (1924-2017), diplomático y ensayista. A pesar de ser ateo militante escribió numerosos ensayos sobre tema religioso, como “Ideología e Historia: la formación del Cristianismo como fenómeno ideológico”.

14.-Fernando Morán López (1926-2020), diplomático, político y escritor. Fue el primer Ministro de Asuntos Exteriores de Felipe González y es con Morán como Ministro, cuando España ingresa en la UE, en 1986, junto a Portugal. Morán fue miembro del Partido Socialista Popular, del profesor Tierno Galván, antes de su fusión con el PSOE.

Morán comenzó escribiendo novelas como, “También se muere el mar”, “El profeta” o “José Giménez, promotor de ideas”, pero fue ante todo ensayista; sus ensayos son: “Nación y alienación en África negra”, “Revolución y tradición en África negra”, “Novela y semidesarrollo”, “La destrucción del lenguaje y otros ensayos”. Y a caballo entre el ensayo y la política escribió: “Una política exterior para España” y “España en su sitio”.

15.-Santiago de Mora-Figueroa y Williams, Marqués de Tamarón (1941), diplomático y escritor, que ha cultivado, sobre todo, el ensayo; entre ellos, “El guirigay nacional”, “El siglo XX y otras calamidades” y “El peso del español en el mundo”. Tras una dilatada carrera, fue Director del Instituto Cervantes entre 1996 y 1999 y, a continuación, Embajador en Londres.

-El Marqués de Perinat, José Cuenca, Máximo Cajal, Fernando Schwartz, Amador Martínez Morcillo, Francisco Villar, Eduardo Garrigues, Aurelio Pérez Giralda, Jorge Dezcallar, Domingo de Silos Manso, Carles Casajuana, Eduardo Alonso Luengo, Anunciada Fernández de Córdoba, Manuel Montobbio, José María Ridao, Santiago Miralles, Miguel Albero, Ignacio Cartagena, o Luis Francisco Martínez Montes son otros tantos diplomáticos españoles, escritores, que cabe añadir, sin ánimo exhaustivo, a esta lista. El caso de Casajuana, que tras dilatada carrera fue Embajador en Londres, es especialmente interesante pues, a su respetable obra literaria, añade el ser columnista desde hace varios años en el diario de Barcelona, “La Vanguardia”, en el que con excepcional

lucidez, hace agudísimos análisis de la vida nacional e internacional, a menudo, no exentos de humor.

En Latinoamérica, podemos mencionar a:

16.-Juan José Zorrilla de San Martín (1855-1931), poeta y diplomático uruguayo, autor del poema narrativo “Tabaré”.

17.-Rubén Darío (1867-1916), diplomático y poeta de Nicaragua, de gran precocidad, hasta el punto de que se le llegó a conocer como el “poeta niño”. Estuvo destinado en Santiago de Chile; París, lo que tuvo decisivo impacto en su obra; Madrid y Buenos Aires.

En 1892, Juan Valera, del que hablamos al principio de esta charla, que era el más fino crítico literario de la época en España, le dedica un *elogioso artículo* en el que saluda la “aparición de un verdadero y renovador poeta”, que supondría la consagración rubeniana y la catapulta de su proyección universal.

En 1892 es la primera visita a España, a Madrid, a donde viene como diplomático, representando a Nicaragua en los actos de conmemoración del Centenario del descubrimiento de América. Y 1898, será su segunda visita a España, donde se relaciona, en Madrid, con Benavente, Baroja, Maeztu, Azorín, Valle-Inclán o Villaespesa. Es decir, los noventayochistas y los modernistas. Traba amistad, también, con Antonio Machado. Rubén Darío es el máximo representante del *modernismo* literario en lengua española.

18.-Amado Nervo (1870-1919), poeta, periodista y diplomático mexicano. En 1900, el diario El Imparcial lo envió como corresponsal a la Exposición Universal de París, donde entabló amistad con el gran Rubén Darío, quien más tarde diría de Nervo: “se relacionó también con el grupo de literatos y artistas parnasianos y modernistas, completando de ese modo su formación literaria”.

Hacia el final de su vida, en 1918, recibió el nombramiento de ministro plenipotenciario, que como es bien sabido es una categoría en la carrera diplomática, en Argentina, y en 1919, en Uruguay, donde falleció.

19.-Miguel Ángel Asturias (1899-1974), novelista y diplomático guatemalteco, obtuvo el *premio Nobel de Literatura en 1967*. Conoció a Rubén Darío poco antes de la muerte de éste y trabaría, luego, amistad con Pablo Neruda.

20.-Pablo Neruda (1904-1973), poeta y diplomático chileno, al que nos hemos referido al principio de esta charla, obtuvo el *premio Nobel de Literatura en 1971*.

A su juventud pertenece uno de los libros más leídos de la historia de la poesía, “Veinte poemas de amor y una canción desesperada”, de 1924. Los problemas económicos le llevaron a emprender en 1926 la Carrera Consular,

que le llevaría a Birmania (Mianmar), Ceilán (Sri Lanka), Java, Singapur y a España, entre 1934 y 1938, donde conocería a Federico García Lorca, Rafael Alberti, Vicente Aleixandre, Gerardo Diego, Miguel Hernández y otros miembros de la Generación de 1927. Neruda apoyó a los republicanos en la Guerra Civil española, con su obra “España en el corazón”, de 1937. De regreso a Chile en 1939, ingresó en el Partido Comunista y su obra experimentó un giro hacia la militancia política. A principios de la década de los '70 del siglo pasado, Salvador Allende envió a Neruda como Embajador de Chile a París, como ya se ha dicho.

21.-Octavio Paz (1914-1998), poeta, ensayista y diplomático mexicano, obtuvo el *premio Nobel de Literatura en 1990* y había obtenido el premio Cervantes en 1981. Se le considera uno de los grandes poetas de todos los tiempos.

En 1937 fue invitado a España al Congreso Antifacista en plena Guerra Civil española, mostrando su solidaridad con los republicanos.

22.-Jorge Edwards (1931), escritor y diplomático chileno, autor entre otras obras de “Persona non grata”. Premio Cervantes en 1999.

En Portugal:

23.-José María Eza de Queirós (1845-1900), novelista (el más importante de Portugal en el s.XIX) y diplomático portugués. Asiste a la inauguración del Canal de Suez, en 1869. Su carrera consular le lleva a La Habana, Bristol y París, donde conoce a Emile Zola.

En Francia:

24.-Francois-René de Chateaubriand (1768-1848), diplomático, político y escritor, considerado como el iniciador del romanticismo en la literatura francesa. Fue Embajador en Berlín, Londres y Comisionado en el Congreso de Verona. Como Ministro de Asuntos Exteriores organizó la tristemente célebre expedición de los Cien Mil Hijos de San Luis.

25.-Paul Claudel (1865-1955), poeta, ensayista y diplomático. Destinado tres veces en China y Embajador en Japón, Estados Unidos (coincidiendo con el “Crack bursátil de 1929” y los primeros años de la Gran Depresión, sobre la que escribe un ensayo abordando las causas de la crisis, que resume en la *codicia*) y Bélgica.

26.-Jean Giraudoux (1882-1944), diplomático y dramaturgo, cuyas obras suelen estar inspiradas en temas de la Grecia Clásica, como “No habrá guerra de Troya”, o “Electra”.

27.-Saint-John Perse (1887-1975), seudónimo de Alexis Saint-Leger, poeta y diplomático francés. Sus primeros destinos como diplomático fueron España, Alemania, el Reino Unido, China y los Estados Unidos. Fue uno de los más próximos asesores diplomáticos de los Primeros Ministros de Francia, Aristide

Briand y Edouard Daladier. En 1940, se exiló en EE.UU. y, en 1960, recibió el *Premio Nobel de Literatura*.

28.-Roger Peyrefitte (1907-2000), diplomático y escritor. Autor entre otras obras de “Les Ambassades”.

29.-Alain Peyrefitte (1925-1999), diplomático, político y escritor, miembro de la Academia de Francia, autor del ensayo “Cuando China despierte, el mundo temblará” y de “El mal latino”.

30.-Stephane Hessel, nacido en Berlín en 1917 y de origen judío estudió en Francia y adquirió la nacionalidad. Fue miembro de la Resistencia y estuvo prisionero en Buchenwald. Es uno de los redactores como diplomático francés, de la Declaración de los Derechos Humanos de Naciones Unidas de 1948 y posteriormente, Embajador de Francia ante la Organización, siendo Presidente Mitterrand.

En 2010, en el apogeo de la crisis económica y financiera que se inicia en 2007-2008, publica el manifiesto “Indignez-vous”, convirtiéndose en el padre intelectual del Movimiento de los Indignados.

En el Reino Unido:

31.-Lawrence Durrell (1912-1990), miembro del servicio diplomático británico y autor del “Cuarteto de Alejandría”.

En Suecia:

32.- Jan Martenson, diplomático y escritor sueco, que ha publicado numerosísimas novelas policiacas, en torno al trabajo de detective del principal protagonista de sus novelas, un vendedor de antigüedades en la ciudad vieja de Estocolmo. Tiene el paralelismo con Vázquez Montalban, que también creó el personaje de Pepe Carballo, en que, también en sus novelas, da recetas de cocina y comenta vinos.

Martenson, que fue Secretario General Adjunto de Naciones Unidas, aporta además en las mismas información de actualidad en el momento de la publicación, sobre los más variados temas, desde el tráfico de drogas, al de obras de arte, de armas, grupos neo-nazis, etc...

En Macedonia del Norte:

33.- Luan Starova (1941), escritor, académico y primer Embajador en París de Macedonia del Norte, en 1994. Ya nos referimos a él en la introducción.

También en Macedonia del Norte, cabría hacer mención, sin ánimo exhaustivo, de:

34.- Gane Todorovski (1929-2010), escritor, académico, Presidente del Festival de Poesía de Struga y Embajador de Macedonia del Norte, en Moscú, en la década de los noventa del siglo pasado.

35.- Trajan Gocevski (1939), escritor y diplomático, que en su destino en la Embajada de Yugoslavia en Cairo traba amistad con Butros Ghali, que sería luego Secretario General de las Naciones Unidas. Es autor del libro “Embajador de dos países”, pues fue Embajador de Yugoslavia en Turquía entre 1989 y 1992. Y tras su disolución, Embajador de Macedonia del Norte, hasta 1997.

36.- Jordan Plevnes (1953), poeta y dramaturgo, fue Embajador de Macedonia del Norte en París y la UNESCO, con acreditación múltiple en Madrid y Lisboa, entre el año 2000 y el 2005. En 2006 fue nombrado Vicepresidente del Comité Internacional de la UNESCO para el diálogo de las civilizaciones.

* * *

II.- MIS POEMAS PREFERIDOS.

La Marcha Triunfal, de Rubén Darío

¡Ya viene el cortejo!
¡Ya viene el cortejo!. Ya se oyen los claros clarines,
La espada se anuncia con vivo reflejo;
ya viene, oro y hierro, el cortejo de los paladines.

Ya pasa debajo los arcos ornados de blancas Minervas y Martes,
los arcos triunfales en donde las Famas erigen sus largas trompetas
la gloria solemne de los estandartes,
llevados por manos robustas de heroicos atletas.
Se escucha el ruido que forman las armas de los caballeros,
los frenos que mascan los fuertes caballos de guerra,
los cascos que hieren la tierra
y los timbaleros,
que el paso acompasan con ritmos marciales.
¡Tal pasan los fieros guerreros
Debajo los arcos triunfales!

Los claros clarines de pronto levantan
sus sonos,
su canto sonoro,
su cálido coro,
que envuelve en su trono de oro
la augusta soberbia de los pabellones.....

* * *

Caminante no hay camino, de Antonio Machado

Caminante, son tus huellas
el camino y nada más;

Caminante, no hay camino,
se hace camino al andar.
Al andar se hace camino,
y al volver la vista atrás
se ve la senda que nunca
se ha de volver a pisar.
Caminante no hay camino
sino estelas en la mar.

Retrato de sí mismo de Antonio Machado

Mi infancia son recuerdos de un patio de Sevilla,
y un huerto claro donde madura el limonero;
mi juventud, veinte años en tierra de Castilla;
mi historia, algunos casos que recordar no quiero.
Ni un seductor Mañara, ni un Bradomín he sido
-ya conocéis mi torpe aliño indumentario-,
mas recibí la flecha que me asignó Cupido,
y amé cuanto ellas puedan tener de hospitalario.
Hay en mis venas gotas de sangre jacobina,
pero mi verso brota de manantial sereno;
y, más que un hombre al uso que sabe su doctrina,
soy, en el buen sentido de la palabra, bueno.
Adoro la hermosura, y en la moderna estética
corté las viejas rosas del huerto de Ronsard;
mas no amo los afeites de la actual cosmética,
ni soy un ave de esas del nuevo gay-trinar.
Desdén las romanzas de los tenores huecos
y el coro de los grillos que cantan a la luna.
A distinguir me paro las voces de los ecos,
y escucho solamente, entre las voces, una.
¿Soy clásico o romántico?. No sé. Dejar quisiera
mi verso, como deja el capitán su espada:
famosa por la mano viril que la blandiera,
no por el docto oficio del forjador preciada.
Converso con el hombre que siempre va conmigo
-quien habla solo espera hablar a Dios un día-;
mi soliloquio es plática con este buen amigo
que me enseñó el secreto de la filantropía.
Y al cabo, nada os debo; debéisme cuanto he escrito,
A mi trabajo acudo, con mi dinero pago,
el traje que me cubre y la mansión que habito,
el pan que me alimenta y el lecho en donde yago.
Y cuando llegue el día del último viaje,
y esté al partir la nave que nunca ha de tornar,

me encontraréis a bordo ligero de equipaje,
casi desnudo, como los hijos de la mar.

* * *

Si mi voz muriera en tierra, de *Rafael Alberti* (Generación del 27)

Si mi voz muriera en tierra,
llevadla al nivel del mar
y dejadla en la ribera.
Llevadla al nivel del mar
Y nombradla capitana
de un blanco bajel de guerra.
¡Oh mi voz condecorada
con la insignia marinera:
sobre el corazón un ancla
y sobre el ancla una estrella
y sobre la estrella el viento
y sobre el viento la vela!

* * *

Río Duero, río Duero, de *Gerardo Diego* (Generación del 27)

Río Duero, río Duero,
nadie a acompañarte baja;
nadie se detiene a oír
tu eterna estrofa de agua.

Indiferente o cobarde,
la ciudad vuelve la espalda.
No quiere ver en tu espejo
su muralla desdentada.

Tú, viejo Duero, sonríes
entre tus barbas de plata,
moliendo con tus romances
las cosechas mal logradas.

Y entre los santos de piedra
y los álamos de magia
pasas llevando en tus ondas
palabras de amor, palabras.

Quién pudiera como tú,
a la vez quieto y en marcha,
cantar siempre el mismo verso
pero con distinta agua.

Río Duero, río Duero,
nadie a estar contigo baja,
ya nadie quiere atender
tu eterna estrofa olvidada,

sino los enamorados
que preguntan por sus almas
y siembran en tus espumas
palabras de amor, palabras.

* * *

Tigre en el circo, de Aurelio Valls

El látigo del tiempo lo asevera.
He de saltar, lo sé. ¿Los domadores?.
Me azuzan entre focos y tambores.
¡De nuevo me dispongo a la carrera!.

Con todo, cansa ya la latiguera.
Saltar, aunque me enfloran con honores
los aros del instante, o con amores
o penas (los saltaba a la torera).

El número se acaba. Tuvo brío.
En coso más feliz, haré fortuna.
Me torno para el monte, que es lo mío.

He de saltar la faz de la laguna,
La rueda fervorosa del estío,
el aro soñoliento de la luna.

* * *

Otesnita, de Justo Jorge Padrón

CUANDO ya comenzaba seriamente
a no pedirle vida a la esperanza,
llegó con un fervor casi de adolescencia.
Sus ojos penetraron en mi asombro
como un duro relámpago
desatado de súbito
en mis sueños más solos e indefensos.
Nunca contemplé un rostro
tan hecho de silencio y de ternura.
Y el aroma maduro de los frutos
y el soplo indescifrable

que deja el agua clara entre la brisa,
se juntaban naciendo de sus labios.
Su cuerpo era de vuelo y de inocencia,
alas que me entregaban
el júbilo encendido de las flores.
Pasaron noches, olas, estaciones y un día,
del fulgor del azar,
surgió entre las palabras una palabra nueva:
Otesnita... y le dije otra vez: Otesnita.
Un deslumbrado amor la iba invadiendo,
se refugió en sus ojos,
abrió el cielo en su risa
y reímos, reímos
como sólo se atreven
los niños o los que aman esta vida,
pues al instante supo
que sería su nombre para siempre.

* * *

III.- MI MUY LIMITADA OBRA POÉTICA.

Canto a Estocolmo con motivo de su capitalidad europea de la cultura en 1996.

Venecia hanseática
superlativa urbe báltica
maravilla arquitectónica
de omnipresencia acuática.

Como si por encanto
ora es níveo tu manto
ora verde acanto
o rojo, por tu llanto.

Corte de la Reina Cristina
y la Princesa Sofía Albertina
blanco de la inquina
de la Emperatriz Catalina.

Destino del Ministro Pimentel
taller del escultor Sergel
cuna de Alfred Nobel
númen de Lars Forsell.

Crisol de godos y teutones
francos, flamencos y valones

gentes de todos los rincones
colores y religiones.

Cosmopolita dama
altiva y galana.
¡Despierta a Descartes!
¡Llama del Sur a Cervantes!

¡Que vengan los poetas
artistas y estetas!
¡Y señoras pizpiretas!
¡Que suenen las trompetas!

¡Que toquen los violines
timbales y clarines!
¡Que canten serafines!
¡Y Santa Birguita, maitines!

* * *

Saludo a las tierras del Vardar

¿Será la lámpara de Aladino,
la que en tierras del ladino,
este verso cristalino,
ha inspirado a un vate fino?.
¿O será el vino?
¿Será de Kavadarci o de Negotino?

Con estas rimas
una pluma de Hispania
a las tierras del Vardar
desea saludar.

Muchas gracias por su atención.

Ljiljana Uzunović

IL FUMETTO E LA LIBERTÀ: IL FENOMENO DI ALAN FORD NELLA EX JUGOSLAVIA¹

1. IL FUMETTO ITALIANO DAGLI INIZI FINO AL PERIODO FASCISTA

La storia del fumetto italiano comincia nel 1908, con *Il Corriere dei Piccoli*, la prima rivista settimanale di fumetti italiana, anche se i fumetti erano importati dagli USA. È da menzionare che le vignette erano prive di balloon o *nuvolette*, che erano sostituite dalle didascalie edulcorate in rima (di solito ottonari o novenari in rima baciata). Benché si trattasse di fumetti americani, non c'era la classica "traduzione": il testo originale veniva spesso completamente "reinventato" oppure era vittima di pesanti reinterpretazioni. Il formato era di 16 pagine, che raddoppiarono nel 1915 durante la prima guerra mondiale, grazie anche alla fortuna del fumetto *Signor Bonaventura* di Sergio Tofano. I primi fumetti comunque erano rivolti ai bambini, ed erano visti come un divertimento infantile, oppure venivano usati con scopi didascalici, mentre nello stesso periodo negli USA i fumetti d'avventura, destinati al pubblico adolescente, aprivano una nuova fetta di mercato.

Il fumetto veniva spesso collegato non con l'idea della libertà, ma piuttosto con la fuga dalla realtà, con pura evasione. In molti casi è anche vero, lo sanno bene coloro che nascondevano giornalini e fumetti dentro le pagine di qualche manuale di scuola, facendo finta di studiare. Il fumetto, forse proprio grazie alla sua natura "insospettabile", innocente e puerile, era qualche volta lo spiraglio

¹ Предавање одржано на 20 октомври 2020 година во рамките на XX Недела на италијанскиот јазик, организирана од Амбасадата на Република Италија и Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, посветена на темата „Италијанскиот меѓу збор и слика: графити, илустрации, стрипови“.

Seminario online tenutosi il 20 ottobre 2020 nell'ambito della XX Edizione della Settimana della Lingua italiana nel mondo "L'italiano tra parola e immagine: graffiti, illustrazioni, fumetti", organizzato dall'Ambasciata italiana e dalla Facoltà di Filologia "Blaže Koneski" di Skopje.

verso la libertà nelle società, chiamiamole eufemisticamente poco democratiche. Almeno per un po' di tempo, perché presto si scoprì la sua efficacia nelle imprese propagandistiche e il fumetto conobbe la censura.

L'idea di collegare il fumetto e la libertà mi è venuta ricordandomi di un testo del famoso sceneggiatore Bernardino Zapponi, "Qui comincia l'avventura", pubblicato su "L'Espresso" nel 1984, che parlava di quello che lui definiva come il più clamoroso settimanale per ragazzi, *L'Avventuroso*, la prima rivista a fumetti, sempre americani, di Alex Raymond, pubblicato per la prima volta in Italia 50 anni prima, in piena epoca del fascismo, questa volta però tradotti dal direttore Mario Nerbini. In poche ore la prima tiratura andò esaurita e arrivò a vendere centinaia di migliaia di copie settimanali. "Era una rivoluzione, una liberazione, una tempesta di fantasia, una presa di coscienza" (Zapponi, 1984). La formula del successo era semplice: "riprodurre le tavole degli autori americani senza interferenze né ammolamenti" (*ibidem*), proprio il contrario di quello che faceva *Il Corriere dei Piccoli*.

Il primo protagonista di questi fumetti era Gordon Flash, che viaggiava nello spazio e, nonostante il suo aspetto ariano, portava la libertà ai mondi oppressi dai tiranni, come al pianeta Mongo dell'imperatore Ming. Il secondo protagonista della triade di punta de *L'Avventuroso* era Mandrake, il terzo *L'Uomo mascherato* di Ray Moore. Li menzioniamo qui anche se non coincide con l'intenzione primaria del testo, cioè di presentare solo fumetti italiani conosciuti nella ex Jugoslavia, perché questi erano molto popolari anche dalle nostre parti. Il vero motivo perché bisogna ricordarli in questo contesto è il loro rapporto con la libertà: infatti, secondo Zapponi, "*L'Avventuroso* rappresentava un vero movimento spirituale, [...] una conoscenza del mondo esterno; si sentiva insomma, senza capire bene perché, che era il solo giornale antifascista di quell'epoca". (*ibidem*) Un'affermazione che non deve stupire, perché anche Pasolini affermava che "per il suo antifascismo aveva contato di più la scoperta di Rimbaud che quella di Marx e di Gramsci" (*ibidem*). Il successo del fumetto bastava per renderlo sospetto: "Il sesso, la violenza, la fantasia, l'America, i voli interplanetari, gangsters e poliziotti, giungle, pericoli, cazzotti, assenza totale di fascisti in orbace, tutto questo rappresentava una gran ventata liberatoria, quasi una sommossa." (*ibidem*) Era visto male dalla censura fascista e infine soppresso nel 1938, quando il regime proibì la pubblicazione di tutti i fumetti americani (salvando solo "Topolino"), che dovevano essere sostituiti da una produzione italiana "doc": *Dick Fulmine*, *Romano il Legionario* erano in perfetta linea con la propaganda fascista. Perché il regime scoprì ben presto che questi fumetti potevano essere anche un ottimo strumento di propaganda e il MINCULPOP fece di tutto per utilizzare anche il fumetto per scopi ideologici.

2. BREVE ACCENNO ALLA FORTUNA DEL FUMETTO ITALIANO NELLA EX JUGOSLAVIA DOPO LA SECONDA GUERRA MONDIALE

Il dopoguerra porta nel campo dei fumetti una novità: il genere avventuroso continua a essere popolare, anche il formato ad albo, ma conteneva una sola storia di un solo personaggio. Nascono diversi sottogeneri, tipo giustizieri mascherati, tarzanidi e soprattutto il fumetto western, che era quello che ha avuto il maggior successo anche nella ex Jugoslavia, forse a causa della popolarità di questo genere anche nel campo cinematografico. Naturalmente, tutte le storie ripetevano lo stesso schema della lotta dei “buoni contro cattivi”. La produzione è numerosissima, ma notiamo solo due nomi importanti, quello di Gianluigi Bonelli, che ideò *Tex Willer* (1948), la più famosa e duratura serie di fumetti italiana di tutti i tempi, e la fondazione di Sergio Bonelli Editore, che pubblicò alcuni dei più famosi e longevi personaggi del fumetto italiano, entrati e rimasti nell’immaginario collettivo non solo italiano.

I primi protagonisti dei fumetti western conosciuti anche nella ex Jugoslavia erano *Capitan Miki* (1951) e il *Grande Blek* (1954), ideati e disegnati dallo studio EsseGesse (tre sceneggiatori e disegnatori: Giovanni Sinchetto, Dario Guzzon e Pietro Sartoris) e pubblicati dall’Editoriale Dardo.

Negli anni Sessanta il fumetto comincia a essere oggetto di ricerche degli studiosi “seri”, grazie agli studi di autori come Umberto Eco, con *Apocalittici e integrati*, un saggio pubblicato nel 1964 (Bompiani), che riflette sugli aspetti positivi e negativi della cosiddetta “cultura di massa” partendo dall’analisi della musica leggera, della radio e televisione. Nel testo dedicato ai fumetti *Il mito di Superman* e *Il mondo di Charlie Brown*, Eco afferma che questi non rappresentano solo esempi di letteratura di massa bensì un potenziale strumento di persuasione occulta. Lo stesso autore tornerà a riflettere sui fumetti, con “Schtroumpf und Drang”, un famoso saggio semiologico del 1979 dedicato ai Puffi, pubblicato in *Sette anni di desiderio* (1983). Altri studiosi del fumetto in quell’epoca erano Roberto Giammanco, Elio Vittorini, Oreste del Buono.

Nel frattempo, il fumetto continua la sua evoluzione: da un lato, si va sempre di più alla sua specializzazione e alla diversificazione in generi e sottogeneri, in base alle diverse fasce di età alle quali viene destinato e alle predilezioni dei potenziali lettori. Così nasce anche un fumetto rivolto al pubblico colto o fumetto d’autore, che troverà spazio su riviste antologiche come *Linus*, fondata nel 1965 da Giovanni Gandini con la consulenza di Oreste del Buono e fu la prima rivista italiana, dedicata esclusivamente ai fumetti, soprattutto a quelli di Charlie Brown di Charles Schulz.

Un evento sicuramente importante da segnalare nella storia del fumetto moderno è il capolavoro di Hugo Pratt *Una ballata del mare salato*, primo episodio del suo più famoso personaggio, Corto Maltese. Con questo fumetto viene inaugurato un nuovo tipo di fumetto, letterario o di narrativa, in cui le vicende avventurose del protagonista si svolgono all'insegna di una vita avventurosa, spinta da una incessante e insaziabile ricerca di libertà. Questo era inoltre uno dei primi fumetti con le *nuvolette*, come lo era anche *Cocco Bill* di Benito Jacovitti, anche questo ben conosciuto dai lettori di "Politikin Zabavnik", mitica rivista per bambini e adulti (da 7 a 77 anni, dice la copertina), che viene ancora pubblicato.

All'interno del genere western, la Bonelli introduce altre tre serie di successo, di cui due saranno famose anche da noi: il *Comandante Mark* (1966) della EsseGesse e *Zagor* (1961) di Guido Nolitta.

Nasce anche la figura dell'eroe negativo, nel campo del nuovo genere del *fumetto nero* italiano che esordisce nel 1962 con il personaggio di Diabolik, un criminale spietato, ladro e assassino, lontano dal moralismo degli altri fumetti dell'epoca e il cui successo è tale da fare da capostipite del nuovo genere e di tutta una serie di epigoni. A differenza dei fumetti western, *Diabolik* e quelli degli altri antieroi come *Kriminal*, *Satanik*, *Sadik* e molti altri subirono sequestri da parte della magistratura, censure, stroncature della stampa, azioni legali, come quello della magistratura di Milano che nel 1965 ordinò un'indagine per pubblicazioni oscene. Venne avviata anche una interrogazione parlamentare che portò a vietare ai minori alcune testate. Il fumetto nero segna però una svolta nel mondo dei fumetti: *Diabolik* e gli altri ribaltarono le regole del gioco facendo vincere i "cattivi", abbandonando moralismi, intenti pedagogici e aprendo il campo a nuove tematiche e a un nuovo tipo di lettori.

Il 1975 è l'anno della pubblicazione di un nuovo personaggio, *Mister No*, primo fumetto non western della Bonelli, cui seguirà nel 1982 *Martin Mystère* di Alfredo Castelli e *Dylan Dog* (1986) di Tiziano Sclavi che raggiunse un successo tale da renderlo uno dei fumetti italiani più venduti, tradotto e pubblicato all'estero e anche in Macedonia. Nei primi anni Novanta arrivò a vendere mezzo milione di copie al mese, divenendo il secondo fumetto più venduto in Italia dopo *Tex*. Questo tipo di fumetti rappresentava un genere nuovo, in cui l'horror si mischiava ai misteri e ai fenomeni soprannaturali.

E poi basta.

Negli anni Ottanta entrano in Italia i fumetti supereroistici americani della Marvel.

Negli anni Novanta si stabiliscono regolarmente in Italia i manga giapponesi.

Non potremmo finire questa carrellata senza menzionare *La linea* (1971-1986), il personaggio protagonista di un cartone animato di Osvaldo Cavandoli, costituito da una linea che comprende anche un uomo che la percorre, cercando di superare gli ostacoli che incontra per strada, chiedendo aiuto con voce inconfondibile e irosa al disegnatore in un linguaggio inventato e incomprensibile (a parole). In Serbia veniva chiamato *La linèa*, e in Macedonia *Baljum Baljum*.

È da notare che i fumetti che abbiamo menzionato erano molto popolari in Jugoslavia e alcuni hanno continuato ad essere pubblicati anche dopo che il Paese in questione ha cessato di esistere. Soltanto pochi lettori avveduti di questi fumetti sanno che quelli più famosi dalle nostre parti non erano americani, nonostante la loro tematica, i nomi dei protagonisti e i luoghi in cui erano ambientati. I fumetti che abbiamo amato erano italiani.

Ma arriviamo ad oggi. Con Zerocalcare (pseudonimo di Michele Rech), finalista del Premio Strega e secondo al Premio Strega Giovani con *Dimentica il mio nome* nel 2015 anche la *graphic novel* acquista la sua dignità in Italia e speriamo che trovi un suo posto anche tra i lettori macedoni. Proprio in questo momento sta uscendo il suo nuovo lavoro, intitolato *Scheletri*.

Attualmente, nelle edicole macedoni è possibile trovare *Dylan Dog* e *Zagor*, nell'edizione di M-komiks, Skopje 2016, e con la traduzione in macedone di Kristina Pavleska.

3. ALAN FORD

È vero che la ex Jugoslavia era un Paese diviso: siccome i partiti non c'erano, la divisione era tra chi tifava per le squadre calcistiche "Zvezda" o per "Partizan", oppure tra chi amava la musica di "Smak" o "Bijelo dugme", oppure tra chi leggeva "Stripoteka" o "Politikin Zabavnik". Una menzione a parte la meritano coloro che amavano *Alan Ford*. Non tutti amavano o conoscevano questo fumetto: esso rappresentava il segno di un'affinità verso uno specifico senso dell'umorismo, un'idea della società non velata dalla propaganda ideologica. Chi pensava di vivere nella società più giusta del mondo (qua, ma anche in altri paesi), di solito non leggeva *Alan Ford*. Questo fumetto è stato ideato dalla mitica copia Max Bunker (Luciano Secchi, 1939) come sceneggiatore e Magnus (Roberto Ravioli, 1939-1990) come disegnatore. Precedentemente i due avevano già lavorato insieme nel campo dei *fumetti neri* come *Kriminal* e *Satanik*, e poi nel satirico *Maxmagnus*, nel quale appariva già la umoristica critica sociale. Per la prima volta lì appariva il personaggio del ministro delle finanze con le mani di colla e un grande naso, che sarebbe l'autoritratto di Magnus, e poi sarebbe diventato Bob Rock nell'*Alan Ford*.

Come e perché nasce questo fumetto, frutto di un misto alquanto bizzarro tra il genere dello spionaggio e quello comico? Forse perché gli autori hanno notato una specie di “buco” all’interno del mercato di fumetti: da un lato c’erano *spy stories* molto serie, dall’altro fumetti umoristici scanzonati, tipo *Asterix*. I due autori decidono di riempire questo “buco” e lavorano per mesi al nuovo progetto. *Alan Ford* appare nelle edicole il 28 maggio 1969, come combinazione tra i due generi. Magnus interrompe la storica collaborazione con Max Bunker e con la Corno dopo i primi 75 numeri della serie, e verrà sostituito nel corso degli anni da tutta una serie di autori. Non è mai finita la polemica sul fatto se il “periodo d’oro” di questo fumetto fosse collegato proprio con Ravioli. Anche la nostra opinione è che la formula vincente di questo fumetto stava nella giusta combinazione tra il testo e il disegno, proprio di questi due autori. Comunque, *Alan Ford* viene pubblicato ancora e ha superato i 600 numeri.

All’inizio il fumetto non ha avuto molto successo, anzi si pensava di sopprimerlo.

Nel libro di interviste con Bunker *Halo Bing (Pronto, Bing)*, pubblicato l’anno scorso in Croazia, l’autore spiega che la svolta riguardo alla fortuna di questo fumetto è dovuta all’introduzione del personaggio di Superciuk (da noi Superhic), una specie di Robin Hood alla rovescia, spazzino che odia i poveri che sporcano le strade. Con Superciuk la tiratura ha superato le 100 000 copie. Il motto di Superciuk è di rubare ai poveri (questo sicuramente) e di dare ai ricchi (da verificare)!

Chi sono i membri del famoso gruppo TNT? La storia comincia quando Alan Ford, un autoproclamato agente pubblicitario che vive in una stamberga in uno dei grattacieli newyorkesi, per un errore nello scrivere l’indirizzo capita in un negozio di fiori, luogo di copertura per un gruppo di agenti segreti chiamato TNT e ne diventa membro. Il gruppo è costituito da Cariatide (Debeli Šef), il primo capo del gruppo, scontroso e pigro, il classico poltrone riverente verso i superiori e impietoso verso tutti gli altri, in una parola, l’immagine stereotipata e riconoscibile di un classico funzionario pubblico; da Bob Rock, un nasone malizioso e perennemente arrabbiato, amico di Alan, anche se molte volte rischia di ucciderlo, forse per gelosia oppure per goffaggine. È l’autoritratto di Magnus, sempre vestito di una mantellina a scacchi che assomiglia al costume di Sherlock Holmes, secondo alcuni, secondo altri alla tovaglia di sua nonna. Odia il Numero 1 e gli fa dispetti. Gli altri membri sono Geremia Lettiga (Jeremija Lešina), ex venditore di limoni, afflitto perennemente da qualche malattia esistente e inesistente, ipocondriaco esperto, che di solito rimane a badare al negozio, caso mai qualcuno potesse entrare per sbaglio. Il cerchio si chiude con Grunf, meccanico capace di costruire qualsiasi oggetto, velivolo o arma, ahimè

di durata minima e di infima qualità. E infine il conte Oliver, uomo distinto, in bombetta e con pezze alle ginocchia, ladro esperto continuamente ricercato dalla polizia, apprezzato dal gruppo per la sua capacità di rimanere impassibile anche nelle situazioni più drammatiche. Forse questo è l'unico personaggio con qualche dote per questo mestiere e che goda di una certa considerazione da parte di Sua Eccellenza che lo considera il suo miglior agente.

Il personaggio di Numero Uno, chiamato Sua Eccellenza, appunto, dai membri del gruppo, appare solo nell'undicesimo episodio ed è un notorio paralitico con la mano veloce (a colpire con il bastone), più vecchio di Matusalemme, spietato e sfruttatore, in possesso di una temutissima agenda nera. Il suo modo di torturare i membri del gruppo è di raccontare loro le sue avventure del passato. Il personaggio principale comunque rimane il bel biondo, Alan Ford, una specie di antitesi di James Bond. A differenza del famoso agente con la licenza di uccidere, ad Alan non piace la violenza, ed è dotato di un'immensa dose di naïveté e di ottimismo. Dal punto di vista fisico, è forse l'unico nel gruppo capace di prestazioni atletiche. È di un'intelligenza – diciamo - non troppo spiccata, per la sua tendenza di capire tutto alla lettera e di crederci, non eccelle neanche nel coraggio, è romantico e buono, ma anche capace di astuti espedienti per salvarsi da impasse. Nel mondo di questo fumetto, privo di eroi positivi, si può dire che Alan rappresenta l'utopia, la fiducia nella forza dell'onestà e dell'ottimismo, come diceva Lazar Džamić. Per le fattezze del suo viso è stato preso a modello quello dell'attore Peter O'Toole.

4. ALAN FORD NELLA EX JUGOSLAVIA

Già nel lontano 1969 uno dei redattori di "Vjesnik" di Zagabria, Nenad Bixy, da un suo viaggio a Trieste portò alcuni episodi di *Alan Ford*, appena inaugurato in Italia. Decise di farlo pubblicare, riuscendo a convincere piano piano tutti nella redazione, ma anche il temutissimo Consiglio di lavoratori (Radnički savjet). Così, all'inizio del 1970, quindi, esattamente 50 anni fa, il gruppo TNT appare per la prima volta nelle edicole jugoslave, come numero 89 dell'edizione "Superstrip". Si alternava con *Diabolik* e con il fumetto britannico *Artiglio d'acciaio*.

Il fumetto *Alan Ford* è stato pubblicato in Francia e in Macedonia (12 numeri), in Danimarca (6 numeri), in Brasile (3 numeri), e non è mai stato tradotto in inglese. Fino alla dissoluzione della ex Jugoslavia, il suo editore è stato "Vjesnik" di Zagabria. Questi dati sono raccolti nel libro di Lazar Džamić (giornalista ed esperto di comunicazione), *Cyječarnica u kuci cveća* (2012), che ha avuto la sua V edizione nel 2018, nel quale l'autore ha cercato di spiegare il successo che ha avuto questo fumetto nella ex Jugoslavia. Un successo del

tutto inaspettato, dal momento che ha superato la sua fama anche nel paese d'origine, e in tutti gli altri paesi del mondo in cui è stato pubblicato. Rispetto ai fumetti menzionati prima, c'è una differenza da sottolineare: i fumetti western o quelli d'avventura venivano letti per puro divertimento, magari per evasione dalla realtà grigia o monotona nella quale ci trovavamo a vivere. Il caso di *Alan Ford* è diverso. I motivi del suo successo sono più profondi e stratificati.

Cvjećarnica significa “il negozio dei fiori”, mentre la “Casa dei fiori” (*Kuća cveća*) è un famoso monumento che si trova a Belgrado e ospita la tomba del maresciallo Tito. Anche il sottotitolo del libro è indicativo: *Kako smo usvojili i živeli Alana Forda* (*Come abbiamo adottato e vissuto Alan Ford*). In un'intervista per “La pecora nera” Džamić ha spiegato che l'intento del titolo era di mostrare che il negozio di fiori era solo il rifugio del gruppo, non un vero negozio, pieno solo di miseria, di sporcizia e di fiori artificiali. La realtà non corrisponde alla scritta dell'insegna sulla porta. Come nella ex Jugoslavia. Quindi, con il titolo volevasi dimostrare la dicotomia tra quello che pensavamo di essere e quello che eravamo nella realtà del nostro Paese.

La tesi di Džamić è semplice: abbiamo amato *Alan Ford* perché il suo mondo grottesco e surreale assomigliava molto al nostro, che lui definisce come una “farsa surreale”. Il suo mondo era fatto di politici corrotti, di capi incapaci e profittatori, di lavoratori svogliati e di poliziotti incompetenti. Una tesi che non sarà condivisa da tutti i lettori di *Alan Ford*. Non si amano le cose solo perché ci riconosciamo in esse, sarebbe troppo semplice. Però è vero che in ogni nostra famiglia c'era uno che passava ore nel garage a riparare e inventare oggetti, un parente moribondo da anni e uno senza lavoro ma non senza soldi, esperto di niente. Ci facevano ridere le (dis)avventure dei membri del TNT, anche se erano un gruppo di imbranati, indolenti poveracci, forse proprio per questo irresistibili e simili a noi. Come abbiamo detto, il fumetto presentava una visione del mondo alquanto pessimistica, un mondo di egoisti, approfittatori, ipocriti, di personaggi brutti, cattivi e senza scrupoli, ma che l'ironia della rappresentazione rendeva irresistibilmente comici. In questo mondo alla rovescia c'era posto anche per i criminali con un lato buono, nel quale i cosiddetti cattivi potevano anche sorprenderci positivamente, ma i politici non ci deludevano mai, essendo immancabilmente falsi e infedeli. Per alcuni suoi aspetti, questo fumetto potrebbe anche essere definito come “satira politica sovversiva”. Naturalmente, dietro tutta questa comicità e parodia grottesca delle *spy story*, c'era la critica sociale, da un lato del capitalismo becero e sfruttatore della società americana o italiana, ma anche del nostro “socialismo” - c'erano molti accenni alle società totalitarie, anche quelle comuniste. Ricordiamoci la massima del N. 1 quando deve distribuire gli stipendi: “Uno per tutti, tutto per uno”. Per tornare alla tesi

di Džamić: la nostra forma naturale del funzionamento non solo sociale ma anche mentale è la farsa surreale. Non il capitalismo, neppure il socialismo, ma il surrealismo. (Džamić, 2018: 24 e *passim*). Quindi, conclude Džamić, *Alan Ford* non è solo critica del capitalismo della guerra fredda, ma di ogni tipo di società incompetente, autoritaria e propagandista. Si tratta di una critica universale della società disfunzionale, in tutte le sue varianti.

Quindi, il fumetto era una specie di attività sovversiva, la satira con elementi di farsa surreale in cui niente è come sembra, non solo nel nostro “negozio di fiori”. Il contesto politico-sociale nel mondo al momento della sua apparizione, e anche dopo, è sconsolante: siamo nel periodo della guerra fredda, delle insurrezioni studentesche e della guerra in Vietnam, stupida, inutile e infinita. Anche in Italia, dietro il boom economico e la a lungo agognata prosperità, si celava tutta una serie di problematiche che esploderanno solo qualche anno dopo in uno dei periodi più bui nella storia dell'Italia del XX secolo: gli anni di piombo. Ecco la dicotomia di cui parla Džamić, ma che investiva una grande fetta del mondo, tra quello che eravamo e quello che pensavamo di essere. Anche noi in Jugoslavia eravamo dei poveri illusi come Alan Ford: pensavamo di vivere nel “migliore dei mondi possibili”, all'insegna della fratellanza che non sarebbe mai finita, che invece è finita eccome, in una guerra fratricida.

C'è un'altra caratteristica che accomuna la nostra mentalità e quella del gruppo di Alan Ford. È la famosa arte di arrangiarsi, che ci vede campioni. Nel fumetto il capo è uno e serve solo per spartire ordini e bastonate: quindi il gruppo non ha mai i mezzi necessari per eseguire al meglio i compiti. Il motto e lo stratagemma del gruppo in queste situazioni è quello di inventare un espediente all'insegna del diletterismo ottimista. Esattamente come noi: “Cavarsela. // Il nostro latte materno, la nostra arte marziale, la nostra università e la nostra dannazione” (Džamić, 2018: 96)

Tornando al fumetto, menzioniamo qualche altro elemento utile per capirlo: le storie raccontate sono le solite storie di spionaggio, con codici segreti, agenti doppi, tripli e multipli, missive super segrete e missioni clandestine, così ben nascoste che neanche gli agenti TNT riescono a indovinarne gli obiettivi; insomma, storie che di per sé non sarebbero particolarmente interessanti e neppure diverse dalle altre *spy story*. Anzi, molte volte sono quasi stereotipate. Quello che le distingue e ne rappresenta un essenziale tratto caratteristico è sicuramente lo stile che, secondo lo stesso Bunker (Džamić, 2018: 34), è basato su quello della commedia dell'arte, nell'umore grottesco e nei personaggi bizzarri. *Commedia dell'arte all'improvviso* significa che è basata sull'improvvisazione, elemento imprescindibile di questo fumetto. Come nella commedia dell'arte, la base non è la trama, ma i caratteri fissi - le maschere e la narrazione basata

su scenette o sketch comici. Quindi, se si vuole raccontare un episodio, ci si rende conto che la trama è elementare e che c'è poco da raccontare, ma le scene individuali sono brillantemente elaborate e ogni volta si scopre qualche nuovo dettaglio. Non per caso, uno dei modelli del lato fantastico di questo fumetto è stato Jacovitti.

A differenza delle altre storie del genere, la violenza c'è, ma anche questa è grottesca, le pallottole costano, bisogna risparmiarle. E le armi usate dal gruppo di solito sono altamente inaffidabili come d'altronde tutto il resto uscito dalle mani di Grunf. Siamo lontani anni luce dalle armi e dagli strumenti sofisticati di "Q" nel MI6 di James Bond. Ammettiamolo, il confronto è quasi d'obbligo, con tutte quelle spie e il bel biondo, in questo caso timido e impacciato, innamorato sempre di qualche bella donna, una *pin-up* con la mente da calcolatrice, se non è pazza; ma anche quando non è pazza, sarà una ladra o una doppia spia che lo tradirà e cercherà di ucciderlo, se prima non lo uccide Bob Rock o le invenzioni di Grunf. Nonostante tutti gli ostacoli, Alan e i membri del suo gruppo riescono sempre a uscire vivi e (quasi) integri dalle loro avventure.

5. TRADUZIONE E CENSURA DI ALAN FORD

Molti attribuiscono la fama di *Alan Ford* nella ex Jugoslavia alla geniale traduzione dello stesso Bixy, opinione che condivido pienamente, soprattutto dopo aver letto il fumetto in italiano. Si può dire che questa traduzione, riconosciuta come la migliore nella ex Jugoslavia, è riuscita a fare quello che sembrava impossibile: a mettere d'accordo i serbi e i croati. Ci sono molte difficoltà nella traduzione del fumetto in genere: uso di onomatopée, esigenza di tradurre tutto nel pochissimo spazio dedicato alla nuvoletta o alla didascalia, massimo risparmio di elementi, che dovrebbe contenere la massima concentrazione di senso. Inoltre, in alcuni fumetti ogni protagonista ha un suo intercalare tipico, difficile da tradurre perché privo di senso. L'operazione di Bixy, però è molto più complessa di una semplice traduzione, dal momento che si tratta di un adattamento del testo. Recentemente, hanno coniato il termine, forse più giusto anche per l'operazione di Bixy: transcreazione. Lo scopo di questa transcreazione era non solo di trapiantare il testo in un altro contesto socio-politico, ma anche di renderlo meno esposto alla censura, che, pur non essendo così rigida come subito dopo la Seconda guerra mondiale, era pur sempre vigile. Nessuno voleva finire all'ordine del giorno in una riunione del Consiglio dei lavoratori, né tanto meno in una riunione dell'Unione dei comunisti della tua casa editrice o del comitato, grazie a qualche lettera furiosa da parte di un ex partigiano, per dire. La censura, perciò, di solito era preventiva: quando si voleva fare qualcosa di nuovo in una società statalizzata,

alla riunione durante la quale si doveva decidere se intraprendere l'iniziativa o meno, partecipava sempre uno che non c'entrava niente con la materia ed era l'eminenza grigia che poteva far saltare ogni progetto.

Forse il segreto del successo di questo fumetto dalle nostre parti stava in un simile *sense of humor*, con una speciale predilezione per quello nero. La traduzione di Brixy riesce a trasferire magistralmente il mondo grottesco e surreale dell'originale, usando un linguaggio appunto inconfondibilmente alanfordiano. È anche lì che bisogna cercare i motivi della sua efficacia e della sua comicità: Brixy ha deciso di usare la lingua standard (nella sua versione croato-serba), ma in una versione teatrale, altisonante, caricaturalmente forbita. Nell'originale assomiglia al linguaggio di Grunf. Bisogna dire che il linguaggio "alanfordiano" non è stato inventato da Brixy, ma esisteva già nell'originale. Lui, con la sua traduzione/transcreazione, l'ha reso ancora più ricco, mordace, efficace. Un'altra delle caratteristiche di questo fumetto è che non tutti i personaggi di *Alan Ford* usano lo stesso livello di linguaggio: il registro varia da quello medio fino a quello alto e spesso anche aulico di Grunf e del N. 1. Il modo di esprimersi di Bob Rock è pieno di battutacce ciniche e di giochi di parole, mentre quello di Grunf è a volte burocratico e spesso solenne, "dannunziano" (nella versione croata "krležijanski") con espressioni del tipo "ardo dal desio" ecc. Comunque, sia il linguaggio dell'originale che quello della traduzione è un linguaggio standard, privo di termini gergali e di forestierismi, estremamente ricco dal punto di vista dei registri, innovativo e originale. Il testo di *Alan Ford* è sicuramente uno degli elementi che ha contribuito alla sua fama. Forse a causa della sua estrema difficoltà per la traduzione non ha avuto successo in altri paesi, più precisamente in altre lingue: non tutti hanno avuto la fortuna di avere un traduttore come Brixy.

Molte delle frasi che Brixy ha tradotto, adattato oppure inventato sono diventate modi di dire, aforismi che elencheremo più tardi, anche le massime scritte sulle magliette di Grunf meritano una menzione a parte. Già nel primo episodio ne appare una, che recita così: "Tko vrijedi, leti. Tko leti, vrijedi. Tko ne leti, ne vrijedi." Si trattava di "Chi vale vola / Chi vola vale / Chi non vola / È un vile. È la famosa parafrasi di Italo Balbo che si trovava nell'atrio del Ministero dell'aviazione nell'Italia fascista (e meno male che i censori non erano molto colti!).

Grunf, con il suo passato nazista, comunque rappresentava un grattacapo perenne per il traduttore che, per evitare la censura, doveva trovare sempre una nuova scusa per il suo braccio alzato che di solito in italiano era seguito da un "agli ordini!", oppure "obbedisco!". Brixy ha inventato tutta una serie di frasi per sostituirlo: "La neve era alta così", (Ovoliko je snijeg napadao), "Il

Canada è in quella direzione” (Kanada je u onom pravcu) oppure “Il morale è all’altezza”, (Moral je na visini) oppure “Stamattina il mio cane ha fatto un salto fin qua” (Jutros mi je pas ovoliko skočio). Un oggetto di censura comunque è stato un poster di Hitler con una citazione di Mussolini. La censura non ha fatto molti interventi, non ha però accettato le svastiche sulle maniche e neanche simboli americani. Per fortuna si è limitata all’aspetto esteriore del fumetto, più all’apparenza che alla sostanza.

Comunque, per anni girava una leggenda, una voce su un presunto numero di *Alan Ford* nascosto dalla censura, su una puntata vietata e tenuta nascosta perché in essa, dicevano, appariva Tito, forse anche Jovanka, la moglie. Invece si trattava di una falsa puntata, di una parodia di *Alan Ford* che per “Mladina”, famoso magazine sloveno, hanno creato Ivo Štandeker e Andrej Flumiani alla fine degli anni Ottanta. Il tema era appunto l’incontro tra il gruppo TNT e Tito. Editori-pirata del Duemila, grazie a questa *fake news*, hanno pubblicato questo episodio, spacciandolo per un vero fumetto vietato, al quale hanno anche aggiunto immagini nuove, creando un falso e vendendolo a peso d’oro ai collezionisti. Non si trattava della vecchia censura, quindi, ma di un modo nuovo per ingannare e derubare i malcapitati. Molti si sono arricchiti vendendo edizioni pirata, cd, magliette, e diversi gadget collegati con questo fumetto.

6. LE FAMOSE CITAZIONI

Alcune sono intraducibili (in questo caso, partiamo dal testo croato), o quasi. “Bolje izdati knjigu nego prijatelja!” (Grunf); “Bolje ispasti budala nego iz voza.” (Grunf); perché basate su giochi di parole “Bolje gotova gotovina nego čekovno očekivanje.” (Grunf); “Ovde leži, ne beži jer nije sveži. (sa groblja)”;

Zatvoreno zbog smrdi. (‘d’ precrtano, napisano ‘t’ – na ulazu u cvečarnicu); altre intraducibili perché basate su modi di dire serbo-croati: “Pijte više mleka, a manje nafte”; “Prvo hopni, pa reci skoč.” (Grunf). Ecco alcune scritte sulle magliette di Grunf in italiano: “Noi combatteremo sino alla morte... degli altri”; “Meglio filarsela a gambe che lasciarci la pelle”; “Ardire o morire”.

Cercheremo di tradurne alcune dal croato:

- “Ako kaniš pobijediti, ne smiješ izgubiti”: “Se vuoi vincere, non devi perdere”.
- “Sad je tren velikih odluka. Bolje živjeti sto godina kao milijunaš, nego sedam dana u bijedi”: “È il momento delle grandi decisioni. È meglio vivere cento anni da milionario, che sette giorni nella miseria” – motto di Bob Rock.

- “Kako je to moguće?! Bogat sam, a utapam se!” (*na plaži za bogate*): “Com’è possibile?! Sono ricco e sto annegando!” (*su una spiaggia per ricchi*).
- “Oružje za ubijanje – teroristima poseban popust” (reklama): “Armi letali – sconti speciali per terroristi” (*pubblicità*).
- “Mi ništa ne obećavamo i to ispunjavamo – stranka istine” (reklama): “Noi non promettiamo niente e lo realizziamo – partito della verità” – (*slogan pubblicitario*).
- “Boli me sve i još mnogo toga” (Jeremija): “Mi fa male tutto e molto altro” (Geremia).
- “Cena? Prava sitnica” (Ser Oliver) “Il prezzo? Un affarone” (il conte Oliver). Questo è stato tradotto dall’originale italiano.
- “Jedan za sve, sve za jednoga” (*Broj 1 deli platu*): “Uno per tutti, tutto per uno” (*Numero uno distribuisce lo stipendio*).
- “Osećam se dva dana mlađi” (*Jeremija nakon saune*): “Mi sento due giorni più giovane” (*Geremia dopo la sauna*).
- “Dođoh, videh, pobegoh”: “Venni, vidi, fuggii”.
- “Bolji je nečasan beg nego časan poraz!”: “Meglio la fuga disonesta che l’onesta sconfitta”.
- “Jedna lasta ne čini proljeće, a kamo li dvije”: “Una rondine non fa primavera, figurati due”.
- “Alane, bež’mo, njih je dvojica, a mi smo sami. Brojčano su nadmoćniji!” (Bob Rok): “Alan, fuggiamo, loro sono due e noi siamo soli. Sono più numerosi!” (Bob Rock)
- “Kupite cveće voljenoj ženi, ali ne zaboravite i na vlastitu.” (*natpis na cvećari*): “Comprate fiori alla donna amata, ma non dimenticate la vostra” (*insegna sul negozio di fiori*).
- “Ko izgubi dobitak, taj dobija gubitak”: “Chi perde il guadagno, guadagna la perdita”.
- “Ulaz slobodan, izlaz se naplaćuje” (*na ulazu u bioskop*): “Entrata gratis, l’uscita si paga” (*all’entrata del cinema*).
- “Prestanite mi davati milostinju jer sam mrtav” (*iznad smrznutog prosjaka*): “Smettetela di darmi elemosina perché sono morto” (*sopra un mendicante assiderato*).
- “Ovde leži onaj koga više nema” (*na nadgrobnom spomeniku*): “Qui giace colui che non c’è più” (*su una lapide*).
- “Zaboravio disati” (*na nadgrobnom spomeniku*): “Ha dimenticato di respirare” (*sempre su una lapide*).
- “Pažnja! Kuća će se rušiti 1890” (*na zgradi u siromašnijem urbanom bloku*): “Attenzione! La casa sarà demolita nel 1890” (*su un palazzo nel quartiere povero urbano*).
- “Mene će najviše pogoditi moja sopstvena smrt!”: “Sarò la persona più colpita dalla propria morte!”.
- “Bolje biti bogat nego ne biti”: “Meglio essere ricco che non esserlo”.

- “Poznati sicilijanski advokat tvrdi da je sve to plod policijske mašte”: “Un noto avvocato siciliano dice che tutto questo è frutto della fantasia poliziesca”.
- “Ne vjeruj ženi koja laže”: “Non credere alla donna che dice bugie”.
- “Ko hoda, ne trči”: “Chi cammina non corre”.
- “Bolje je biti bogat i zdrav, jer ako si siromašan, džaba ti što si bolestan”: “È meglio essere ricco e sano, perché se sei povero, a voglia di essere malato”.
- Sarebbe interessante verificare se esistono e come sono queste frasi nell’originale italiano e mettere a confronto i due testi per un’analisi più approfondita di questo aspetto, che non faremo in questa sede.

7. TRACCE NELLA CULTURA POPOLARE

In tutti i paesi della ex Jugoslavia queste tracce sono numerose, specie nella musica, nel teatro e nel cinema. L’anno scorso, la ricorrenza dei 50 anni dal primo numero di *Alan Ford* è stata festeggiata con una serie di eventi a Belgrado: concerti, esposizioni, come per esempio una mostra delle prime edizioni di *Alan Ford* di tutto il mondo, un concerto di Sloba Dragović “Spy story” come omaggio a questo fumetto.

Altri omaggi, in tributo al fumetto, sono i seguenti:

- nel 1993/94 nel Teatro T *Pozorište na Terazijama* di Belgrado è stato eseguito il music hall *Alan Ford – bradati pljačkaši*, adattato per il teatro da Mirjana Lazić, diretto da Kokan Mladenović, basato sull’episodio *Santa Claus Story*, sempre esaurito;
- il migliore negozio di fumetti a Belgrado si chiama *Alan Ford* da più di 25 anni;
- nel 2014 è stata organizzata a Sarajevo la mostra *Alan Ford in BiH*;
- i *Prljavo Kazalište*, mitico gruppo rock di Zagabria, hanno preso il nome da un’espressione che compare in un numero di *Alan Ford*, “Broadway”, mentre i *Superhik (Superciuk)* sono un gruppo punk rock macedone;
- nel film *Crna mačka beli mačor (Gatto nero gatto bianco)* di Kusturica c’è un personaggio che legge per tutto il tempo *Alan Ford*;
- i marchingegni e le trappole, le armi, i velivoli e i veicoli del film *Promettilo!* (2007) di Kusturica, ricordano gli aggeggi di Grunf. Vale la pena di vedere il film almeno per quello;
- l’umorismo nero nei film cult di Slobodan Šijan *Maratonci trče počasni krug (The Marathon Family)*, 1982), ma anche *Ko to tamo peva (Who’s Singin’ Over there? oppure Chi è che canta laggiù)*, 1980) è collegato con la poetica di *Alan Ford*. Il vecchissimo fondatore della famiglia Topalović, Massimiliano, sta sulla sedia a rotelle e sembra coetaneo del N.1. Anche il film *Ko to tamo peva* è alanfordiano, basta pensare solo alla corriera della famiglia Krstić. Con questa corriera-ristorante

- “alla Grunf” tra mille peripezie i passeggeri riescono finalmente ad arrivare a Belgrado all'alba di 6 aprile del 1941, giusto in tempo per il bombardamento aereo da parte della Germania;
- in Macedonia, è da segnalare un testo molto bello sulla poetica di *Alan Ford*, scritto da Tomislav Osmanli. Si tratta del saggio *L'ingenuo nel mondo dei cattivi* (“*Наувеу во свејоуи на злиуе*”) pubblicato nel suo libro *Fumetto – scrittura dal volto umano* (*Сцрпуи – запис со човечки лук*) a partire dalla seconda edizione del 2002 (Kultura);
 - dal 2 dicembre 2020 il museo della Jugoslavia di Belgrado (dove si trova anche la “Casa dei fiori”) ospiterà l'esposizione *Alan Ford trči počasni krug* (il riferimento al film di Šijan è chiaro) con 152 tavole originali del primo periodo del fumetto-cult (1969-1975) degli autori Magnus e Bunker dalle prime 75 edizioni, accompagnate da tre disegni delle copertine di Paolo Piffarerio. L'esposizione è stata uno degli eventi più seguiti dal pubblico nel 2019 in Slovenia, da dove arriva, e in cinque mesi è stata visitata da 10.000 persone. Il curatore dell'esposizione è Rok Glavan.

8. LA NUOVA CENSURA

Purtroppo, la percezione del rapporto tra l'idea della libertà e le sue rappresentazioni anche nei fumetti rimane un fatto molto sensibile e – ahimè - molto attuale, anche alla luce degli eventi tragici di qualche giorno fa in Francia. Lo scorso 17 ottobre 2020 a Parigi un insegnante di storia e geografia è stato decapitato da un diciottenne di origine cecena per aver fatto vedere agli allievi le vignette di Charlie Hebdo durante la lezione sulla libertà dell'espressione.

Il 13 ottobre 2020 in Serbia è successa una irruzione da parte di un gruppo di 15 uomini (li ho chiamati critici artistici insoddisfatti) durante l'inaugurazione della mostra di fumetti nella Vecchia Capitaneria a Zemun, con lancio di lacrimogeni e distruzione di artefatti. Naturalmente, tutto è successo a pochi metri dalla stazione di polizia, che non ha ritenuto necessario intervenire, anche se gli organizzatori e i partecipanti dell'esposizione nei giorni precedenti avevano ricevuto numerose minacce di morte. Di fronte alla vergognosa e ipocrita “condanna” ufficiale dell'irruzione da parte delle autorità competenti, c'è da chiedersi: è così che si esprime la critica nelle società “democratiche”? È questa la metodologia della nuova “critica artistica militante”? È questo il nuovo volto preoccupante della censura?

Non è mai superfluo, scontato, parlare della libertà.

9. CONCLUSIONE

Mentre la censura assume nuove forme e si usa letteralmente tutto a scopi propagandistici, e la politica della tensione perenne ci opprime, c'è da chiedersi se *Alan Ford* può essere ancora importante, come lo è stato per alcune persone della generazione dei *baby boomers* e anche dopo. C'è da notare che, mentre i fumetti come *Komandante Mark*, *Zagor*, *Dylan Dog* si leggevano per passatempo, per divertimento, per sete di avventura e fuga dalla realtà grigia e spesso noiosa, *Alan Ford* era più impegnativo come lettura e come immagine. Forse il successo di questo fumetto stava nella giusta proporzione tra il genio dei due autori: tra un testo ironico e per niente scontato e un disegno basato sull'elaborazione precisa delle singole scene. Un altro elemento imprescindibile della sua fortuna nella ex Jugoslavia è il nostro amore per l'humour nero, per il grottesco, per la satira politica e per la battuta pronta. Tutto questo, naturalmente, non poteva funzionare senza il disegno dei personaggi, in sapiente equilibrio tra la rappresentazione reale e la caricatura e una traduzione geniale.

Forse però la cosa che non smette di sorprendermi è un'altra: per l'ennesima volta noto una connessione, una "liaison segreta" tra l'Italia e la ex Jugoslavia. Attraverso i canali più improbabili e direi più insospettabili questa affinità - che oserei chiamare amore - trova sempre un nuovo modo per manifestarsi.

Библиографија:

Džamić, L. (2018). Cvjećarnica u kući cveća. Smederevo: Heliks.

Zapponi, B. (1984). Qui comincia l'avventura, *L'Espresso*.

Džamić, L. Alan Ford je savest sveta. <https://blacksheep.rs/lazar-dzamic-alan-ford-je-savest-sveta/> Пристапено на black sheep на 15/10/2020

Љиљана Узуновић

СТРИПОТ И СЛОБОДАТА: ФЕНОМЕНОТ НА АЛАН ФОРД ВО БИВША ЈУГОСЛАВИЈА

Резиме

Текстот е осврт на италијанскиот стрип во бивша Југославија, поделен на неколку тематски поглавја. Во првото се разгледува појавата на стрипот во Италија на почетокот на XX век и првите обиди за неговата цензура и (зло)употреба во пропагандни цели во рамките на фашистичкиот режим. Во вториот дел, со помош на слајдови, се потсетуваме на некои италијански авантуристички и вестерн-стрипови многу популарни во бившата држава: Командант Марк, Загор, Големиот Блек, Капетан Мики, Мистер Но, Марти Мистерија, Дилан

Дог итн. Нивниот успех, освен со ескапизмот и забава, се врзува и со успехот на овој жанр во кинематографијата во истиот период. Во третиот дел се разгледува феноменот на Алан Форд и причините за неговиот успех во бивша Југославија. Некои од тие причини се наведени во книгата на Лазар Џамиќ, а произлегуваат од сличностите во менталитетот на двете поднебја: дилетантскиот оптимизам и вештината на снаоѓање и на импровизација, како и склоноста кон жанрот на надреалистичка фарса зад која се крие критиката на дисфункционалното општество во сите негови идеолошки варијанти. На ова би ја придодале склоноста кон црниот хумор, успешната комбинација меѓу ироничниот текст во извонреден превод на хрватски јазик на Ненад Брикси, како и богатиот реалистично-карикатурален цртеж на Магнус. На крајот се наведуваат некои познати цитати од овој стрип, останати во колективната меморија и други траги од него во попкултурата (кинематографија, музика итн.). Текстот завршува со неколку реченици за феноменот на новата цензура што го засега и стрипот и за загрижувачкото изразување на критичкото мислење со помош на насилство во новите „демократии“.

КНИЖЕВНОСТ И КУЛТУРА

Славица Србиновска

**ДИЈАЛОШКАТА ИМАГИНАЦИЈА ВО НАРАТИВНАТА СТРУКТУРА
НА РОМАНОТ ГОЛЕМАТА ЗЕЛЕНА ПУСТЕЛИЈА ОД ЖОАО
ЖУИМАРЕУШ РОСА**

Ви изгледа ли ѝајсен живојѝѝ?

Но никој не може да ме сѝречи да се молам, ѝака ли е?

*Молиѝвајѝа е живојѝѝ на душайѝа. Коѝа се молам, чисѝ сум
од сеѝа нечисѝѝѝѝја, одвоен од сеѝа лудосѝ.*

Или ѝѝа е будење на душайѝа?

Жоао Жуимареуш Роса *Големайѝа зелена ѝусѝелија*

Жоао Жуимареуш Роса е бразилски писател роден во Кордисбурхо во 1908 година, а починал во 1967 година во Рио де Женеиро. Тој е автор на раскази чиј стил е под влијание на усната традиција на културата од која потекнува. Темите за кои раскажува се однесуваат на животот на населението во полупустински пространства, т.н. *sertão*, распространети во северозападниот дел на државата Минас Жераиш. Тоа се содржини кои се однесуваат на состојбите во затворените рурални заедници чиј проблем стануваат промените, имено тие се доведени во ситуација да се приспособуваат на новите, урбани процеси кои ги зафаќаат овие предели, тие постепено навлегуваат во нивниот живот и предизвикуваат трагични последици. Жоао Жуимареуш Роса студира медицина во главниот град на Минас Жераиш, Бело Хоризонте, еден од четирите најголеми градови во Бразил и станува лекар. Потребата за патување и откривање нови пространства е поголема од потребата да продолжи со практична работа. Преку министерството за надворешни работи тој работи како дипломат во неколку светски метрополи, а во 1963 година ја добива титулата амбасадор.

На полето на литературата се појавува во 1946 година со збирката раскази *Саѝарана*, во која настаните се случуваат во големите внатрешни, степски пространства на Бразил. Со оваа збирка Жоао Жуимареуш Роса добива значајно место на бразилската литературна сцена. Во 1973 година режисерот Паоло Тиаго врз основа на расказот *Двѝбој* од збирката раскази

под наслов *Saragana/O Duelo* снима филм кој е претставен на Берлинскиот интернационален филмски фестивал. Неговиот роман под наслов *Големайѝа зелена ѝусѝелиѝа* (*Grande Sertão: Veredas*), со кој станува познат во светската литература, се појавува во 1956 година. Според романот е снимена телевизиска минисерија во 1985 година. Интересот за кратката прозна форма, особено за расказите, влијае врз неговото творештво кое е обележано со уште неколку збирки раскази меѓу кои најпозната е збирката под наслов *Првобийѝни ѝприказни* од 1962 година, најчесто преведувана и издавана под насловот кој го носи еден од расказите *Трејѝшоѝ бреѝ на рекаѝа*. Според неа е снимен истоимен филм (King, 2005: 59–80).

Романот *Големайѝа зелена ѝусѝелиѝа* е приказна за реални, историски личности која низ раскажувањето на Жуимареуш Роса прераснува во комплексна структура во која доминираат метафизичките прашања за човекот, постоењето, вистината и вредноста. Приказната за љубовта меѓу разбојникот Виргулино Фереира да Силва, познат по прекарот Лампиао, кој ги заштитува сиромашните, и неговата жена Марија Бонита е направена рамка за вградување и развивање нова приказна за врската меѓу Риобалдо Татарана и неговиот пријател Дијадорим. Нарацијата на стариот фармер Риобалдо во форма на една голема трагична сага за страдањето, злото, вината и невиноста е изведена со долг, непрекинат тек на низа приказни за настаните кои се случувале во пространите пусти предели наречени сертао, во областа Рио Сан Франсиско, во државата Минас Жераиш. Настаните се случуваат во почетокот на дваесеттиот век, а упатуваат на трансформацијата која ја доживува Риобалдо по напуштањето на фармата на Зе Бебело на која работел. Кога Бебело собира армија за да им се спротивстави на бунтовниците, Риобалдо им се приклучува на разбојниците под водство на Жока Рамиро. Предизвикот во неговото дејствување повеќе е поврзан со потребата на јунакот да се впушта во авантури и дуели. Во неговата нарација исполнета со приказни за различни ликови од пустината, тој дава сопствени коментари и рефлексии за универзални теми како, на пример, темата за односот кон Бога и кон злото, кон ѓаволот, темата за смислата на животот и љубовта. Во деновите на разбојничките борби тој развива пријателство со Дијадорим, чиј вистински идентитет го открива на крајот на приказната. Разбојниците на Рамиро го заробуваат Зе Бебело, а потоа го ослободуваат. Сепак, трагедијата започнува кога Жока Рамиро е предаден и убиен од разбојничката банда која ја управувал, односно од водачите Рикардао и Хермогенез.

Романот започнува од моментот кога Зе Бебело се враќа и го презема раководењето на армијата која е поделена по предаството и убиството

на Жока Рамиро. Она што претходно се случува е коментирано во форма на ретроспектива од страна на Риобалдо. Нарацијата започнува кога Риобалдо станува член на групата разбојници водени од Медеиро Ваз и содржи објаснување за првата средба и пријателството со Дијадорим. Во настаните кои се раскажани е опфатена опсадата изведена од страна на разбојниците под водство на Хермогенез, еден од предавниците, прогонувањето на Бебело од војската која е сосема растурена и преземањето на водството на разбојничката банда од страна на Риобалдо, кој во една нејасна, загадочна ситуација склучува договор со ѓаволот, настан кој го оптоварува и измачува, меѓутоа тоа е ситуација низ која минува со намера да ја продолжи борбата против предавниците. Тој го убива Рикардао и ја разбива неговата војска. Финалните борби се водат меѓу разбојниците на Риобалдо и оние на Хермогенез, но на крајот во пресметка меѓу Хермогенез и Дијадорим двајцата умираат.

Романот *Големата зелена џусџелија* (1956) ја развива темата за човекот кому му е неопходен дијалогот за низ него да ја открива реалноста во која живеел низ пространствата на бразилските полупустински предели. Главниот лик и раскажувач, Риобалдо Татарана, постојано му се обраќа на соговорникот именуван како „Senhor/господин“. Тој е оној кој има улога на посредник и во исто време ја зазема позицијата, перспективата на наратор кој во улога соодветна на интерпретаторите во усната традиција е „второ јас“ на нараторот, односно не е само лик од приказните. „Господинот“ е постојано покрај него и има улога која е повремено идентична со онаа на „немиот слушател“, тој има функција на молчалив слушател на приказните исполнети со многубројни авантури поврзани со животот во просторите на големата пустелија:

„Е па, извинете, господине, ама ова е пустелија, *sertão*.* Некои велат дека не е – вистинската пустелија... (...). *Sertão* е насекаде. (...) Мене ме смирува другар ми Квелемем – целото име му е Квелемем де Гоис. Ама тој живее многу далеку одовде – во Хихуха, на Вереда до Бурити Пардо. (...) Во раната младост се испробував во разни работи, но што се однесува до размислувањето, едноставно не размислував. Немав време. Бев како жива риба во тава – кога си во густо, времето не го трошиш на мечтаење. Но сега, кога имам доволно време, кога немам некои посебни грижи, можам да си лежам во мојата висечка мрежа и да си размислувам. Постои ли ѓаволот или не? Тоа би сакал да го знам. (...) Ви благодарам. Вашето мислење ме смирува. Знаев дека така мислите – очекував дека така ќе мислите – за тоа ви оддавам признание“ (Rosa, 1963: 5).

„Господинот“ кој е анонимен соговорник на нараторот помалку е значаен како формално присутен субјект. Тој повеќе добива значење на реален сопатник на сите преиспитувања, размислувањата за појавите за кои нараторот раскажува во зрела возраст, од голема временска дистанција, при тоа потпирајќи се на сопствената меморија чија моќ ја проверува низ повторливите фрази на постојано обраќање до собеседникот. Често повторуван исказ во раскажувањето на Риобалдо е реченицата „размисли за тоа, повторно размисли“, што покажува колку за него е значаен дијалогот или присуството и мислењето на другиот за нештата да бидат протолкувани објективно, низ соработка на две, навидум различни перспективи, учесници во дијалоска имагинарна релација.

Овој пристап во раскажувањето само ја потврдува потребата на авторот да го нагласи фактот дека станува збор за постапка низ која појавите се претставуваат како да се реални. Во истото време тие се преиспитуваат, повторно се промислуваат низ прашања, бидејќи станува збор за сеќавања, а за нас како читатели на текстот за претставени, односно раскажани настани и протагонисти на овие дејства. Говорот на нараторот во романот тече со поставување многубројни прашања за кои тој самиот дава потврдни одговори, потоа искажува сомневања, па негации и повторно преминува кон наратив на текот на настаните од друга приказна. Господинот кому му се обраќа го задржува сопствениот анимозитет. Моќта на авторот е содржана во тоа што во истото време додека води разговор со „господинот“, постојано ги преиспитува сопствените искуства од минатото и при тоа го дистанцира читателот од она за што размислува отворајќи го просторот за вклопувањето на уште една перспектива. Тој се свртува кон себеси, а не кон читателот и се обидува низ авторефлексија да ја преиспитува личната претстава за големата пустелија, меѓутоа во исто време е сосема свесен дека тој е оној кој ги создава сликите од кои ја гради големата приказна. Покрај „господинот“, Риобалдо го споменува пријателството со Квелемем, кој се појавува како негов собеседник во размислувањата за спиритуални теми кои повторни ги разгледува во сооднос со пустелијата. Главна преокупација на Риобалдо во преиспитувањето на темите со спиритуална содржина претставува постоењето на Бога и на ѓаволот. Тој не размислува низ манихејските перспективи во смисла на разграничување на појавите на оние кои се исклучиво божествени и на другите кои се исклучиво дијаболични. Тој претпоставува дека позитивното и негативното, божественото и ѓаволското се составен дел на сите феномени. Иако неговите дистанцирани рефлексии упатуваат на опфаќањето на двата аспекта, и на доброто и на злото, во она што за него претставува

и значи човечкиот живот, тој, сепак, во определен момент преживува слабост поради изложеноста на искушението за склучување договор со ѓаволот. Оваа фаустовска тема во романот на Жуимареуш Роса е изведена со алузии кои ја оправдуваат раскажувачката форма во која доминираат преиспитувањата, а не тврдењата произлезени од состојбите на интензивно преживување на настаните, од вознемиреноста и оптоварувањата од нив и од нивното фатално влијание врз животот на нараторот. Тие се однесуваат на неговите двоумења околу тоа дали навистина учествувал во нив, дали навистина ја продал сопствената душа на ѓаволот, исто како што се однесуваат и на можноста дека таквото нешто никогаш не се случило во неговото минато. Ако насловот на романот ги содржи зборовите „ѓаволот на улица среде виорот“, тогаш сигурно е оправдано да се размислува за тоа дека злото е насекаде околу нас, дека нашата внатрешност постојано прашува, преиспитува, се сомнева, изразува поделеност во мислите за она што претставува вистината. Овие прашања само ги потврдуваат убедувањата дека симболот на злото е еден од најефективните, со оглед на фактот дека ги поттикнува преиспитувањата на постапките и со оглед на тоа дека ги релативизира заклучоците при идентификувањето на вистината. Во центарот на овие преиспитувања е секогаш човекот и неговата природа окарактеризирана со разновидни и често противречни одлики. Во една од приказните, на пример во онаа за постапките на еден полицаец и за неговарта жестокост, но и доблест, Риобалдо вели:

„Срцето не ви е доволно закоравено за да можете да ме слушате додека ви раскажувам какви сè ужасни работи сторил овој полицаец. Од неговите постапки, крвави солзи пролеале многу мажи и жени во овој наш овдешен едноставен, мал свет. Пустелијата. Знаете, господине, пустелијата е место каде главни се силните и итрите. И самиот Бог, кога ќе посака да дојде овдека, подобро му е да си дојде вооружен! Еве што сакам да кажам: Жазеведеу – има ли потреба да постојат луѓе како него? Има. За да се избрка она што вешто се крие, треба да се има остар стап. А, освен тоа, на овој или на следниот свет, секој Жазеведеу, откако ќе заврши со тоа што има да го прави, се сопнува и запаѓа во своето каење сè додека целосно не си го исплати долгот – ова ќе го потврди и мојот пријател Квелемем. Па знаете, господине, колку ризична работа е живејачката. Ама, само така, низ грди инструменти каков што е тој, биле разбиени бандите жагунси“ (Rosa, 1963: 13).

Темата за сложеноста на природата на човекот е претставена низ многу други, разновидни приказни за различни луѓе, оваа е само еден пример во кој низ анализата на постапките на полицаецот Жазеведеу се прават

алузии за тоа дека луѓето се менуваат. Човекот низ индивидуалните чиновни стекнува знаења, смета авторот на романот, меѓутоа само низ колективниот дијалог, во присуство на другите, а тоа значи низ комуникацијата со нив може да ја изведува вистината која во секоја следна ситуација се претставува на различен начин, односно се менува (Dixon, 1985: 77–90).

Она што треба да се спознае преку односот со другиот, Жуимареуш го претставува со развивање на релацијата определена со длабокото пријателство и љубов меѓу Риобалдо и неговиот пријател Дијадорим, човекот со кого Риобалдо се движи низ пустелијата пристапувајќи им на бандите на жагунсите кои често талкаат низ пустината, меѓусебно се изневеруваат и предаваат, но знаат да манифестираат и висок степен на верност и доследност во постапките. Риобалдо, паралелно со учеството во борбите на разбојниците (на жагунсите) со кои влегува во различни авантури, станува засегнат од предавството и учествува во потрагата по предавниците. Тој успева да го разбере големото разочарување произлезено од таквите однесувања, а паралелно со тоа низ односот со Дијадорим, тој доживува потреба да се одмаздува и да убива. Објаснувајќи го односот со Дијадорим и со жагунсите и нивните борби во пустелијата, нараторот вели:

„Човекот кој ме научи да ја ценам сета ова убавина која нема господар беше Дијадорим. (...) Најголем дел од времето бев со Дијадорим. Дијадорим и јас, ние, двајцата. Порано заедно одевме на прошетка. Со ова, се разликувавме од останатите зашто жагунсите немаат некоја голема навика да одат на долги прошетки или да одржуваат блиски пријателства; одвреме-навреме случајно се здружуваат и потоа се разделуваат, но, сепак, секој си држи до себе. Во врска со нас, двајцата, заедно, никој никогаш не рекол ништо. Само ако некој речеше нешто на шега – лесно можеше да настрада. Луѓето се навикнаа да нè гледаат во пар. Повеќе не мислеа дека тоа е нешто лошо. (...) Дијадорим, сериозен, толку убав, во сјајот на жарта од огинот. Едвај и да прозборевме; но, нешто што постоеше надвор од нас самите ме привлече кон него. Во една опиеност, седев мирно, во чекор со неговата тишина. Така беше речиси секогаш: ќе стасавме до некое место; ќе ми речеше да седнам; ќе седне. И онака не сакам да стојам на нозе. А потоа и тој ќе дојдеше и ќе седнеше. Секогаш малку подалеку од мене. Немав храброст да му се доближам.“ (Rosa, 1963: 42–43).

Дијадорим е човекот кон кого Риобалдо чувствува наклонетост, воодушевување и љубов. Со него Риобалдо ја искусува суровата природа на пустелијата, живее како разбојник, меѓутоа со него ја доживува и неверојатната и раскошна убавина на плодните долини, на оазите наречени *veredas* кои се зелени, кои имаат потоци и прилегаат на рајски предели.

Големата трагична сага за „добрите“ разбојници и за жителите на пустелијата го актуализира проблемот на двојното присуство на доброто и на злото во нивните животи осудени на разбојништво и преживување во пространствата на пустелијата. Таа, во исто време, го актуализира проблемот на паралелното присуство на Бога и на ѓаволот кои се насекаде наоколу, кои се распространети среде големото пространство на пустелијата каде луѓето се борат, се сакаат, меѓусебно се убиваат и умираат.

Претставувајќи ја човечката борба со двата спротивставени аспекта, доброто и злото, авторот го актуализира проблемот за нивното континуирано и непомирливо присуство со кое се карактеризира живеењето во пустелијата. Станува збор за континуираното присуство на големата борба на Бог со човекот, за борба меѓу луѓето или, пак, станува збор за големата борба и превирањата во внатрешниот свет на човекот. Пустелијата е големата сцена на која се случуваат непомирливите конфронтации кои поради исклучивоста резултираат со трагични консеквенции. Доброто и злото се манифестираат преку симболите на религијата, митот и магијата кои се континуирано актуелни во структурата на романот во чиј центар е човекот чија борба трае онолку долго колку што тој е способен да ѝ се спротивставува на природата која жестоко го притиска, го измачува и го принудува на избори и на промени. На крајот, во формална смисла, според дискурзивните вештини на раскажувањето, романот се споредува со Џојсовиот *Уликс*, а во содржинска смисла, според објективното претендирање на поединецот да стекнува знаење и да се преиспитува себеси под закрила на договорот со ѓаволот, низ овие аспекти романот се споредува со Гетеовото дело *Фауст*.

Пустелијата, *серџао*, е родното место на авторот. Тој ја познава, меѓутоа, со раскажувањето тој одново ја создава и повторно ја открива. Таа може да предизвикува чувство на страв и вознемиреност кое е најдобро изразено преку раскажувањата за присуството на птиците грабливки на нејзината територија. Таа во истото време е територија која се открива низ ситуации на хуманост, љубов и доблест. Во метафизичка смисла таа го претставува постоењето самото по себе, а тоа може да биде исполнето со задоволства, среќа, предизвици, но и со несреќа, зло и смрт. Дихотомијата е изразена со самиот наслов, во него е содржано името пустелија, *серџао*, но и името оаза, *вередас*. Луѓето кои ја населуваат се разбојници, *жајунси*, меѓутоа и благородни луѓе, тие можат да убиваат, да мразат, да изневерат и да се одмаздуваат, меѓутоа тие во исто време се способни страшно да сакаат, да почитуваат, да бидат верни и да имаат вера во Бог. Во неа појавите произлегуваат од мрачните зони на природата и од темните

слоеви на свеста на луѓето кои во него дејствуваат и го предизвикуваат, но таа, во исто време, може да влее надеж, да понуди спас и да уништи, што упатува на тоа дека животот тече динамично, со наизменично менување, движење како клучна карактеристика на животот. Во пустелијата во текот на денот може да се доживее горештина, а преку ноќите големото студенило. Во неа едно до друго чекорат и животот и смртта.

Авторот вешто ги опишува природните својства на пространството со примена на мимеса, а потоа него го претвора во метафора за човекот, на крајот тој развива филозофија за дијалогот и дихотомиите кои го карактеризираат постоењето оптоварено со стремеж да се идентификуваат вистините.

Клучните мотиви во дејството на романот се чувството на вина, искупувањето, жртвувањето и хиерахијата на авторитетите. Тие се вклопуваат во приказната за меѓусебната зависност на *серџао* и *вередас*, на пустелијата и оазата/рајот, на празнината и исполнувањето, на вината и невиноста. Врз нив е заснована идејата за дијалогот, за интеркомуникацијата и за спознавањето на егзистенцијалните вредности произведени низ долготрајните процеси на потврдување и негирање на хуманоста. Сите појдовни точки, сите крајни точки, сите повторувања, места кои се посетени и места кои не се посетени, сите движења од едната или од другата страна на реката, по нејзината должина или низводно, целокупната разновидност која предизвикува и радост и страв станува составен елемент на романот кој со текот на приказните наликува на шарен мозаик во кој секој дел добива сопствено значење. Постоењето на пустелијата е потврдено во формата на раскажувањето која опфаќа разновидни елементи и претставува сцена на многу разновидни случувања, а тоа не е ништо друго, освен една голема потврда на тоа колку разновидни аспекти се содржани во човечката егзистенција. Во размислувањата на Риобалдо за животот во пустелијата се вели:

„Одеднаш, ми текна дека сум можел да ја замолам Ана Дузуза да ми каже нешто за мојата идна судбина. Сум можел да ја прашам и за една моја внатрешна тајна што внимателно си ја чував. Нешто на што немав храброст дури ниту да помислам. А, што ако старата Дузуза навистина има моќ да претскажува и ако може да сирне зад пердето на судбината? Зажалив што не сум ја замолил да ми гледа. Ах, само се повторуваше она што често ми се случувало и во други пригоди. Минувам низ некое искуство и, кога ќе стасам на самата средина, ослепувам. Знаете како е: човек посакува да преплива некоја река и тоа и го прави, но од водата излегува на другата страна од реката, на некое место подолу низводно,

а не онаму каде очекувал дека ќе излезе. Нели живејачката навистина е опасна работа?“ (Rosa, 1963: 27–28).

Романот за „големата зелена пустелија“ упатува на потрагата која секогаш се одвива по отежнати, пусти и безживотни предели, меѓутоа токму овие патишта низ пространството на големото ништавило со ризици по егзистенцијата го овозможуваат распознавањето на вредноста на пределите со плодни долини, вода и раскошно богатство на природниот амбиент. Тоа значи дека онолку колку што големата пустелија ја предизвикува смртта која го навестува заминувањето, уште посилно го предизвикува животот кој упатува на присуството и вредноста. Во неа станува најзначајно присуството на другиот со кого може да се дојде до точката на разбирање во која перспективите се вкрстуваат. Тоа е точката на почеток на љубовта која го открива патот до плодните зелени места, од големото пространство на празнината кон богато исполнетиот и шарен предел. Макрокосмосот на пустелијата и оазите во неа е одразен во микрокосмосот и на хуманоста поради која човекот е човек на културата (Tedlock, 1995: 57).

Жуимареуш Роса ја избира трагедијата за да ја покаже сложеноста на човечките животни ситуации во кои изборите и одлуките подразбираат исклучување на остатокот кој е исто толку значаен како и оградениот простор кој е прифатен како постоење во кое може да се трага по смислата. Трагедијата ја поттикнува жедта за интерпретација на случувањата во пустелијата. Таа може да се открие во епизодата во која има потреба за храна, постои силен глад меѓу разбојниците, меѓутоа нејзиното заситување е претставено во исклучителна форма, тоа не е само глад на една група разбојници, туку заситување со користење на човечкото месо како храна, тоа е манифестација на канибализмот. Исто така, во тоа оградено пространство ја има и љубовта, но таа долго останува под превезот на хомоеротската стигма за по смртта преку откривање на телото да се дојде до спознанието дека љубовта била насочена кон жена. Таа била скриена во телото на пријателот Дијадорим со кого Риобалдо војувал, а кој на крајот е убиен.

„Неговата убавина остана неизменета, неверојатно неизменета. Беше убав дури и додека лежеше таму, бел како брашно, лицето му беше како маска, без капка крв. Очите му беа останати подотворени, можев да се загледам во нив. Цртите на лицето му останаа јасни, устата сува. Косата му изгледаше како да ќе трае до века. Не пишувам, не зборувам за тоа, за да не му дадам стварност. Тоа не се случи, тоа не можеше да бидне, тоа не е вистина! Дијадорим... Ви раскажував дека жената се подготвуваше да го измие телото. Кажуваше молитви од Баија. На сите им кажа

да излезат од собата. Но јас останав. Жената нежно ја заниша главата и воздивна. Погрешно ме разбра. Намерно не ми го покажуваше телото. И рече – додека Дијадорим лежеше таму, сосема гол – рече: 'Сега таа е во Божјите раце. Кутрата девојка'. Тогаш го дознав она што досега го криев од вас – и, ве молам да ми простите – и вие за да ја откриете оваа горчлива тајна во истиот миг кога ја открив и јас. Телото на Дијадорим беше тело на жена, на совршена млада жена. Бев вџашен. Болката не е поголема од изненадувањето, како удар од пушка. Ја кренав раката да се прекрстам, но, наместо тоа, со таа рака си го задушив липањето и си ги избришав солзите. Гласно викав од тага. Дијадорим! Дијадорим бил жена – жена чија убавина ја засенуваше сончевата светлина врз водите на Урукуиа, како што вреснав јас во очај – жена која се прикажа во едно толку ужасно откровение. (...) Отидов во едно место во крајот Ласанке: Ос Поркос. Се распрашував кај сите таму, тропнав на секоја врата – резултатите беа тажни. (...) Најдов само една трага. Извод од црковната книга на крштемки – од црквата во Итакамбира, каде се закопани толку многу луѓе. Таму била крстена. Таму беше забележан датумот на нејзиното раѓање – на единаесетти септември, илјада осумстотини и некоја. Еве, прочитајте: Марија Диодорима да Фе Бетанкурт Маринш, родена да води војна и никогаш да не се плаши, и да љуби длабоко без да ја запознае радоста на љубовта. Молете се, господине, за оваа моја душа. Ви изгледа ли тажен животот? “ (Rosa, 1963: 484–485).

Во романот е претставена егзистенцијата на разбојниците, на бразилските жагунси. Тие го минуваат животот во јадење, пиење, живеат со различни жени, водат борби и имаат полна свест дека секој миг можат да загинат, брзо и неочекувано да заминат од овој свет, живеат со полна свест за крајот, за смртта, бидејќи нивниот живот е преживување низ пространствата на големата пустелија. Тие се главните ликови чие рамниште на егзистенција е примитивно и сведено на анимално. За нив, како и за сите нас повторно враќање во животот не постои, ниту од оваа ниту од онаа страна на реката. Тој е завршен. Тоа е крајот кој ја брише потрагата и преиспитувањето на значењата, на смислата и на вредностите. Во пространствата на бразилската пустелија постојано демнат птиците грабливки. Единствен излез може да понуди приказната која низ чинот на раскажувањето ја обновува и постојано ја потврдува сликата за големата пустелија.

Ова пространство под притисок на драматичните настани од периодот меѓу 1890 до 1930 година е сцената на жестоки борби, предавства, изневерувања и смрт. Оние кои се одметнуваат стануваат носители на

позитивната животна сила среде пустелијата, меѓутоа тие се поразени, засилувањето на тенденциите на владата поддржана од група разбојници за урбанизирање на северозападниот дел од државата го поттикнува населението да го прифати крајот на една епоха и да се соочи со доаѓањето на новата.

Формалната верзија на романот кој е бесконечно течење на приказни кои се влеваат една во друга упатува на сознанието дека пустината нема моќ да ја раскаже сопствената приказна. Животот на оваа територија е драматично вознемирувачки, конфузен, контроверзен. Не постои јасна слика ниту карактеризација на пустелијата, нема ниту јасна слика за тоа како треба да се изведуваат потрагите по смислата и вредноста на егзистенцијата, како човекот може да стане добар, а не зол. Пустелијата, парадоксално, но вистинито, содржи множество аспекти кои низ приказната на жителите се претставуваат низ полиморфните и повеќезначни форми кои се вклопуваат во сликата за неа. Во исто време таа е реалноста во која е содржано и доброто, Бог и злото, фаволот, оние кои се насилници и оние кои се жртви. Оваа реалност се транспонира во сложената метафора која обединува во исто време различни нешта. Раскажувањето за пустелијата е поттикнато од реалноста на еден географскиот поим, меѓутоа тоа се развива откривајќи богатство од разновидни појави со различна боја и значење (Webster, 1982: 109).

Во географски и историски рамки, големата пустелија е дел од територијата на државата Минаш Жераиш, која во периодот на седумнаесеттиот и осумнаесеттиот век е подрачје населено со жители кои се занимаваат со земјоделство и ги снабдуваат населбите околу рудниците за дијаманти и за железо или работат во нив. Празнењето на рудните богатства предизвикува трагични последици по животот на луѓето на оваа територија, бидејќи тој целосно се трансформира во сиромашен, затворен и рурален живот на луѓе на кои им е оставено единствено да се занимаваат со земјоделство. Владата има намера да спроведува урбанизација на оваа територија на крајот од деветнаесеттиот век и почетокот на дваесеттиот век. Тој процес е проследен со силни немири, појава на разбојници, грабежи и борби. Во романот на Жоао Жуимареуш Роса се раскажува за животот од тој историски период и за географскиот простор кој е претставен со голема прецизност во приказната во која низ долгите описи се споменуваат сите реки, фарми, долини и пустински делови.

Сепак, во романот приказната за пустелијата, за *серџао* е фикционална, претставувањето изведено во низа епизоди кои се влеваат една во друга наликува на средновековна сага, меѓутоа во географскиот опис

на просторот нема отстапувања, сите содржани се присутни во сликата претставена со зборовите кои ги изразуваат чувствата на нараторот кој говори за пределот каде што е роден: „Ја следевме реката што истекува од езерото Сусуарана и кон која се влеваат реките Женипапо и Вереда до Виторино, а која се влева во реката Пандеирош – оваа река има водопади што пеат, а водите ѝ се толку шарени што папагалите што летаат над неа се караат, врескајќи: „Зелена е! Сина е! Зелена е! Сина е!“ Благословени води, сега толку блиску. Беше убаво, откако минавме низ ниските полиња, да ја видиме млечарката со крвави цветови, сета во црвено и во портокалово, како лесно се ниша на ветрот“ (Rosi, 1963: 28).

Создавајќи хибридна фикционална структура со множество етнографски и историографски регионални елементи поврзани со земјата од која потекнува, Жоао Жуимареуш Роса низ рефлексииите на нараторот проблематизира филозофски, универзални прашања за животот, човекот и границите до кои приближувајќи се го досегае прагот зад кој се протега големото ништавило и тишината.

Библиографија:

- Dixon, Paul B. 1985. *Reversible Readings: Ambiguity in Four Modern Latin American Novels*. University. Ala.: University of Alabama Press.
- João Guimarães Rosa. 1963. *The Devil to Pay in the Backlands*. Trans. James L. Taylor & Harriet de Onis. New York: Alfred. A. Knopf.
- King, John. 2005. “The Boom of the Latin American novel.” *The Cambridge Companion to the Latin American Novel*. Ed. Efraín Kristal. Cambridge University Press.
- Tedlock, Dennis. 1995. “Interpretation, Participation, and the Role of Narrative in Dialogical Anthropology” in *The Dialogic Emergence of Culture*. (ed.) Dennis Tedlock & Bruce Mannheim. Urbana: Illinois UP.
- Webster, Stephen. 1982. “Dialogue and Fiction in Ethnography”. *Dialectical Anthropology*. 7: 2, 91–114.

Slavica Srbinovska

**THE DIALOGIC IMAGINATION IN THE NARRATIVE STRUCTURE
OF THE NOVEL THE DEVIL TO PAY IN THE BLACKLANDS BY
JOAO GUIMAREUS ROSA**

Abstract

The study focuses on the interpretation of the influence of ethnography and cultural anthropology in the narrative structure of the novel *The Devil to Pay in the Blacklands* by Joao Guimareus Rosa. The main goal is to interpret the complex structure of intertextual relations and the network of stories that results from the application of dialogic imagination, according to Mikhail Bakhtin. The narrative contains an abundance of local ethnographic and anthropological elements that turn the novel into a colorful screen, a great picture of Brazilian culture.

Keywords: dialogic imagination, dualism, ethnography, cultural anthropology, narration.

Клучни зборови: дијалозна имажинација, дуализам, етнографија, културна антропологија, наратив

Соња Витанова-Стрезова

КОНТЕКСТ, ТЕМИ, СТРУКТУРА И ЛИКОВИ ВО МИДЛМАРЧ ОД ЏОРѢ ЕЛИОТ

[Б]ракот ја исцрпува сета наша моќ да пружи́ме или да доби́еме блаженство во една таква љубов. Иако знам дека може да биде многу скапоцена – таа го убива нашиот брак – потоа со нас останува бракот кој е како убиство – и сè друго исчезнува. (Елиот, 2013: 455)

Овие отрезнувачки зборови на Доротеа, која е во несреќен брак со Казабон, упатуваат на главните теми во шестиот роман *Мидлмарч* од авторката Мери Ен Еванс или Мериен Еванс, попозната под псевдонимот ЏорѢ Елиот. Во овој извадок Доротеа ѝ се обраќа на Розамонд, верувајќи дека убавата сопруга на доктор Лидгејт е во прељубничка врска со Ладисло, мажот во кој Доротеа е вљубена. Судејќи меѓу другото и по несреќното искуство од сопствениот брак со свештеникот Казабон, таа не верува дека бракот и љубовта одат заедно. Споредувајќи го бракот со убиство, Доротеа сосема се разликува од романтичните женски ликови во романите на современичките на Елиот чиј среќен крај е речиси секогаш крунисан со брак. Всушност, *Мидлмарч* е реалистичен роман во кој авторката не го идеализира бракот, иако тој е една од главните теми во романот. Елиот укажува дека доколку е склучен со погрешна личност, бракот може и да ги урне идеалите на кои се потпира, бидејќи испаѓа дека тие не се ништо друго, освен обични илузии. Така, на темата за бракот се надоврзува и судирот на идеалите со реалноста, како уште една суштинска тема во романот. Некои критичари сметаат дека *Мидлмарч* е првиот модерен роман во вистинска смисла на зборот во кој, преку длабок психолошки портрет на ликовите, Елиот дава реалистичен приказ на бракот и животот воопшто на обичните луѓе во британската провинциска средина.

Всушност, авторката на *Мидлмарч*, која творела во средниот и доцен викторијански период, одбила да биде конвенционална писателка од нејзиното време. Затоа кај неа нема претеран лиризам, сентименталност,

мекост и нежност кои викторијанската критика ги сметала за типични обележја на романите на женските автори. Иако во времето на Елиот писателките веќе ги објавувале своите дела под сопственото име, Мери Ен Еванс, користејќи машки псевдоним, успеала да избегне нејзините романи да бидат анализирани низ призмата на женските стереотипи кои го обезвреднувале творештвото на викторијанските писателки. Кога се појавиле нејзините први дела, читателите не знаеле кој стои зад псевдонимот Џорџ Елиот. Тие почнале да нагаѓаат кој е авторот, најчесто претпоставувајќи дека се работи за маж. По многуте шпекулации околу ова прашање кои се појавиле по објавувањето на нејзиниот прв роман, Мери Ен Еванс јавно истапила како авторка на своите дела. Иако го открила својот идентитет, таа, сепак, продолжила да ги пишува и објавува своите романи под машки псевдоним. На тој начин Елиот го свртила вниманието кон женското творештво, пренесувајќи ја пораката дека тоа треба да се третира сериозно, исто како и творештвото на машките автори. Така, во времето кога половите стереотипи го обележувале целиот вредносен систем на британското општество, Елиот успеала да ги урне предрасудите за женски и машки автори.

Мери Ен Еванс или скратено Мериен Еванс потекнувала од семејство кое ја воспитало во строгиот дух на евангеличко-протестантското христијанство. Религиозните елементи кои се присутни во нејзиното творештво може да се разберат во контекст на религиозното воспитување на Елиот. Меѓутоа, во годините на младешкото бунтовништво таа ја напуштила верата и станала агностик. Овие текстови од животот на авторката добиваат нова форма во романот преку темата на религиозните контроверзии. Во Мидлмарч живеат протестанти, католици, англиканци и други верници поради што доаѓа до разни религиозни конфликти. Елиот особено ги истакнува жестоките верски контроверзии кои се предизвикани од развојот на евангеличко-протестантското христијанство како религија на средната класа која е во подем.

По смртта на нејзиниот татко, Елиот заминала од Ковентри и се преселила во Лондон, каде самостојно заработувала како преведувач и новинар. Меѓутоа, многу критичари сметаат дека годините пред преселбата во Лондон извршиле влијание врз писателската имажинација на авторката, која најверојатно го создала фиктивниот провинциски град Мидлмарч според Ковентри.

Иако верувала во моралните вредности кои се во фокусот и на нејзините романи, Елиот имала слободарски дух и не ретко ги прекршувала викторијанските норми на однесување кои биле особено строги за же-

ните. Таа долги години живеела во заедница со филозофот и критичар Џорџ Хенри Луис, иако тој бил оженет, а по неговата смрт се омажила за човек дваесет години помлад од неа. Фрагменти од животот на Елиот се пренесени и преку ликот на Доротеа во *Мидлмарч*, која со својата независност и самостојно одлучување се спротивставува на конзервативната провинциска заедница.

Елиот била многу образована, за што имал заслуга и нејзиниот татко, кој ѝ овозможил да се образова уште од најрана возраст, иако во тоа време жените ретко имале можност да се образоваат. Како пасиониран читател, таа не само што одлично го познавала творештвото на Шекспир, Скот, Бајрон, Колриџ и Вордсворт туку исто така ги читала и филозофските дела на Фоербах, Спиноза и Комте. Секако, образованието на авторката извршило влијание врз нејзиното творештво. Така, во романот *Мидлмарч* Елиот користи цитати од Шекспир, Данте, Чосер, Блејк и други познати автори во епиграфите кои на суптилен начин го сумираат поглавјето што го воведуваат. Покрај тоа, некои критичари сметаат дека авторскиот коментар на Елиот, кој е присутен во *Мидлмарч*, е филозофски. Всушност, творештвото на Елиот, која често била обвинувана дека нејзиниот стил е премногу интелектуален за една жена, е доказ дека интелектуалниот пристап им бил својствен и на викторијанските писателки, секако, доколку тие имале можност да се образоваат.

Елиот својот прв роман го објавила кога имала четириесет години. Нејзиниот шести роман *Мидлмарч*, кој според критиката е најуспешното дело на авторката, го започнала во 1869 година и продолжила да го пишува по пауза од една година. Делото прв пат било објавено во продолженија во 1871–72 година, на почетокот на доцниот викторијански период. Меѓутоа, настаните кои се опишани во *Мидлмарч* го прикажуваат раниот викторијански период. Дејството е, главно, сместено во фиктивниот провинциски град *Мидлмарч*, најверојатно заснован на Ковентри, во 1830 и 1832 година, непосредно пред големата парламентарна реформа. Исклучок е крајот на романот, каде е прикажан животот на ликовите триесетина години подоцна. Во осумте книги, кои соодветствуваат на објавувањето на романот во повеќе продолженија, се раскажани испреплетените судбини на многу ликови. Меѓутоа, и покрај тоа што во фокусот на авторката е приватниот живот на ликовите, нивното однесување и психолошки состојби, Елиот се навраќа и на општествените настани во целата покраина наречена по градот. Всушност, поднасловот на романот, *Студија на провинцискиот живот* укажува дека дејството е сместено во конзервативната провинциска средина, која, иако се наоѓа на маргините

на општеството, сепак, дава вистинита слика за општествените случувања во раниот викторијански период.

Авторката се занимава како со моралната атмосфера меѓу жителите така и со економските, политичките и општествените настани кои ја потресуваат провинциската заедница. Во фокусот на интересот на Елиот се луѓето од различните слоеви на општеството во кое богатството и општествената класа веќе не зависат од потеклото. Романот ги прикажува постепеното пропаѓање на аристократијата која ги губи општествените позиции и подемот на средната класа кој е инициран од големиот индустриски развој на општеството.

Во *Миглмарч* провејува атмосферата на борбата за парламентарната реформа во почетокот на триесеттите години на деветнаесеттиот век и забрзаниот стопански и технички развој во овој период. Елиот дава реалистичен приказ и на предизборната агитација и изборите во романот, пробивањето на првата железничка пруга и немирите што тоа ги предизвикува, протестите на работниците, смртта на кралот Џорџ Четврти и преземањето на престолот од страна на војводата од Кларенс, кој станува кралот Вилијам Четврти. Во романот дознаваме и за состојбата на медицината како наука, но и за здравствениот систем во раниот викторијански период. Покрај тоа, во *Миглмарч* Елиот се занимава и со многу други теми, како положбата на жената, образованието и друго.

Приказната за Доротеа Брук, иако првично замислена како посебно дело, подоцна е вклучена во многу пообемниот роман *Миглмарч* како една од неколкуте главни приказни. И покрај тоа што романот започнува со приказната за Доротеа, таа понатаму не е во фокусот на делото, кое продолжува со други три приказни за на крајот повторно да заврши со нејзиниот живот триесетина години по главното дејство. На почетокот на романот Доротеа е млада и богата девојка која е преокупирана со проекти за добротворна дејност со цел да им помогне на сиромашните луѓе во *Миглмарч*. Нејзиното семејство очекува таа да се омажи за богатиот господин Џејмс Четам, но Доротеа ги изненадува сите кога, наместо за младиот земјопоседник, се мажи за свештеникот Едвард Казабон, кој е многу години постар од неа. Водена од својот идеализам, Доротеа верува дека Казабон е врвен научник кој има возвишена мисија да напише епохален научен труд. Всушност, преку својот сопруг таа сака да ги реализира сопствените интелектуални амбиции. Меѓутоа, Доротеа се соочува со реалноста во текот на медениот месец во Рим, каде сфаќа дека Казабон воопшто не го засегаат нејзините идеали. Доротеа е целосно разочарана и единствената светла точка во нејзиниот несреќен брак се посетите на Вил

Ладисло, младиот роднина на Казабон. Меѓутоа, поради љубомората која ја чувствува кон Ладисло и сомнежот дека преку Доротеа тој сака да му го земе богатството, нејзиниот сопруг му ги забранува посетите. Казабон се разболува и во својот тестамент вклучува одредба дека Доротеа нема да го добие наследството доколку се омажи за Ладисло по неговата смрт.

Втората нишка која романот ја следи е приказната за младиот доктор Лидгејт, кој доаѓа во провинциската заедница Мидлмарч за да ги оствари своите професионални амбиции за реформа на здравствениот систем. Младиот амбициозен доктор го привлекува вниманието на локалната убавица Розамонд Винси, која успева да го освои и да се омажи за него. Розамонд е внука на локалниот банкар Булстрод, кој му помага на Лидгејт кога тој запаѓа во финансиска криза поради преголемите амбиции на неговата сопруга за богатство и висок општествен статус. Иако Лидгејт се обидува да ѝ угоди на Розамонд, бракот на овој пар е несреќен поради судирот на нивните различни идеали и амбиции.

Во фокус на третата приказна во романот е уште еден пар: Фред Винси, братот на Розамонд, и неговата љубов од детството Мери Гарт. Семејството на Фред сака нивниот универзитетски образован син да стане свештеник. Меѓутоа, Мери знае дека Фред не е создаден за црковна служба и таа одбива да се омажи за него сè додека тој не најде некоја друга постојана работа. Откако запаѓа во долгови, Фред е принуден да побара помош од Калеб Гарт, таткото на Мери, кој го обучува да работи кај него. Фред конечно станува свесен за својата неодговорност и работата му помага да се поправи како личност.

Во последната третина од романот се појавува Џон Рафлс – темната сенка од минатото на Булстрод – кој воведува уште една приказна. Рафлс знае дека богатиот банкар Булстрод, кој се претставува како ревносен верник и филантроп, има темна дамка во своето минато. Тој не само што го стекнал богатството со нечесна работа туку бил и втор сопруг на бабата на Ладисло. Пред да се омажи по втор пат, таа побарала од Булстрод да ја пронајде нејзината ќерка од првиот брак – мајката на Ладисло – за да ѝ го остави богатството. Банкарот го изнајмил Рафлс, кој успеал да ја пронајде ќерката и нејзиниот син Ладисло. Потоа, наместо за ова да ѝ каже на својата тогашна сопруга, Булстрод го поткупил Рафлс да ја чува информацијата како тајна. Меѓутоа, Рафлс ја користи оваа тајна, со години криена од јавноста, за да го уценува банкарот со неговото мрачно минато. За да не биде јавно понижен, Булстрод ја забрзува смртта на Рафлс кога тој се разболува, давајќи му алкохол и опиум, наместо лековите што му ги препишува Лидгејт. Меѓутоа пред да умре, Рафлс успева да ја обелодени

срамната тајна од минатото на Булстроуд кој, откако станува предмет на јавен презир, е избркан од Мидлмарч. Банкарот го повлекува и Лидгејт со себе, кому му има дадено финансиска помош. Поради неговата сомнителна врска со Булстроуд, Лидгејт е исто така јавно посрамотен и принуден да го напушти градот.

На крајот од романот Елиот повторно се враќа на приказната за Доротеа, која по смртта на Казабон се откажува од наследството за да се омажи со Ладисло. Откако Фред не ја исполнува желбата на неговите родители да стане свештеник и почнува да работи кај Калед, Мери конечно прифаќа да се омажи за него. Покрај Доротеа и Ладисло, Фред и Мери се уште еден пар чија љубов е крунисана со среќен брак. Во завршниот дел од романот Елиот ни го прикажува животот на Доротеа триесетина години подоцна која, иако среќно омажена за Ладисло, ги има напуштено своите идеали за да го поддржи сопругот во неговата политичка кариера.

Покрај главните, во романот се вклучени и некои споредни приказни како таа за комичните амбиции на господинот Брук да влезе во Парламентот или сцените кои ни ги претставуваат огромните општествени и економски поделби на провинциската заедница, но и разни други сцени и настани прикажани во заднината на главните случувања.

Иако во *Мидлмарч* нема главен лик, Доротеа Брук, со која започнува и завршува романот, е ликот преку кој Елиот ни ги пренесува главните идеи во делото. Доротеа им е посветена на своите идеали да им помогне на сиромашните и да создаде подобар свет. На почетокот на романот авторката го споредува нејзиниот лик со католичката реформаторка од шеснаесеттиот век, Света Тереза. Меѓутоа, Доротеа се разликува од шпанската светица чиј живот бил обележан не само со религиозен мистицизам туку и со практично дејствување. Всушност, Елиот уште во воведот укажува дека, за разлика од Света Тереза, животот на Доротеа нема да достигне еписки димензии, имплицирајќи на тој начин дека таа нема да ги отствари своите идеали. Преку ликот на Доротеа авторката, всушност, го спротивставува светот на идеалите со реалноста на животот што е една од главните теми во нејзиниот роман.

Несреќниот брак на Доротеа со Казабон го отсликува неконвенционалниот пристап на Елиот кон бракот, кој бил вообичаена тема во делата на нејзините современички. Покрај тоа, авторката се спротивставува и на викторијанските стереотипи за жените преку Доротеа, која дејствува надвор од рамките на строгите викторијански норми на однесување во англиската провинциска средина. Таа е независна жена која самостојно донесува одлуки за сопствениот живот и со своите два брака два пати ѝ

се спротивставува на заедницата, водејќи се од своите идеали при изборот на првиот брачен сопатник и од срцето при изборот на вториот. Се чини дека однесувањето на Доротеа, која со своите одлуки и независност се спротивставува на патријархалното општество, може дури да се окарактеризира и како феминистичко. Меѓутоа, Елиот ги става на тест како нејзиното однесување така и нејзините идеали и љубов. Авторката прави длабок психолошки портрет на ликот на Доротеа, соочувајќи го нејзиниот идеализам со реалноста на животот која воопшто не е идеализирана. Доротеа до извесна мерка ги негува своите идеали преку својата добрина и заложба за подобрување на животот на сиромашните; таа дава финансиска помош на локалната болница на Лидгејт, но и на самиот Лидгејт, кого го ослободува од долгот на Булстрод. Сепак, во романот испаѓа дека идеализмот на Доротеа е неодржлив. Бракот со Казабон ги уништува нејзините соништа за романтична љубов со брачниот сопатник кој, наместо љубов, ѝ донесува само големо разочарување. Нејзините идеали да создаде подобар свет се претвораат во илузии не само кога таа погрешно го избира првиот брачен сопатник кој ги презира нејзините амбиции туку и кога го прави вистинскиот избор, крунисувајќи ја со среќен брак својата љубов со Ладисло. Тоа е така бидејќи, и покрај победата на љубовта на Доротеа и Ладисло, романот на Елиот нема конвенционален среќен крај. Всушност, во бракот со Ладисло, Доротеа ги жртвува своите идеали за да ѝ се посвети на политичката кариера на нејзиниот сопруг. Така, на крајот од романот Елиот не остава простор за феминизмот на Доротеа, но преку нејзината судбина авторката иницира феминистичка дискусија. Доротеа не е ниту романтична хероина, туку таа се развива во реалистичен лик кој го отфрла својот младешки идеализам бидејќи нејзините идеали се неодржливи во реалноста на бракот и животот воопшто.

Ликот на богатиот свештеник Едвард Казабон, кој е првиот сопруг на Доротеа, исто така се вклопува во темата за неодржливоста на идеалите наспрема реалноста. Казабон е научен работник кој си поставува задача да го напише епохалниот труд *Клучоџ на ситџе митџолоџии*. Меѓутоа, амбициите на Казабон не соодветствуваат на неговите способности. Одбивајќи да им признае на другите дека не е способен да го напише делото во кое го има вложено сиот свој живот, тој е уште еден лик во романот чии идеали не можат да бидат реализирани во реалноста. Казабон се жени со Доротеа бидејќи таа во почетокот го поддржува неговиот идеализиран свет, обожавајќи го својот сопруг и верувајќи во неговата мисија. Меѓутоа, подоцна тој нема разбирање ниту за независноста на Доротеа ниту за нејзините интелектуални амбиции што таа сака да ги оствари преку неговото дело.

Нивниот несреќен брак ги уништува романтичните илузии на младата Доротеа. Покрај тоа, таа е измачувана и од љубомората на својот сопруг поради нејзиното пријателство со младиот интелектуалец Ладисло, кој е роднина на Казабон. Свештеникот, кој е многу години постар од својата сопруга, верува дека Ладисло сака да ја заведе Доротеа за да дојде до неговото богатство. Себичноста и љубомората на Казабон опстојуваат и по неговата смрт преку одредбата што тој ја вклучува во својот тестамент во обид да ја спречи Доротеа да се омажи за Ладисло во иднина. Не само што Казабон умира без да го заврши своето животно дело туку тој не успева ниту да ја реализира својата себична волја. Спротивставувајќи му се и по неговата смрт, Доротеа го отфрла богатството на својот починат сопруг за да се омажи со човекот во кого е вљубена.

Младиот надарен интелектуалец Вил Ладисло, кој е роднина на Казабон, е уште еден идеалист во романот. Тој не е богат бидејќи неговата баба се омажила против волјата на своите родители и го изгубила наследството. Ладисло има талент и ентузијазам, но нема ниту постојана професија ниту имот. Тој е чесен човек кој ги одбива валканите пари што Булстрод сака да му ги даде за да се искупи за гревот што го има направено, одземајќи му го наследството. Ладисло, кого не го интересираат материјалните работи и кој има префинет уметнички дух, е совршен партнер за Доротеа во која е вљубен.

Амбициозниот доктор Лидгејт, исто како и Ладисло, е млад идеалист во романот, но, за разлика од него, идеалите на Лидгејт не се отстваруваат. Иако има аристократско потекло, докторот доаѓа во провинциската средина со искрена желба да им помогне на обичните луѓе и да го подобри здравствениот систем. На почетокот се чини дека тој ќе успее во своите амбиции, но несреќниот брак со Розамонд Винси ги уништува неговите идеали. Така, и покрај талентот и способноста, што тој ги поседува за разлика, на пример, од Казабон, Лидгејт е, сепак, уште еден пример на пропаднат идеалист во романот. Во епилогот дознаваме дека тој рано умира растргнат меѓу своите идеали и желбата да ѝ угоди на сопругата.

Ликот на убавата ќерка на градоначалникот на Мидлмарч, Розамонд Винси, исто така ја надополнува темата за судирот на идеалите и реалноста. Таа е интелигентна и снаодлива девојка која не се двоуми да ги искористи сите способности и средства, вклучувајќи и манипулации и лаги, за да ги постигне нејзините две главни цели: висок општествен статус и богат живот. Розамонд се вљубува во Лидгејт не само поради тоа што тој се разликува од другите мажи во Мидлмарч туку и поради неговото аристократско потекло, кое верува дека ќе ѝ овозможи да живее

во изобилство. Меѓутоа, иако Розамонд успева да го освои Лидгејт и се мажи за него, нивниот брак е несреќен бидејќи нејзините амбиции се постојано во судир со неговите професионални идеали што таа воопшто не ги разбира. За да ги оствари своите апетити за удобен живот во високите кругови на општеството, Розамонд го вовлекува својот сопруг во долгови. Лидгејт својот талент веќе не го користи за да ги оствари своите идеали, туку сиот свој потенцијал го вложува во напорна работа за да ѝ обезбеди удобен живот на својата сопруга. Така, Розамонд не само што ги уништува идеалите на Лидгејт туку и го жртвува својот сопруг, кој прерано умира.

Покрај Ладисло, Фред Винси е уште еден лик во романот кој го наоѓа својот вистински професионален и животен пат, со помош на мудроста и прагматичноста на саканата девојка, со која конечно се жени и живее во среќен брак.

Иако *Мидлмарч* е дело со епски димензии, во романот нема ниту главен јунак ниту главна хероина, а нема ни херојски дела кои би го обележале животот на ликовите. Токму како што поднасловот на делото укажува, романот е студија за животот на обичните луѓе во градот на маргините на општеството кој ја олицетворува британската провинциска средина. Токму поради ваквата преокупација со секојдневниот живот на луѓето, *Мидлмарч* е реалистичен роман кој објективно го прикажува животот на малиот обичен човек наспрема неминовноста на големите општествени случувања. Ставајќи го поединецот во прв план, Елиот го дава својот придонес кон развојот на британскиот роман, правејќи дотогаш најдлабок психолошки портрет на ликовите. Иако новините што Елиот ги воведува се однесуваат главно на нејзиното мајсторско прикажување на субјективната страна на човековата природа, таа секогаш го проучува поединецот во рамките на општествените случувања. Општествениот контекст е многу битен за Елиот, која општествените врски метафорично ги претставува како пајажина во која се испреплетени судбините на огромен број ликови. Меѓутоа, тоа не значи дека поединецот треба да се препушти пасивно на тие случувања кои ќе ја одредат неговата судбина. Всушност, ликовите кои самостојно донесуваат одлуки и се спротиставуваат на општествените конвенции и очекувања, како Доротеа и Мери, заслужуваат најмногу почит и се наградени на крајот на романот. Оние, пак, кои се водени само од општествените конвенции, како Розамонд, се незадоволни и несреќни. Меѓутоа, Елиот не го занемарува ниту значењето на судбината на поединецот ниту случајноста, кои исто така можат да го одредат животниот пат на ликовите. Всушност, писателката укажува дека самоопределувањето

и судбината, меѓу кои треба да се постигне рамнотежа, се само некои од факторите кои го сочинуваат комплексното ткиво на животот.

Конфликтот меѓу јавниот и приватниот живот на луѓето е уште една тема која е во фокусот на романот, на пример, преку дволичноста на Булстрод, кој јавно се претставува како ревносен верник и филантроп, но гревовите од минатото на банкарот го прикажуваат неговото вистинско лице. Мрачното минато на Булстрод ја урива неговата наводна побожност како кула од карти. Очигледно е дека тој не бирал средства за да стекне што е можно повеќе пари и богатство.

Во однос на раскажувачката постапка импресивно е како Елиот успеала да ги обедини не само главните приказни туку и сите споредни случувања и помали приказни во обемот, но кохерентна структура на романот. При тоа, авторката постојано го префрла вниманието на читателот од еден на друг лик во романот. Всушност, раскажувачката постапка произлегува и од начинот на кој романот прв пат бил објавен. Како и другите викторијански романи, и Мидлмарч прв пат се појавил во продолженија како вообичаена постапка на тогашните издавачи кои на тој начин сакале да го задржат вниманието и интересот на читателите. Издавачот Џон Блеквуд ги објавувал осумте продолженија на романот на секои два месеци во периодот од декември 1871 до ноември-декември 1872 година, кога излегле двете последни продолженија. Тенденцијата да се задржи вниманието на читателите е присутна во сите осум дела од романот во кои се вткаени многу нови заплети, приказни и ликови кои ни ги прикажуваат судбините на обичните луѓе врз заднината на општествените промени и случувања. Викторијанските читатели со нетрпение очекувале да го прочитаат следното продолжение на романот, идентификувајќи се со судбините на обичните луѓе и препознавајќи ги настаните од нивното секојдневие.

Многуге приказни во романот се обединети преку сезнајниот раскажувач кој ни ги пренесува настаните и психолошките состојби на ликовите во трето лице еднина, често правејќи споредби со други книжевни дела или упатувајќи на уметноста, музиката, науката и историјата. Ваквите споредби и алузии им даваат универзални димензии на судбините на обичните луѓе од малиот провинциски град кои истовремено функционираат и на микрокосмичко и на макрокосмичко ниво и ги олицетворуваат луѓето насекаде во светот.

Дејството во романот бавно се одвива, а авторскиот коментар е филозофски и благо дидактички. Според Харви, во романот провејува чувството на Остин за општествена сатира, моралниот коментар на Такери и

историското прикажување, типично за Скот, на општествените промени кои бавно се одвиваат (Harvey, 1965: 894).

Романот побудил голем интерес уште по објавувањето на првите продолженија. Интересно е дека Елиот најчесто била критикувана од своите современици поради песимистичкиот тон и отсуството на среќен крај. Во романот Хатон ѝ забележува на авторката поради „горчливиот коментар за животот кој е речиси циничен“ (Hutton, 1872: 685–687). Тој ја нарекува „меланхолична учителка“ која нè носи во „несреќен свет“ (Hutton, 1872: 687). Милет ѝ забележува на Елиот што Доротеа го подредува својот живот на професионалните амбиции на нејзиниот сопруг во последниот дел на романот (Millet, 1970: 139). За разлика од викторијанските, модерните критичари сметале дека неконвенционалниот крај е еден од квалитетите на романот кој дава реалистички приказ на животот. Според Вулф, *Мидлмарч* е „прекрасна книга“ и „еден од малкуте романи напишани за возрасни луѓе“ (Woolf, 1919). Дискусијата за моралната состојба на ликовите во романот и нивните успешни психолошки портрети се предмет на пофалба од современата критика. Во таа смисла Харви ја потенцира „суптилноста на психолошката анализа и зрелоста на моралниот коментар“ (Harvey, 1965: 892).

На крајот на романот се чини дека сеснајниот раскажувач се соединува со читателите кога раскажувањето од трето лице еднина преминува во прво лице множина. Преобразувајќи ја еднината во множина, Елиот ѝ дава универзални димензии на судбината на Доротеа. Авторката истовремено ја потенцира и одговорноста на обичните луѓе кои ги создаваат општествените норми, бидејќи токму тие норми ги управуваат човечките судбини. Истакнувајќи ги искушенијата на Доротеа, Елиот е преокупирана со улогата на жената во бракот која станува предмет на феминистичка критика. Така, авторката на самиот крај повторно ја потенцира својата, за тоа време, неконвенционална обработка на темата на бракот во романот кој завршува со феминистичка нота:

Но ние безначајните луѓе со нашите секојдневни зборови и дела ги подготвуваме животите на многу Доротеи, некои од нив можат да бидат жртвувани уште појално од животот на Доротеа чија приказна ја познаваме. (Елиот, 2013: 943)

Библиографија:**Кирилична библиографија:**

Елиот, Џ. (2013). *Мидлмарч*. Скопје: Магор.

Латинична библиографија:

Harvey, W. J. (Ed.). (1965). *Middlemarch*. Harmondsworth: Penguin Books.

Hutton, R. H. (1872, June 1). Review of *Middlemarch*, Book iv, entitled The Melancholy of Middlemarch. *Spectator*. 685–87.

Millet, K. (1970) *Sexual Politics*. New York City: Doubleday & Company.

Woolf, W. (1919, 20.11.). George Eliot. *A Celebration of Women Writers*. [Archived Web Site] Retrieved on 1.10.2020, from the Library of Congress: <https://digital.library.upenn.edu/women/woolf/VW-Eliot.html>

Sonja Vitanova-Strezova

CONTEXT, THEMES, STRUCTURE AND CHARACTERS IN GEORGE ELIOT'S MIDDLEMARCH*Abstract*

The work “Context, Themes, Structure and Characters in George Eliot’s *Middlemarch*” deals with the topics, stated in the title. Eliot presents realistically the life of the common people in the fictional provincial town Middlemarch, based on Coventry. The novel was published in sequels in 1871-1872, but the setting is the early Victorian period, immediately before the big parliamentary reform in 1832. George Eliot is the pen name of Mary Ann Evans. Although the author revealed her identity, she continued to write and publish her fiction, using her pen name. Eliot used a male pseudonym because she wanted to emphasize that novels written by women writers should be taken as seriously as those written by men. She was an unconventional woman who lived for years with the philosopher and critic George Henry Lewis, although he was married. Fragments of Eliot’s life are transposed into the novel through the unconventional character of Dorothea Brooke who challenges the conservative provincial community with her independence. There are four main inter-related plots and a lot of characters. In addition to providing the moral atmosphere of the provincial people, the mainly omniscient narrator talks about the general economic, social and political circumstances, affecting the provincial town. This work examines some of the main themes in *Middlemarch* such as marriage, love, provincial life, social status, social mobility, clash of ideals and reality, religious controversy, and position of women in the patriarchal society. It also provides psychological

portraits of the main characters in the novels such as Dorothea, Casaubon, Ladislav, Lydgate, Rosamond, Fred and Mary. Ultimately, Eliot gives universal dimensions to Dorothea's destiny in the novel that ends with a feminist tone.

Key words: Middlemarch, province, reality, ideals, moral atmosphere, social mobility, love, religious controversy, psychological portraits, feminist tone

Клучни зборови: Мидлмарч, провинција, реалност, идеали, морална атмосфера, општествена мобилност, љубов, религиозна контроверзија, психолошки портрет, феминистички тон

Игор Поповски

СЕРВАНТЕС И МЕТАТЕАТАРОТ

ВОВЕД

Во своето време, Мигел де Сервантес бил најпознат по своето прозно творештво, но неговиот животен стремеж бил да биде славен драматург. Покрај прозните дела, тој е автор и на десет драми и осум едночинки, т.н. *entremeses* (меѓуигри). Иако Сервантес како драмски писател во еден почетен период ужива извесна популарност, подоцнежниот игнорантен однос од страна на театрите кон неговите драми тој го припишува на искривоколчените вредности и на новите вкусови (на тоа „чудовиште на природата“ Лопе де Вега).

Сервантес отсекогаш бил склон кон пробивање на границите на утврденото – тоа е присутно и во неговата проза и во неговите драми. Сепак, кога станува збор за драмската уметност, не е автор што многу слободно се впушта во експериментирање и оддалечување од традицијата, какви што се шпанските барокни автори, кои еден век подоцна ќе бидат критикувани за нивното напуштање на класичните правила, а славени за нивната ингениозност. Сервантес, на некој начин, е постојано на меѓата помеѓу ренесансата и барокот, помеѓу разумот и чувствата, помеѓу правилото и експериментот. Таков е неговиот театар; во него се води постојан дијалог помеѓу „традицијата и индивидуалниот талент“.

Една од новините што ги носи неговиот театар е токму метатеатарот. Маестро тврди дека е првиот шпански драматург што ја користи оваа техника (Maestro, 2004: 602). Во ова истражување, водејќи се според категоризацијата на Ричард Хорнби, ќе ги разгледаме поизразените метатеатарски постапки во драмите на Сервантес: од првиот период ќе ги анализираме метатеатарските постапки во *El trato de Argel*, а од вториот период како најрепрезентативни во контекст на метатеатар ги издвојува-

ме драмите *Los baños de Argel*, *El rufián dichoso*, *La entretenida*, *Pedro de Urdemalas* и меѓуиграта *El retablo de las maravillas*.

1. МЕТАТЕАТАР

Театарот што ја открива сопствената театралност го доживува својот највисок развој во доцноренесансните и барокните епохи на светската литература. Како „огледало“ на човековата стварност, театарот го одразува и човековото чувство на разочараност, на илузорност, на перформативност во рамките на својата средина. Театарот уште во своите зачетоци содржи одредени метатеатрални елементи, како што се пролози и епилози (Kowzan, 2006), но тие се на маргините на главното дејство и не ја нарушуваат илузијата на драмското дејство. Тоа доаѓа подоцна, во раномодерниот период, со драмски автори кои светот го гледаат како сцена и животот како театар; во нивните драми, во рамките на самата фикција, актерите зборуваат за својата глума, за природата на театарот, го споредуваат животот со сцена или со сон, вметнуваат други драми и слични техники со кои го рушат т.н. „четврти сид“, невидливиот сид што ги дели актерите и публиката.

Станува збор за театар „чија проблематика е свртена кон театарот што 'зборува' за себе, се 'самопретставува'“ (Pavis, 2008). Терминот *metatheatre* го воведува Лајонел Абел во својата збирка есеи *Metatheatre: A New View of Dramatic Form* (1963). Тој е првиот што се стреми да ја објасни и да ја дефинира појавата на метатеатарот, а не само една од најпознатите и најспомнувани техники на таа појава, како што е драмата во драма.

За најважни од раномодерниот период Абел ги смета Шекспир и Калдерон де ла Барка, но интересно е што како влијание на Калдерон го спомнува и Сервантес, не како драмски автор – иако известува дека има и драмско творештво – туку како романописец. Тој вели дека Дон Кихот најцеловито го претставува „драмскиот хоризонт“ на автореференцијалните драми:

Дон Кихот е, се разбира, сам свој драматург, а во модерна смисла, и сам свој режисер, сам свој сценограф, сам свој инсцениент. Самиот бара ситуации во кои сака да глуми; не чека животот да му ги донесе по природен пат. Се повикува на својата имагинација како замена за стварноста секогаш кога стварното нема доволно квалитет, храброст, возбуда, суптилноста. (ibid, 65)

Дон Кихот го сфаќа целиот свет како негова сцена, на која може да ги создаде сите ситуации што тој смета дека треба да ги има во општеството. Тој во 12. поглавје од вториот дел ја дава својата дефиниција за театарот – одраз на човековиот живот, каков што е, но и каков што треба да биде. Во

оваа смисла, Дон Кихот го перципира светот како веќе театрализиран, ја разбира сопствената перформативност и сака неговата претстава да биде огледало на светот каков што тој смета дека треба да биде.

Абел го дефинира и објаснува поимот, но не навлегува во детална анализа на можните облици на оваа појава. Тоа го прават подоцнежни теоретичари, како Ричард Хорнби во својата студија *Drama, Metadrama, and Perception* (1986), во која ја постулира токму тезата дека сите драми, експлицитно или имплицитно, се метадрами, односно метатеатар, бидејќи не ја одразуваат стварноста онаква каква што е, туку културата и културните кодови што ги препознаваме во општеството. Дел од културата, пак, се целиот книжевен систем и театарот. Оттука произлегува неговиот заклучок дека секоја драма е, всушност, метадрама – драмите ги одразуваат културните кодови, во кои е веќе впишан книжевниот систем како целина. Со тоа, секоја драма, покрај тоа што функционира како самостојна целина и во себе ги одразува интерните мотивации на ликовите и поврзаноста помеѓу дејствата (микрокосмос), ја одразува и целата култура (макрокосмос). Драмата, одразувајќи го целиот театарски и книжевен систем, ја одразува културата и со тоа ни ги дава потребните алатки за да ја протолкуваме и за да ја разбереме културата. Хорнби го нарекува ова „комплекс драма/култура“, за кој вели дека:

како митолошкиот комплекс на примитивните племиња, му дава на нашето општество опширен модел за разбирање на стварноста. Драмата е 'за' драмата во целост, и пошироко, за културата во целост; овој комплекс драма/култура е 'за' стварноста не во пасивна смисла на едноставен одраз, туку во активна смисла на пружање 'речник' за да можеме да ја опишеме или 'геометрија' за да можеме да ја измериме. (ibid, 22)

Толкувањето на драмата како инхерентно метатеатрална се однесува на нејзиниот поттекст, односно подлога. Сепак, постојат разлики во техниките што драмските автори свесно ги применуваат за да го постигнат ефектот на разобличување на претставата, а преку претставата, на самиот живот. Хорнби разликува пет такви техники или постапки, чија крајна цел е да се дојде до шестата, најсуптилната тема во театарот, а тоа е човековата перцепција. Петте техники, по кои ќе се водиме и ние во нашата анализа на метатеатарските постапки во драмите на Сервантес, се следните:

- драма во драмата
- церемонија во драмата
- глумење во самата улога
- книжевни и вонкнижевни референции

- автореференција

(ibid, 32)

Драмата во драма е можеби најочигледниот вид метатеатар. Хорнби разликува два подвида на оваа техника: вметната драма (*insert play*), која се состои од поставување перформанс со ликови и со дејство во склоп на главното дејство; и врамена (*framed play*), во која главното дејство е, всушност, споредно дејство што го гледаат или коментираат ликови, хор и сл.

Имајќи предвид дека Хорнби тесно ги поврзува театарот и културата, им придава значење и на церемониите што се јавуваат во склоп на одредена драма, бидејќи и во церемониите во стварноста се игра некаква „улога“ – и церемонијата е перформанс: „Исто како драмата во драма, церемонијата во драмата може да биде метадрамски елемент зашто истражува културен феномен што е тесно поврзан со театарот преку перформансот и оттаму поттикнува интерес во природата на човековиот 'перформанс' во општа смисла“ (ibid, 55).

Техниката на глумење/играње улога во склоп на улогата некогаш се поврзува со драмата во драма или церемонијата во драма, но во тие случаи тоа дејство е „формално“ изолирано од главното дејство на драмата. Овде станува збор за лик што глуми друг лик во рамките на главното дејство. Играњето улоги, тврди Хорнби, многу често прикажува подлабока вистина за ликот што ја игра улогата. Техниката налага да се постават и прашања за човековиот идентитет, родот и сл. Хорнби разликува повеќе манифестации на оваа техника, а главните категории се: своеволно влегување во улога, наметнато (како, на пример, Сехисмундо во *Животот е сон*) и алегорично.

Книжевните и вонкнижевните референции ни се од особен интерес во драмското творештво на Сервантес. Иако сите драми се на некој начин автореференцијални (зашто драмата функционира како еден систем, како дел од драма/култура), не може сите алузии во неа да се сметаат за метатеатарски. Ако референцијата е многу позната (како цитати од Библијата) или, пак, опскурна, таа не го прекинува текот на дејството. „Метадрамските книжевни референции се директни, свесно употребени алузии на одредени дела (освен во пародија, која е поопшта категорија), кои се скорешни и популарни“ (ibid, 90). Односно, за да биде метадрамски елемент, алузијата мора да биде јасно препознатлива и да има јасна цел што влијае врз дејството во кое е употребена. Како што посочува во примерите во студијата, тоа е кога во драмата се алутира на некое друго дело или настан/лик од стварноста и таа алузија ќе ја препознаат гледачите, ќе

запрат за миг и ќе сфатат дека драмата што ја гледаат комуницира со делото, настанот или ликот што се спомнува. Оваа техника функционира тогаш кога публиката „гледа двојно“. Хорнби разликува четири вида директни (и свесно употребени) книжевни референции: цитати, алегорија, пародија и адаптација (ibid, 90), а вонкнижевните референции опфаќаат алузии на вистински личности, места, настани итн. Сепак, метадрамскиот ефект ќе биде постигнат само доколку публиката ја познае референцијата (ibid, 95). Техниките се исти и за вторите алузии, со тоа што сега пародијата се претвора во сатира.

За крај, автореференцијата е метатеатарска постапка со која ликот ја истакнува сопствената фиктивна природа. Со тоа и самата драма си ја открива илузорната конструкција и го изнесува на преден план она што треба да остане во заднина. Ефектот на оваа техника кај гледачот не е толку кршење на илузијата што ја создава театарската сцена, туку придонесува да се развие поинаква перцепција во однос на драмата и на животот.

1.1. Збор-два за *настирана*

Интересна метатеатарска техника е и т.н. *aparte* или *aside* (*настирана / кон љубикаџа*). Тоа е кога ликот се врти кон гледачите на театарската претстава и им открива нешто што не треба или не можат да го знаат другите ликови во драмата, со што ја претвора публиката во свој соучесник и притоа го крши невидливиот сид помеѓу сцената и гледачите, но и кога зборува со друг лик во драмата настрана од другите ликови (на пример, кусиот дијалог помеѓу дон Фернандо и Гусман во *El gallardo español*, I, 620–626¹). Покрај техниката на вметната драма, обраќањето настрана е најексплицитен вид метатеатар. Техниката има само една манифестација, но дозволува категоризација според содржината на обраќањето, како на пример искажување скриени намери, коментирање други ликови, сомнежи, предупредувања итн. Сервантес ја користи оваа техника многу често во вториот период од своето драмско творештво.

2. МЕТАТЕАТАР ВО ДРАМИТЕ НА СЕРВАНТЕС

Во овој дел од истражувањето ќе се осврнеме на метатеатарските постапки во одбрани драми од Сервантес. Истражувањето не претендира да биде исцрпно од неколку причини. Како прво, метатеатарот е сложена постапка, дури и кога нејзината манифестација е директна и очигледна. На пример, за да се објасни детално односот помеѓу вметнатата меѓуигра

¹ Сите цитати од драмите на Сервантес во овој труд се според изданието на Севиља Аројо (Cervantes, 2016).

во рамките на *La entretenida* и главното дејство е потребна посебна анализа. Како второ, метатеатарот може да се дефинира и во потесна и во поширока смисла. Во ова истражување го прифаќаме гледиштето дека метатеатар има само кога се постигнува ефект на „гледање двојно“ со помош на постапките што веќе ги изложивме, а не и во оние случаи кога целата структура е пародична или алегориска.

Имајќи предвид дека метатеатарот е мошне модерна театарска постапка, со ова истражување сакаме да утврдиме до која мера Сервантес „се опуштил“ да експериментира со утврдените драмски принципи и да ги прекрши границите на стварното и на фиктивното. Анализата на метатеатарските постапки во неговите драми ќе ни помогне да утврдиме кои техники најчесто ги користи и дали тие ја вршат функцијата за која се наменети.

2.1. *El trato de Argel* (Појсџвојџо во Алжир)

Оваа драма е од првиот период на драмското творештво на Сервантес, а според Алборг, веројатно е и првата драма што ја напишал кон средината на 1580-тите (Alborg, 1970: 53). Тематиката што ја обработува *El trato de Argel* е најголемата новина што ја внесува Сервантес во тогашниот театар. Создава нов драмски подвид, *comedia de cautivos*, односно комедија за затвореници или робови, која е „трагикомедија во која се опишуваат страдањата на христијанските робови поробени во гусарската република на северот од Алжир“ (Stojanović, 2011). Станува збор за наменска драма: целта е да ја информира јавноста за она што се случува на Медитеранот, а преку пошироката јавност најверојатно сака да допре и до кралот, за тој да преземе нешто (Zimic, 1992). Сервантес тоа може да го раскаже мошне веродостојно бидејќи и самиот бил заробенник во Алжир непосредно пред претпоставениот датум на оваа драма.

Всушност, не само што го раскажува (пишувајќи ја драмата) туку и го кажува директно, со тоа што се внесува себеси како лик во неа. Еден од затворениците се вика Сајаведра (Sayavedra). Со ова како да сака да ѝ „намигне“ на публиката дека треба да има доверба во она што го гледа и слуша. Сервантес во тоа време не бил познат автор, па не можеме ни да шпекулираме каков ефект имало врз публиката неговото вметнување во драмата како лик, но фикционализацијата на Сервантес отвора интересна дебата околу утврдувањето на степенот на историчност на драмата. Што има помеѓу Мигел де Сервантес Сааведра² и затвореникот Сајаведра од

² Сааведра е второто презиме на Сервантес, кое тој го додава по заробеништвото во Алжир.

драмата? Кога треба да ја отвориме биографијата на Сервантес, а кога да ја затвориме, додека ги толкуваме зборовите на заробеникот Сајаведра? Наше мислење е дека е неизбежно да се пристапи кон биографско толкување на Сајаведра, но од сосема друга причина, а тоа е поради стиховите од „Писмото за Матео Васкес“ (“*Epístola a Mateo Vázquez*”) што му се припишуваат и на Сајаведра во *El trato*...³ Тие стихови се директен показател дека станува збор за самиот автор.

Дури и ако го оставиме настрана исходот, оваа постапка не остава голем простор за текстуална анализа од аспект на метатеатар. Според категоризацијата на Хорнби, одговара на т.н. вонкнижевна референција, со тоа што мора да потсетиме дека тој ги смета за метатеатрални само оние референции што публиката ќе ги препознае од своето секојдневие. Сепак, сметаме дека е вредно да се спомне обидот на Сервантес да ги помести границите на театарската сцена, односно на стварноста.

Тоа е, можеби, најочигледно на крајот на драмата, делот кој можеби има најсилен метатеатарски потенцијал. *El trato*... завршува со обраќање кон публиката, кое додава уште еден интересен метатеатарски слој.

АУРЕЛИО

...
на ценетата публика што е со нас,
во која голема добрина гледам,
ако е лошо обработена оваа тема
за животот и маките во Алжир,
иако намерите беа добри,
во име на авторот, прошка барам.

(IV, 2533-2538)

Како што веќе рековме, ваквите метатеатарски елементи – пролози, епилози – се чест елемент во древните драми, но за нив е најчесто задолжен лик што не е директно инволвиран во дејството на драмата, како, на пример, хоровите или коментаторите. Овде гледаме една новина – драмата ја затвора еден од главните ликови, Аурелио, со што јасно излегува од улогата, го уважува постоењето на публиката и ја уважува илузорноста на театарската сцена. Дополнително е интересно што го спомнува авторот, а тој е исто така присутен како лик во претставата. За нас, како информ-

³ За автентичноста на „Писмото за Матео Васкес“, види: Gonzalo Sánchez-Molero, José Luis. (2007). La “*Epístola a Mateo Vázquez*”, redescubierta y reivindicada. Cervantes: Bulletin of the Cervantes Society of America, ISSN 0277-6995, Vol. 27, Nº. 2, 2007, pp. 181–211.

рани читатели, намерната игра на Сервантес со стварното и фиктивното е видлива и ефикасна.

2.2. *Los baños de Argel* (Алжирскиите зајвории)

Повеќепати во своето творештво Сервантес ѝ се навраќа на темата за Алжир и маките на христијанските заробеници таму. *Los baños de Argel* е една од варијациите на таа тема и по многу нешта е слична на нејзината претходничка, *El trato de Argel*. Проучувачите на театарот на Сервантес се согласуваат дека е ова позрела и драмски поефикасна верзија на алжирското искуство на авторот (Alborg, 1970: 60–61). Покрај тоа, една од новините во оваа драма е и употребата на метатеатарот, за што Маестро ќе рече: „многу е веројатно дека е ова првото модерно драмско дело во шпанската книжевност во кое се појавува метатеатарот како естетско средство што го препознаваат и авторот и актерите и публиката“ (Maestro, 2004: 603).

Во оваа драма има два метатеатарски елементи, и двата во третиот и последен чин, на почетокот и на самиот крај. Чинот започнува со подготовки за претстава – на заробените христијани им е дозволено да го прослават празникот Велигден со поставување *coloquio*, драмски разговор, од Лопе де Руеда:

ОСОРИО:

Пред да се соберат луѓе,
нека почне разговорот
од големиот Лопе де Руеда,
а печатен од Тимонеда,
чија старост е од времето посила.

(III, 2096-2101)

Спомнувањето на Лопе де Руеда и на Тимонеда е метатеатарска техника, односно е истовремено и вонкнижевна и книжевна референција. Вонкнижевна е затоа што Лопе де Руеда и Тимонеда се вистински личности и со сигурност ѝ биле познати на претпоставената публика што би ја гледала оваа „непоставена“ драма. Дополнително е важно да се истакне ова затоа што референцијата на драмскиот писател повлекува и очекување за тоа што ќе следува во продолжение, бидејќи е извесно дека тогашната публика би се секавала на пасосите (*pasos*) на Лопе де Руеда. Токму тоа ја доближува драмата до стварноста. Иако темата е позната и базирана на стварноста, со самото драматизирање и воведувањето фиктивни приказни се оддалечува од стварноста и ја зацврстува илузорноста на сценската игра. Но со Лопе де Руеда драмата наеднаш се доближува многу поблиску

до публиката, потенцијалот за идентификување е посилен и тоа ѝ дава поголема валидност на драмата.

Разговорот на Лопе де Руеда што се поставува во продолжение е чист пример на техниката „драма во драма“⁴, со еден интересен пресврт: поставувањето на буколичката драма од Руеда му служи како изговор на Клисарот (Sacristán) да му се обрати речиси директно на поробувачот Каурали, да го уважи неговото присуство и да го нагласи страдањето во затворите. Каурали е збунет и лут, бидејќи не знае дали претставата почнала, односно дали зборовите на Клисарот се дел од претставата или се надвор од неа. Дека зборовите се намерни ни откриваат дидасталиите: „*Сејо она шјо сеја ке јо каже Клисарој да јо каже ледгајки јо Каурали јогоко*“ (Cervantes, 2016: 555), а подолу и „*Го вели ова ледгајки јо Каурали*“ (ibid, 556). Говорот на Клисарот е очигледно надвор од претставата што сè уште не почнала, но збунетоста на Каурали ја прави техниката двослојна: тој станува публика на измислената драма стварност на Клисарот уште пред да стане публика на делото на Лопе де Руеда:

КАУРАЛИ:

Ова е од комедијата
или е рисјанинов шут?

...

Нешто му фали на песов
или и ова е дел од претставата
за денешниов празник?

(III, 2155-2156, 2166-2168)

Двослојната вметната драма дополнително се замрсува кога почнува самиот разговор на Лопе де Руеда. По монологот на Гиљермо, кој и во текстот е обележан со наводници, интервенира повторно Клисарот и со тоа што го кажува директно се надоврзува на дејството од поставената претстава, но содржината одговара на него како лик и на неговата стварност. Каурали овој пат не наследнува и Клисарот на крај заминува од сцената за да не ја прекинува претставата и понатаму. На крај, вметнатата драма е прекината од надворешни фактори, независни од целата постановка.

⁴ Зимиќ забележува дека во оваа постановка, по својата структура, има реминисценции на Шекспировиот *Хамлеј* (Zimic, 1992: 140). Имено, во *Хамлеј*, се поставува драмата *The Murder of Gonzago*, чија содржина директно се поврзува со главниот, рамковниот заплет. Во *Los baños de Argel* содржината на делото на Лопе де Руеда не е толку директно поврзана со главното дејство, но поставувањето на драмата служи како изговор за индиректно да се акцентира „контрастот помеѓу буколичкиот свет во драмскиот разговор и светот на затворениците“ (Cazés Gryj, 2014: 34).

Los baños de Argel завршува исто како и *El trato de Argel*: дон Лопе излегува од својата улога и ја затвора драмата со епилог, со кој од една страна ја уважува вистинитоста на драмата и на сето она што се случува во Алжир (драмата има крај, но тоа што се случува во Алжир нема, вели дон Лопе), а од друга ја крши илузијата на театарската сцена.

Во целата драма на повеќе рамништа се поместуваат границите помеѓу стварното и фиктивното. Како прво, дејството на драмата е смеша од вистински и измислени приказни, а разговорот на Лопе де Руеда и сето она што се случува околу постановката создаваат дополнителен слој на автореференцијалност. Како второ и најважно, публиката, односно читателите, во повеќе наврати „гледаат двојно“, односно тројно, ако прифатиме дека интервенцијата на Клисарот е, на извесен начин, перформанс. Сето ова ја прави *Los baños...* мошне сложена драма во однос на метатеатарски постапки.

2.3. *El rufián dichoso* (Среќниот зајусџеник)

Текот на мислата на Сервантес околу промените што се случуваат во театарот најдобро можеме да го проследиме во драмата *El rufián dichoso*. На почетокот од вториот чин читаме дијалог помеѓу два алегориски лика, Љубопитноста и Комедијата.⁵ Љубопитноста ја прашува Комедијата што ја навело да ги промени класичните шаблони и начела по кои се правеле трагедиите и комедиите, а оваа ѝ одговара: 1. дека нема ништо лошо во тоа да се „додава на измисленото“ и дека и сегашната комедија „не [е] лоша“, иако не се придржува во целост до класичните начела; 2. дека промената е одраз на вкусовите на пошироката публика (овде најсилно одекнува Лопе); 3. дека комедијата станала „мапа“ на која може да се скокне од едно на друго место во светот во еден миг, што потоа го објаснува и во контекстот на драмата во чии рамки се одвива овој дијалог.⁶

Интервенцијата на овие два лика претставува нарушување на главното дејство – во првиот чин го следиме пикарскиот живот на младиот Луго,

⁵ Природата на овие ликови ни дозволува да претпоставиме дека станува збор за авторовиот став. Тие се алегориски, односно не се поврзани со дејството што се одвива во драмата – всушност, вршат упад во главното дејство, ги објаснуваат и ги дополнуваат празните делови без да влијаат на нив. Оваа контекстуална исклученост ни овозможува да ги земеме како релевантни извори за поетиката на Сервантес.

⁶ На Сервантес ова воопшто не му е ново бидејќи, како што веќе видовме, уште во првата фаза покажува љубопитност кон експериментирање и испитување на границите на класичните формули. Мекендрик ги пренесува од Канавацо карактеристиките што Сервантес ги позајмува од Новата комедија (McKendrick, 2002: 134), иако заклучува дека тие се повеќе формални одошто суштински и дека Сервантес е сепак „според интелектот и според темпераментот производ на ренесансата“ (ibid, 135).

кој во вториот и во третиот чин станува чудотворен светец. Но дејството не е линеарно според аристотеловските начела. Помеѓу првиот и вториот чин изминуваат неколку години, со што се крши правилото за единството на времето, и дејството се префрла од Шпанија во Новиот Свет, поточно во Мексико, со што се крши правилото за единството на местото. Дополнително, има разлика помеѓу содржината на првиот чин и содржината на вториот и на третиот чин. Зимик тоа не го толкува како дефект на драмата, туку напротив: тврди дека единството почива токму во контрастот помеѓу реализмот и идеализмот (Zimic, 1992: 171).

Сервантес очигледно се покажува подготвен да ги испита новините што ги популаризира Лопе де Вега, односно ниту ги отфрла ниту ги прифаќа сесрдно. Токму во заземената средишна линија ја наоѓаме причината за вметнувањето на дијалогот помеѓу Љубопитноста и Комедијата во *El rufián dichoso*. Извесно е дека Сервантес бил свесен за прекилот во дејството предизвикан од просторновременскиот скок, како и од скокот на содржински план, па најблиско ни е толкувањето дека со наведениот дијалог тоа само го формализира – односно, само го прави видлив веќе постојниот прекин – и, патем, го објаснува. Интервенцијата е метатеатарска по својата природа, односно ја крши илузијата на главното драмско дејство. Публиката, односно читателите, стануваат свесни за фиктивност на она што го гледаат или читаат. Од содржински аспект, станува збор за книжевна и вонкнижевна референција: книжевна зашто објаснувањето не се однесува само на драмата во прашање туку и на доминантниот стил на пишување драми во тоа време; и вонкнижевна зашто е очигледно, и тоа не во мала мера, дека зборува за Лопе де Вега.

И *El rufián dichoso* завршува со епилог во кој ликот на вицекралот излегува од својата улога за да го обележи „среќниот крај на оваа комедија“ („aquí da fin felice esta comedia“), со што „обелоденува“ дека драмата е, всушност, драма.

2.4. *La entretenida* (Забавна комедија)

Една од полесните комедии на Сервантес е, всушност, една од најтешките според дејството и структурата. Оваа *comedia de enredos* (комедија на заплети/забуни) е, според некои критичари, уште едно дело чија основа е пародизирањето стереотипни книжевни модели и ликови – во случајов, тоа се т.н. *comedias de capa y espada* (комедии на наметка и меч) – и по природа е, неизбежно, метатеатрална, како што заклучува Франсиско Хосе Лопес Алфонсо (*apud* Pavlović-Samurović, 2004: 62–63). Сепак, сметаме дека пародичноста сама по себе не ја прави драмата метатеатар, туку,

како што веќе го дефиниравме метатеатарот, треба да има елементи кои ја разоткриваат театралноста на драмата, односно театралноста на животот.

Токму таков елемент има во третиот чин, кога слугите Торенте, Окања, Кристина и Доротеа подготвуваат меѓуигра (*entremés*). Во неа, тие се глумат самите себе и ги драматизираат сопствените животи. Доаѓаат облечени како лакеи и мијачки, што и навистина се во рамките на стварноста на драмата. Глумат дека одат на забава, а сцената е, всушност, поставена во салонот на нивните газди и спектаклот е забава за газдите. Меѓуиграта е драматизација на стварноста: Торенте и Окања се расправаат за љубовта на Кристина, како и во „вистинскиот“ живот, а Кристина и Доротеа ги озборуваат своите газди пред нивните очи и уши, што има субверзивен ефект врз структурите на моќта (Cazés Gryj, 2014: 42), слично на метатеатарските елементи во *Los baños de Argel*:

КРИСТИНА:

... Кога тие би биле
малку поневешти, можеби
би паѓале полесно во искушение;
а ние, знаејќи ги нивните гревови,
лесно ќе си ја наредиме работата:
тие би биле слугинките, а ние
би биле газдарици големи...

(III, 2272-2278)

Но расправијата помеѓу Окања и Торенте како да излегува од рамките на меѓуиграта. Изгледа како тие, глумејќи се себеси, навистина да навлегуваат во приватниот конфликт до степен на тепачка. Муњос, еден од гледачите на оваа претстава, кој во повеќе наврати вели дека имал удел во нејзиниот текст, мора да се ограда:

МУЊОС:

Го удри. Жити фарсата
и нејзиниот прв автор!
Јас не дадов ваква насока
ни во стихот има нешто такво.

(III, 2404-2407)

Меѓуиграта ја прекинуваат окружниот судија и неговиот помошник, кои сакаат да испитаат зошто има толку викотници. Гледаат крв: Торенте се жали дека нема нос, а Окања дека е полумртов. Забуната не трае долго, бидејќи Торенте прв открива дека не му е ништо, а набргу и Окања.

ДОН АНТОНИО:
Значи, сево ова е лажно?

ОКАЊА:
Да, господине.

ДОН АНТОНИО:
Бог да чува!
Малку ми фали да сторам
лагава да стане стварност.

(III, 2472-2475)

Очигледно е дека забуната што ја предизвикува меѓуиграта е повеќеслојна и во повеќе аспекти ги поместува границите на стварното и на фиктивното, поради што не знаеме ни каде почнува ни каде точно завршува меѓуиграта, колку од изглуменото е испланирано, а колку импровизирано. Сето ова го наведува Зимик да се праша дали воопшто има меѓуигра, односно драма, во оваа драма (Zimic, 1992: 253).

Овие сценски игри имаат сериозни импликации и во поглед на интеракцијата на драмата со публиката и со читателите. Наеднаш и гледачот се става рамо до рамо со публиката на меѓуиграта во рамките на драмата. Екстремната заплетканост и збунетост што се одвива на театарската сцена неминовно го наведува гледачот да се праша која реплика е дел од меѓуиграта, а која од стварноста прикажана во драмата.

2.5. *Pedro de Urdemalas* (*Педро де Ургемалас*)

Ова е, несомнено, една од најзрелите драми на Сервантес. Претставува еден вид сублимат на неговото драмско творештво – во неа ги има сложените заплети што ги видовме во комедиите на забуну, во ликот на Педро е содржан протеејскиот карактер на Луго/Крус, како и итromanството и снаодливоста што ги истакнуваше во своите комедии на заробеници. Сепак, ни се чини дека токму со оваа драма Сервантес го достигнува својот максимум во однос на наведените театарски теми и мотиви. Тука е и метатеатарската техника, која е овде најсуптилно, но затоа и најефикасно применета.

Метатеатарноста се провлекува во целата драма и е основата врз која почива целото дејство. Во многу реплики има суптилно „намигнување“ кон публиката дека репликата се однесува и на самата драма што ја гледа, односно чита. Тие метатеатарски средства се од автореференцијален тип. На пример, во вториот чин, градоначалникот и регионалниот судија зборуваат за воведување промена во танците со кои треба да биде дочекана

кралицата, односно да ги заменат танчерките со танчери облечени како селанки. Градоначалникот вели:

бидејќи новините будат
или воодушевување или смеа

(II, 1306-1307)

Касалдуеро со право ги издвојува овие два стиха и ги толкува не само како зборови на ликовите туку и на авторот: „зборува врховниот поет, големиот изумител, создавачот на сцени, ритми и ликови. Сервантес, секогаш горд на своите новини и изуми, никогаш задоволен од сопствените нови креации, можеби имал на ум некој современик“⁷ (Casalduero, 1966: 173). Референцијата е суптилна, но препознатлива на барем три рамништа: како референција на самата *Pedro de Urdemalas*, во која е вметната новината што се дискутира во цитираните стихови; како референција на драмското творештво на Сервантес, во кое секако има многу новини, дел од кои разгледуваме во овој текст; и како референција на драмската уметност во времето на Сервантес, особено онаа на Лопе де Вега.

Најмногу метатеатарски референции наоѓаме кај самиот главен лик, Педро. Тој своеволно влегува во разновидни улоги во текот на целата драма, го уважува сопственото глумење и зборува за него. Дури и го презема името на славен глумец од тоа време, а тоа претставува вонкнижевна референција.

Најсилниот метатеатарски елемент во целата драма следува кон крајот на третиот чин. Педро почнува да зборува за актерството, односно измамништво според него, и ни дава многу вреден пресек за ставовите околу глумата и, општо, театарот во времето на Сервантес.

Знам што сè има
еден обичен глумец;
знам што му треба
на глумецот за глумец
да биде, а тоа се работи
ретки и бесконечни.

...

(III, 2894-2927)

Педро ги набројува карактеристиките на актерите (добро да памти и да говори, да има добар став, да не биде извештачен, да се претопи целосно во ликот) додека и самиот тој е лик чии зборови ги искажува актер. На

⁷ Да потенцираме дека, сепак, треба да внимаваме дали да ги протолкуваме зборовите на ликот како зборови на авторот.

тој начин, говорот е автореференцијален, односно зборува самиот за себе и притоа ја открива сопствената фиктивност. Истовремено и ја допира темата на стварноста наспроти фикцијата, односно мотивот на светот како театар. Кога пред самиот крај двајца глумци ќе ги видат неговите измамнички способности и ќе го повикаат да им се придружи, тој ќе рече:

Можам да бидам патријарх,
епископ и студент,
император и монарх:
дејноста на измамникот
сите облици ги опфаќа.

(III, 2862-2866)

Конвенционалноста на секоја општествена улога е во средиштето на филозофијата на Педро. Во дадениот извадок тој зборува за тоа како умешниот измамник може да се менува по потреба и да ги одглуми конвенциите поврзани со одредена општествена улога, но во суштина ја разнишува и самата конвенционалност на тие улоги. Ако глумецот, односно измамникот, може да биде монарх, можеби и монархот е измамник. Метатеатарскиот елемент овде има изразито субверзивен карактер (Zimic, 1992: 286-7).

Стиховите со кои завршува драмата се исто така метатеатрални и, според Алборг, навлегуваат во театарската идеологија на Сервантес (Alborg, 1970: 68).⁸ Педро, сега веќе актер, според последната преобразба, вели дека следниот ден ќе се игра претстава во која нема клишеа (нема да заврши со свадба, ни вели тој, што го наведува Севиља Аројо да претпостави дека е можно да зборува за *La entretenida*) и која не отскокнува од единството на времето. Во неколку стихови има збиено метатеатарски постапки од типот на книжевна референција, автореференцијалност и играње улога во рамките на улогата.

2.6. *El retablo de las maravillas* (Сценаиџа на чугесиџиџе)

Најпознатата меѓуигра на Сервантес можеби ја должи својата популарност токму на нејзиниот метатеатарски карактер. Темата на оваа сатирична меѓуигра е перформативноста во вистинскиот живот, улогите што секој ги игра за да се приспособи на општествената стварност. Во времето кога во Шпанија било исклучително важно да се биде чистокрвен, односно да не се биде *converso*, преобратен Евреин, театарските режи-

⁸ Овде би се оградиле од тоа да му ги припишуваме зборовите на Педро де Урдемалас на самиот Сервантес. Ги уважуваме сличностите помеѓу тоа што го кажува Педро де Урдемалас и тоа што го потпишува Сервантес со своето име, но, сепак, одбегнуваме формално да го толкуваме како зборови на самиот автор.

сери и актери Чанфалџа и Чиринос, во суштина измамници, поставуваат театарска претстава во која на сцена излегуваат чудесни работи, видливи само за оние што се чистокрвни. Секако, другите ликови во драмата, во улога на гледачи на спектаклот на измамниците, се преправаат дека ги гледаат чудесиите.

Метатеатарот во *El retablo de las maravillas* ги поместува границите не само на театарот туку и на сето она што досега го дискутиравме како метатеатар. Во оваа меѓуигра се опфатени сите категории на метатеатар кои ги третираме во оваа студија: има вметната драма, ликовите влегуваат во улогите што им ги наметнува општеството, има книжевни и вонкнижевни референции⁹. Но она што е ново и особено интересно во оваа драма е фактот дека вметнатата драма воопшто не постои – таа е измислица, измама. Сцената на чудесиите е празна сцена, исполнета само со помош на имагинацијата на измамниците и лековерните (и исплашени) гледачи. Тие не само што глумат дека го гледаат тоа што не постои туку и реагираат соодветно на „претставата“. Оваа игра на огледала станува уште посилен кога би ја замислиле меѓуиграта поставена на сцена во времето на Сервантес, кога и публиката би се нашла засегната од случувањата на сцената.

Токму последново нè наведува да заклучиме дека во *El retablo...* најдобро се забележува она што Хорбни го нарекува „комплекс драма/култура“. Преку сатирата, оваа меѓуигра нуди алатки за толкување на самото општество од кое таа произлегува, при што театарот и стварноста постојано се соединуваат и се разединуваат, во вечна игра помеѓу вистината и лагата, помеѓу стварното и фиктивното.

ЗАКЛУЧОК

Во рамките на своите театарски заложби, Сервантес се покажува како вистински иноватор со употребата на метатеатарските постапки што ги разгледавме во ова истражување. Повеќе од очигледно е дека тие постапки се вметнувани свесно, понекогаш за ушите на другите драматурзи, на театарските режисери и општо на учените, а понекогаш и за обичниот народ што доаѓал да ги гледа претставите. Пробивањето на сидот што ја дели сцената од публиката е само уште една во низата новини со кои Сервантес експериментира во својот театар и тоа го прави еден од пионерите на мотивот „светот како театар“.

⁹ Енгикс Барбер ги анализира мошне детално имплицитните и експлицитните книжевни и вонкнижевни референции во *El retablo de las maravillas* (Enguix Barber, 2015: 467–470).

Истражувањето покажа дека во драмското творештво на Сервантес може да се најдат сите пошироки и потесни метатеатарски постапки, и покрај тоа што не можевме сите да ги вклучиме во ова толкување (на пример, церемонијата во *La Numancia*). Како најсложени и најзрели дела во кои се применуваат тие постапки се издвојуваат драмите *La entretenida*, *Pedro de Urdemalas* и меѓуиграта *El retablo de las maravillas*. Особено со меѓуиграта, Сервантес ја менува перцепцијата на гледачите, како за театарот така и за нивното окружување. Тоа, според нашата дефиниција на метатеатарот, е главната функција на секоја успешна метатеатарска постапка.

Библиографија:

- Abel, L. (1963). *Metatheatre: A New View of Dramatic Form*. New York: Hill and Wang.
- Alborg, J. L. (1970). *Historia de la literatura española*, II: Época barroca. Madrid, Gredos.
- Arellano, I. (2003). *Historia del teatro español del siglo XVII*. Madrid: Cátedra.
- Canavaggio, J. (2003). *Cervantes*. Madrid, Espasa.
- Canavaggio, J. (2004). "El teatro". *Historia y crítica de la literatura española*, II: Siglos de Oro: Renacimiento. Eds: Francisco Rico y Francisco López Estrada. Barcelona: Crítica, pp. 639-646.
- Casalduero, J. (1966). *Sentido y forma del teatro de Cervantes*. Madrid: Gredos.
- Cazés Gryj, J. D. (2014). "Teatro dentro del teatro en los dramas de Cervantes". *Atlanta*, II/1, pp. 29-52.
- Cervantes, M. (1973). *Viaje del Parnaso*. Ed. Vicente Gaos. Madrid: Castalia.
- Cervantes, M. (2016). *Teatro completo*. Ed. Florencio Sevilla Arroyo, Barcelona: Penguin.
- Cotarelo y Valledor, A. (1915). *El teatro de Cervantes*. Madrid: Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.
- Enguix Barber, R. (2015). "Metateatralidad y renovación dramática cervantina. Estudio de los elementos metadramáticos de *Pedro de Urdemalas*, *El rufián dichoso* y *El retablo de las maravillas*". *Lemir*, 19, pp. 447-474.
- Frese Witt, M. A. (2013). *Metatheater and Modernity: Baroque and Neobaroque*. Plymouth: Fairleigh Dickinson University Press.
- Honig, E. (1969). "On the *Interludes* of Cervantes". *Cervantes: A Collection of Critical Essays*. Ed. Lowry Nelson, Jr. New Jersey: Prentice Hall, Inc.
- Hornby, R. (1986). *Drama, Metadrama, and Perception*. London and Toronto: Associated University Presses.
- Kowzan, T. (2006). *Théâtre miroir: Métathéâtre de l'Antiquité au XXIème siècle*. Paris: L'Harmattan.
- Maestro, J. G. (2004). "Cervantes y Shakespeare: el nacimiento de la literatura metateatral". *Bulletin of Spanish Studies: Hispanic Studies and Researches on Spain, Portugal and Latin America*, 81: 4-5, pp. 599-611.

- McKendrick, M. (2002). "Writing for the Stage". *The Cambridge Companion to Cervantes*. Ed. Anthony J. Cascardi. Cambridge: CUP, pp. 131-159.
- Pavis, P. (2008). *Dicionário de teatro*. Tr. J. Guinsburg y M. L. Pereira. São Paulo: Perspectiva.
- Pavlović-Samurović, Lj. (2004). *Knjiga o Servantesu*. Beograd: Naučna KMD.
- Rej Asas, A. and Sevilja Arojo, F. (2009). *Servantes. Život i književnost*. Tr. Jasna Stojanović, Beograd: Ip Signature.
- Servantes, M. (2007). *Međuigre*. Tr. Jasna Stojanović i Zoran Hudak, Beograd: Itaka.
- Stojanović, J. (2011). *Špansko pozorište baroka*, Beograd: Filološki fakultet.
- Wardropper, B. (1955). "Cervantes' Theory of the Drama". *Modern Philology*, vol. 52, no. 4, pp. 217-221.
- Zimic, S. (1992). *El teatro de Cervantes*. Madrid: Castalia.

Igor Popovski

CERVANTES Y EL METATEATRO

Resumen

Este trabajo supone un estudio de las técnicas metateatrales en las comedias y entremeses de Miguel de Cervantes. Tras una breve introducción a la obra dramática de Cervantes, procedemos a definir el concepto de metateatro y a resumir la clasificación de procedimientos metateatrales propuesta por Richard Hornby. La segunda parte del trabajo está dedicada al análisis de varias obras de teatro cervantinas para comprobar la presencia y el tipo de metateatro, con el fin de demostrar que sus obras dramáticas, al igual que sus novelas, han introducido novedades en la literatura española.

Palabras clave: Cervantes, teatro, metateatro

Клучни зборови: Сервантес, театар, метатеатар

ЈАЗИК И ДИДАКТИКА

ЈАЗИЧНИ СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКИ НА АЛБАНСКИОТ И ТУРСКИОТ ГОВОР ВО СТРУГА

Јазиците, како и културите, ретко се задоволуваат себеси. Потребата на говорителот за меѓусебен јазичен однос се појавува кога еден јазик е во непосреден или посреден контакт со соседниот јазик или со јазикот на говорителите на еден народ кој се смета за центар на култура. Општоприфатливо е становиштето дека еден јазик позајмува од друг јазик повеќе зборови ако говорителите на тие јазици имаат поблиски и непосредни односи. Меѓутоа, не е секогаш тоа така. Овој однос може да биде пријателски или непријателски, бидејќи може да влијае врз напредување на некој бизнис или, пак, да се состои во размена на духовни вредности (наука, религија), но може да стисне или изгаси еден јазик и култура.

Поради тоа што во Струга активно се зборуваат албанскиот, македонскиот, турскиот и делумно влашкиот и ромскиот јазик, секако дека сите имаат меѓусебно влијание, меѓутоа во овој труд ќе се занимаваме само со албанско-турската јазична интерференција. Во продолжение ќе претставиме една паралела на албанскиот и турскиот јазик на сите рамништа.

Според генеалошката класификација на јазиците, албанскиот е индоевропски јазик, додека турскиот јазик спаѓа во алтајската гранка на урало-алтајската јазична група. Велиме група, бидејќи и двете гранки на оваа група меѓу себе не се поврзани според потеклото, туку според структурата, односно тие се аглутинативни јазици¹ За разлика од повеќето индоевропски јазици кои формираат групи од повеќе сродни јазици, албанскиот образува посебна самостојна група.

Според типолошката (морфолошката) класификација, албанскиот е флексивен синтетичко-аналитичен јазик (со развојна склоност кон аналитичкиот тип јазици), бидејќи функцијата на именките во реченицата се

¹ Во последно време се поддржува теоријата дека овие две групи не треба да се третираат заедно. За ова повеќе види во: A. Marcantonio, P. Numenaho, M. Salvagni, *The Ugric-Turkic Battle: A Critical Review*, *Linguistica Uralica* 2, 2001, pp. 81–102.

изразува двојно: со падежни форми на именките и со предлози. Додека турскиот јазик, како што веќе спомнавме, е аглутинативен јазик, па затоа, ако се споредува со индоевропските јазици, лексиконот на турскиот јазик е помал според бројот на лексеми или, поточно, заглавни единици. А ова се должи на аглутинативноста на јазикот, но и на партиципите и герундите, кои ги има во изобилство во турскиот јазик. Од друга страна, пак, сегашната морфолошка структура на турскиот јазик има капацитет да формира многу граматички коректни зборови, кои во речениците не се застапени како заглавни зборови. Токму во тоа е и разликата меѓу турската и индоевропската лексика.²

Тоа што во индоевропските јазици се изразува со зборови, во турскиот јазик се изразува преку наставки.³ Во табела ќе дадеме подетален приказ со примери:

Турски	Албански	Македонски
gözlükçilerimden göz+lük+çi+ler+im+den (1 збор)	Nga shitësit e mi të syzave (6 збора)	Од моите продавачи на очила (5 збора)
Tanıtırılmadık- larındandır Tan+ı-ş-tır-(ı)l-a-ma- dık+ları+(n)dan+dır (1 збор)	Për shkak se nuk arritën të njohtohen mes veti (9 збора)	Тоа е поради тоа што не успеаја да се запоз- наат меѓу себе (11 збора)

Според ареалната класификација, албанскиот говор од Струга е балкански јазик, односно му припаѓа во Балканскиот јазичен сојуз заедно со грчкиот, македонскиот, ароманскиот, бугарскиот и јужните српски говори. Албанскиот јазик се дели на два дијалекта: тоскиски и гегиски, потоа на поддијалектите: јужногегиски и северногегиски, јужнотоскиски и севернотоскиски, потоа на наречјата: североисточно гегиско, северозападно гегиско, наречјето на Средна Албанија, централногегиско, чамериште и лабериште. Според сите овие поделби струшкиот албански говор припаѓа кон централногегиско наречје и севернотоскиско, односно западните струшки села (Радолишта, Франгово, Калишта, Теферич, Заграчани, Шум) му припаѓаат на севернотоскискиот поддијалект, додека североисточните села (Делогожда, Ливада, Корошишта, Татеша, Бицево, Мислодежда, Поум, Велешта, Добовјани, Жепини) му припаѓаат на централногегиското

² О. Ахмед, Октај, *Морфосинтакса на турските говори од Охридско-преспанскиот Регион*, (докторска дисертација), Скопје, октомври 2004, стр. 8.

³ Исто, стр. 8.

наречје. Додека турските јазици се говорат на многу поширок простор, почнувајќи од источните делови на Азија до Балканот.⁴ Во семејството на турските јазици спаѓаат: турскиот, азербејџанскиот, киргискиот, туркменскиот, ујгурскиот, татарскиот и др.⁵ Турците кои живеат на Балканот се припадници на огуското племе, додека турските говори во Македонија се третираат како западнорумелиски и се поавтентични во однос на стариот турски јазик.⁶ А, пак, турскиот дијалект што се употребува во Струга е ташкентскиот дијалект. Овој говор е архаичен, врз кој многу малку влијаеле современите текови на стандардниот турски јазик од XXI век, така што родените говорители вршеле метатипија врз нивниот јазик.

Заедничките јазични елементи на албанскиот и турскиот говор од Струга се гледаат на сите полиња на јазикот: во фонетиката, морфологијата, синтаксата и лексиката. Влијанието е двострано, поради тоа што во Струга турскиот јазик го говорат и Албанците, односно сите Албанци кои се граѓани морале да знаат и да го употребат турскиот јазик, а исто така има многу мешани бракови помеѓу Албанци и Турци.

1. ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКИ СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКИ

1. 1. Под влијание на албанскиот и македонскиот јазик во струшкиот турски говор може да се сретне согласката /c/= /ɟ/, која во стандардниот турски јазик не постои. На пр.: *cigara*, *cirtalerim*, *centarda*.

1. 2. Под истото влијание наместо гласот /ğ/ (меко ге), се употребува тврдата варијанта, односно обичното /g/, на пр.: *agaç* ‘дрво’, *dag* ‘планина’, *bogday* ‘пченица’, *sogan* ‘кромид’, *sagol* ‘да си жив, благодарам’, *yagmur* ‘дожд’, *yagar* ‘врне’, *aglarım* ‘плачам’.

1. 3. Преку навлегување на турцизмите/ориентализмите во албанскиот јазик, се вметнува фонемата [xh] = ɟ, како на пр.: *xham*, *xhami*, *xhaxha*, *daullxhi* и др.

1. 4. Под влијание на латиничната азбука, кај многу турски зборови каде има *i* = *ë*, се чита и употребува со *i* = *и*. На пр.: *ilan* < *yılan* (наместо: *yılan*), *aldi* (наместо: *aldı*), *biyik* (наместо: *büyük*), *kapi* (наместо: *kapı*), *alti* (наместо: *altı*), *atti* (наместо: *attı*), *yapti* (наместо: *yaptı*) и др.

⁴ L. Johanson, *Discoveries on the Turkish Linguistic Map*, Swedish Research Institute in Istanbul, Publications 5, Stockholm, 2001.

⁵ T. Tekin, Ölmez, Mehmet, *Türk Dilleri: Giriş, Simurg*, İstanbul, 1999; 2. Devlet, Nadir, *Yeni Türk Dilleri Kutlu Olsun!*, TürkDili, Sayı 554 – Şubat 1998, Ankara, s. 116–120; 3. Kocaoğlu, Timur, *Türk Dili Araştırmalarında Önemli Adımlar*, TürkDili, Sayı 594 – Haziran 2001, Ankara, s. 628–629.

⁶ G. Nemet, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi VIII*, 1958, s. 141–143 (преведено на турски од M. Mansuroğlu).

1. 5. Поради тоа што во струшкиот албански говор ја нема фонемата /ö/ и во турскиот говор е многу редуциран и се заменува со фонемата /ü/ = /y/ или со /o/, на пр.: *üldüm* (наместо: *öldüm*), *dündi* (наместо: *döndü*), *ümrüm* (наместо: *ömrüm*), *ünden* (наместо: *önden*), *ole* (наместо: *öyle*), *bole* (наместо: *böyle*), *dort* (наместо: *dört*), *üğretmiştir* (наместо: *öğretmiştir*), *ünde* (наместо: *önde*), *üdeyecim* (наместо: *ödeyecem*) и др.

1. 6. Поради интерференцијата со јазиците во контакт во струшкиот турски говор е изгубена и вокалската хармонија во турскиот говор, така што имаме: *aldi* (наместо: *aldı*), *biçtim* (наместо: *biçtim*), *kılacım* (наместо: *kılacam*), *gelecim* (наместо: *gelecem*), *yapacım* (наместо: *yapacam*), *súi* (наместо: *suyu*), *oduni* (наместо: *odunu*) и др.

2. МОРФОЛОШКИ СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКИ

2. 1. Кај именките има присуство на падежите: номинатив, генитив, датив, акузатив и аблатив (во алб. говор), додека: номинатив, датив, акузатив, локатив, аблатив, инструментал, екватив и генитив во турскиот говор. Карактеристичен е акузативот во турскиот говор, бидејќи на крајот на зборот многу јасно се слуша, но е испуштен спојниот консонант ‘у’: *bógdai* ‘пченицата’, *sói* ‘видот’, *şéi* ‘нештото, таквото’, *súi* ‘водата’ и др. Локативот се употребува само во струшкиот тоскиски говор: *në kokët, në barkut, mbë udhët*, а во гегиските села и во градот не се употребува, бидејќи и во албанскиот стандарден јазик е редуциран, додека во струшкиот турски говор се користат сите четири варијанти на локативот, односно /da/, /-de/, /-ta/ и /-te/. Овде се забележуваат трагите на старата вокална хармонија: *avlıda, çatıda, kapıda* и др.

2. 2. Прашалната наставка ‘mi’ во струшкиот турски говор не се употребува, така што прашалната форма се постигнува не преку морфеми, туку преку интонација, на пр.: *Eysiniz?* (Наместо: *İyi misiniz?*), *Var da söyleyesın yalan?* (наместо: *Var mı daha yalan söyleyeceğin?*). И во албанскиот говор ја имаме истата појава, односно не се употребува прашалната честичка А? На пр.: *Dë vish?* (наместо: *A do të vish?*), *Mirë jeni?* (наместо: *A jeni mirë?*) *Ke të folish më gënjeshtër?* Како што може да се забележи од дадените примери, речениците целосно се поклопуваат – и топиката и редоследот на зборовите, значи имаме буквален превод.

2. 3. Под влијание на албанскиот и македонскиот јазик, и во турскиот говор во Струга може да се забележи како наставката ‘-im’, односно ‘iüm’ се употребува како посебна лексема (според аналогија на ‘jam’ или ‘сум’). Исто така и копулативните глаголи ‘*idık*’, ‘*idınız*’, ‘*idiler*’, кои во стандардниот турски јазик се суфиксирани, во струшкиот турски говор

се среќаваат и како посебни лексеми (според аналогија на ‘ishim’ или ‘бевме’, ‘ishit’ или ‘бевте’, ‘ishin’ или ‘беа’).

2. 4. Под истото влијание копулативниот глагол кај именките, наместо да биде суфиксиран, се издвојува како посебна лексема, на пр.: *kız / kıışçe idir*, наместо *kızdır = vajzë është = момиче е*.

2. 5. Минато неопределено време во турскиот говор се прави со наставките: -miş и -ik со варијантите: -ık, -ük, -uk, но со одделни зборови исто како и во албанскиот: *ürtük imiş, ürtük imişidi, ürtük imiştir, kızarık idi, koyuk idi* (спореди со стандардниот турски: *ürtükmüş, ürtükmüştü, kızarıktı, koyuktu*). Албанците, кога зборуваат турски, најчесто користат минато неопределено време кога сакаат да изразат прекажаност.⁷ И во албанскиот говор ова се преведува со: *ishte mbuluar / ishte mbuluer, ishte fërguar / fërgjuër / fërgjumun, ishte vënduar*.

2. 6. Аористот во турскиот говор се гради со наставките -ı, -ır, -ar, -er. Ова време најчесто се користи во струшкиот турски говор (*arar, bilir, atar, biter*). Негацијата се прави со наставката -ma + z (*almaz, demez, vermem, istemeis*). Важно е да се напомене дека со аористот, поради спецификата што ова е трајно време, во струшкиот турски говор се изразува и сегашно време. Дури и кога се преведува од албански на турски или обратно, турскиот аорист се преведува со сегашното време на албанскиот.

2. 7. Сегашното време морфолошки го нема во струшкиот турски говор, бидејќи, како што веќе спомнавме, тоа се изразува преку аористот. Додека во албанскиот го има.

2. 8. За разлика од стандардниот турски јазик, во струшкиот говор идното време се гради со редуцираните наставки -acak, -есек, како: *alacak, koyacak, patlayacak, bulacasın, koyaciz, sataciz, kılacim, gelecim*. Додека во албанскиот, како и во повеќето балкански јазици, се гради со честичката *do* + конјунктив: *do të marr, do të vë, do të plas, do ta gjeshe, do ta shesim, do të falem, do të vij*.

2. 9. Во турскиот говор постојат следниве форми за глаголски начин: оптатив (optativ), императив (imperativ) и десидератив (desiderativ), додека во албанскиот говор постојат: индикатив (dëftore), адмиратив (habitore), конјунктив (lidhore), кондиционал (kushtore), оптатив (dëshirore) и императив (urdhërore).

⁷ Познато е дека глаголската л-форма, која опишува прекажаност во македонскиот јазик, се потпира врз турскиот јазик. Повеќе за ова: Dr. Victor Friedman, *Makedon ve Türk Dillerinde Belirli Geçmiş ve Hikâye Zamanları, II. Меѓународен симпозиум: Македонско-турскиот културни врски во минатото и денес*, 23 – 25 октомври 1991, Зборник на трудови, Филолошки факултет, Скопје, стр. 55–58.

2. 10. Мора да се нагласи дека во ова подрачје традиција е именките многу често да се користат во деминутив (обично со наставката -*çe* која е од персиско потекло или други наставки), иако семантички не се работи за деминутив, на пр.: *çöyçe, kışçe, kaşıçe, süzgiçe, birer parçeçe ekmeçe* (тур.) и *cuckë, çunçe, kapaçe, lučkë, llastičkë, safkë, dručkë, mackë, lulkë, topçe, bukuroshkë* (алб.) и др.

2. 11. Негативната форма на копулативниот глагол се прави со партикулата *değil*, односно варијантата *del*, која под влијание на албанскиот јазик не се наоѓа секогаш помеѓу зборот од именско потекло и копулативниот глагол, туку може да се најде и во препозиција, на пр.: *deldir ey = s'është mirë* (*del + dir + ey = s' + është + mirë*) 'не е добро', *deldir burda = s'është këtu, deldir güzel = s'është e bukur* и др., наместо: *iyi değil, burada değil, güzel değil*.

2. 12. Постојат постпозитивни герунди, кои се во форма на финитен глагол и доаѓаат по главните глаголи, на пр.: *başlamış düşsün* (во струшкиот турски говор) / *düşmeye başlamış* (во стандардниот турски јазик) = *ka filluar të bie* (албански) = почнал да паѓа (македонски).

2. 13. Сврзникот *açan* (кога) под влијание на албанскиот и македонскиот јазик се употребува како прилог за време: *geldim açan gittin sen = erdha kur shkove ti*. Исто така сврзникот *që* од албанскиот и *ki* од турскиот е сосема ист и има исто етимолошко потекло, а и начинот на користење во реченица е ист со албанскиот говор, а не со турскиот кој се говори во Турција: *geldim burda ki deverim sana = erdha këtu që dët tregoj tye* (спореди со турскиот стандарден јазик: *sana söylemeye burada geldim*).

2. 14. Карактеристични извици и изрази за овој регион за сите народи, било Албанци, Турци, Македонци и други, се: *abe, mëre, ajde, a miri kızım = a mëj /mëri bijë = a мори ќерко; A be? Ya be. A be? Ja be*. (кое има значење: Каде си? или Како си? Еве.).

2. 15. Турскиот јазик нема граматички род, но под влијание на јазиците со кои со векови е во непосреден контакт на овие простори, се забележува употреба и на граматички род. Ова најмногу се постигнува со македонската наставка -ка /-ka/ на пр.: *doktorka, yegenka, biberka, öğretmenka / misuska, arkadaşkam* и др.

2. 16. Честичките *evet* (да) и *hayır* (не) не се употребуваат во струшкиот турски говор, туку наместо нив се употребуваат албанските форми *po* и *jо/ jок* (и со значење 'не' и за 'нема').

3. МОРФОСИНТАКСИЧКИ И СИНТАКСИЧКИ ОСОБЕНОСТИ

3. 1. Отстапувања во редоследот на зборовите во именската синтагма под влијание на албанскиот и македонскиот можат да се забележат во следниве примери: *Struganın ortasında, ayaklari nerde türbenin, agzına aının* и др.

3. 2. Придавката се наоѓа во постпозиција под влијание на албанскиот јазик, бидејќи во албанскиот јазик придавката е секогаш постпозитивна, на пр.: наместо *güzel kız* се употребува: *kız güzel ~ vajzë e bukur* (убава девојка); *bazi kızlar da gençler*, наместо: *bazı da genç kızlar = disa vajza më të reja* (неколку помлади девојки) и др.

3. 3. Партиципните групи целосно се потопени, бидејќи структурата се калкира од албанскиот и македонскиот јазик, особено кај оние со *açan* и *nerde*. На пр.: *açan uyandır kocası = kur zgjohet i shoqi* = кога се буди мажот ѝ, наместо: *kocası uyandığı zaman; keser aynı o dali nerde binmiştir gendi = e pret degën e njëjtë në të cilën ka hipur vetë* = ја сечеше истата гранка на која е искачен и самиот, наместо: *(kendi) bindiği dalı kesmek (kesiyor)*.

3. 4. И герундската група се нарушува, бидејќи се користи потполно структурата на албанскиот и македонскиот. На пример: *çöyçenin babası çıkarken arasin doktor* (наместо: *çocuğun babası doktor aramaya çıkarken*) = *baba djalit tue dal të kërkoe doktor* = *таткото на момчето излејувалку да љобара лекар* и др.

3. 5. Во турскиот говор има неколку примери со запазена партикулна група: *aşçı gibi, bu gün için*, меѓутоа има и форми каде не е запазен редоследот поради јазична интерференција, дури е под целосно влијание од албанскиот, како на пр.: *da bir iki kari* (наместо: *daha iki karı*) = *edhe nja dy gra, nası askerler* (наместо: *askerler gibi*) = *si ushtarë* = *како војници, çaki evinde* (наместо: *eve kadar*) = *der në shpin e vet* = *go дома му*.

Синџаксатџа на турскиот струшки говор, иако е поттикната од турскиот начин на размислување, осет и логика, сепак е под силно влијание на албанскиот и на македонскиот јазик. Треба да се признава дека во синтаксата не може секогаш точно да се одреди што е албанско, а што македонско, бидејќи овие јазици имаат балканска синтакса. Структурата на реченицата во стандардниот турски јазик е: Субјект + Објект + Глагол, додека во струшкиот говор може да се менува редоследот и не постојат статични позиции на погоренаведените зборовни групи. Додека во албанскиот јазик редоследот е: Субјект + Глагол + (директен или индиректен) Објект. Еве неколку примери со синтаксичка интерференција од албанскиот врз турскиот говор:

Açan gidecim evde, verelim paraları. = Kur दें shkoj në shpi, दें t'i jap paret.

(наместо: *Eve gidince, paraları verecem.*);

Topladım eşalarımı em geldim burda. = *I mblodha teshat edhe erdha këtu.*

(наместо: *Eşyalarımı toplayıp buraya geldim.*);

O idir çok kuvetli em büyük. = *Aj ësh shumë i fortë dhe i madh.*

(наместо: *O çok güçlü ve büyüktür.*).

Кај сложените реченици, главната реченица треба секогаш да се наоѓа на крај, но во овој говор ова правило поретко се спроведува.

Кај градските албански говорители најдовме на некои интересни турски структури во албанскиот говор, како: *Kush ka aty?* = *Kim var?* (наместо: *Kush është aty?*) *Delmi duheshte të vish këtu?* (наместо: *A nuk duheshte të vish këtu?*) *Erdha me saba = geldim saba+ylen* (наместо: *erdha që në mëngjes*).

4. ЛЕКСИЧКИ СЛИЧНОСТИ

Лексичката интерференција најмногу се забележува од турскиот врз албанскиот струшки говор, бидејќи ориентализмите се среќаваат во сите сфери од материјалниот и духовниот живот. Се знае дека во градот и блиските села, каде што контактите со Турците биле почести, поосетни и поживи, приливот на турските зборови бил поголем.

Општо земено, поголем дел од турцизмите што се употребуваат во струшките албански говори се познати и во други албански говори и затоа мислиме дека нема потреба за некое посебно претставување. Исто така, како и во другите говори, голем дел зборови од областа на турската администрација, правниот и трговскиот живот веќе се одживеани и денес тие се архаизми. Најголем број ориентални зборови и изрази се употребуваат во верските молитви и обичаи, секојдневни поздравни формули, куќата, кујната, носијата, занаетчиството, трговијата, од областа на духовниот живот и речиси во сите други сфери. Влијанието на турскиот јазик е прилично изразено и не се исцрпува само со лексичките заемки, туку се гледа и во позајмување изрази од кои се зема само внатрешната страна.⁸

Турцизмите обично со себе го пренесуваат истото семантичко значење што го имале во појдовниот (турскиот, персискиот, арапскиот) јазик, но не секогаш се случува така; понекогаш истиот збор се позајмува во различни периоди, поради што тие форми на истиот збор изразуваат слични или сосема различни значења. Во принцип, туѓите зборови кои се примени поодамна ги доживеале истите фонетски промени како и автохтоните

⁸ Т. Dizdari (2005), *Fjalor i Orientalizmeve*, (botim elektronik), AITC, Tiranë. // К. Пеев, *Кукушкиот јовор II*, Скопје, 1988, стр. 15. // О. Јашар-Настева, *Македонскиот калки од турскиот јазик*, МЈ, г. XIII-XIV, кн. 1-2, Скопје, 1962/63, стр. 109-172.

зборови, додека заемките од поново време обично им се приложени на поновите појави и не се разликуваат многу од појдовниот јазик.

4. 1. Зборови од турскиот во албанскиот струшки говор:

Во албанскиот говор во Струга, како и во сите други албански говори, има многу турски, односно ориентални зборови, но ние ќе наведеме само неколку примери:⁹ *qebe*, *çarshaf*, *këllëf*, *tenxhere*, *kapak*, *xhezve*, *tepsi*, *çajnik* / *çajdanllëk*, *byrjan*, *tyrlitavë*, *jagmazllëk*, *kadëngjybek*, *imam bajëlldi*, *sytliash*, *ashure*, *musaka*, *yrnek*, *açik*, *aksham* (т) / *akshom* (г), *azër*, *buasllëk* (т) / *buasllëik* (г), *bunar*, *byberka* (т) / *bibierka* (г), *dane* (т), *gafil* (г), *gjezdis* (т) / *gjëzdis* (г), *gjol* (т) / *xhuol* (г), *giuase* (т) / *gjasem ja* (с. Поум) / *gjasme* (с. Велешта) / *gjase* (г) / *gyase* (п), *javash* (т, г), *jeshil* (т, г) ‘трева’, *jeshile* (т, г), *jeshilkë* (п) ‘зелено’, *kalem* (т), *kallaballëk* (т) / *kallaballëik* (г), *llafe*, *llausk*, *lyrek* (т, п) / *lirek* (г), *mavëi* (г), *mintan* (т) / *minton* (г), *në tepet* (т) / *n'tepe* (г), *orta* (т), *pazar*, *saba*, *sënduq* (т) / *sandëk* (п) / *sandëjk* (г) /, *sebepe* (т) / *sebiep* (г), *vakët*, *viranllëk* (т), *ava:*, *avale*, *ajr*, *ajmali:*, *ak*, *aber* / *abier* (г), *mua:ll*, *gajre:t*, *kimet*, *bakllava* / *baklla:v* (г, п), *fukara*, *ha:ll*, *amin*, *aman*, *amanet*, *aram* / *arom* (г), *allall*, *muabet*, *mashalla:*, *ymyt*, *arallëk* / *arallëik* (г), *ashiqare*, *bajagi*, *bitevi* (п) / *bidevëi* (г), *budalla* (т, п) / *buda:ll*, *bujrun*, *bakshish*, *vira:n*, *dert*, *dilmi*, *erhap*, *seva:p*, *tamam* / *tamom* (г), *gjyna* / *gjinaf* (г), *exhel*, *zamet*, *zor* / *zuor* (г), *zengin*, *izmet*, *jazëk* / *jazik* (г), *iqendi* / *iqëndëi* (г), *insan* / *inson* (г), *iç* / *yç* (с. Корошишта), *bajrak*, *minare*, *asret*, *isha:lla*, *isharet*, *yrnek* / *irnek* (г), *dallash*, *kismet*, *çeshme*, *bağçe*, *badiava*, *kusu:r*, *azdis*, *këzdis*, *lezet*, *baksuz*, *namaz*, *avdes*, *rezil*, *seva:p*, *sefte*, *i sert*, *sevda:*, *sokak*, *syfyr* / *sifëir*, *sajgi:*, *sofër*, *sofrabez*, *surrat*, *sakat*, *saat*, *ujdis*, *uj*, *fukara:*, *finxhan* / *finxhon* (г), *çare*, *çallëm* / *çallom* (г), *çati* / *çatëi*, *çardak*, *xhamadon*, *xhami* / *xhamëi*, *xhenaze*, *xhade*, *xhevap*, *kadëngjybek*, *jagmazllëk*, *imambajëlldi*, *musaka*, *dyzledisem* (п), *kurulldisem* (п), *gjezdis* (п, т), *e braktisa*, *u telefosa* (т), *e myledis* (т) и др.

Како што може да се констатира и од дадените примери, повеќето од позајмените ориентализми се полнозначни зборови. Меѓутоа, во овој говор има и одреден број заемки кои се службени зборови. Примањето на еден сврзник значи нешто повеќе од примањето на некој полнозначен збор, зашто сведочи за сфаќање на смислата на туѓиот реченичен склоп.¹⁰ На пример: прилозите (*barabar*, *kollaj*, *azër*, *karshi* / *karshëi* (г), *sefte*, *sagllam*

⁹ Кратенките употребени во овој дел означуваат: (т) = струшкиот тоскиски говор, (г) = струшкиот гегиски говор, (п) = преодниот, односно албанскиот говор од градот (Струга).

¹⁰ Блаже Конески, *Исцорија на македонскиот јазик*, Скопје, 1986, стр. 121.

/ *sagllom* (г), *iç* / *уç* сл.); сврзниците (*bile, ama, em ... em, demek, mazalla, barem, delmi / dilmi* (г) и др.); извиците (*mashalla: , aman / amon* (г), *ajde be, jazëk / jazik* (г), *shyqyr / shiqir* (г) и др.); честичките (*xhanëm, amin* и др.).

Освен лексички заемки, струшкиот албански говор има и значителен број калки од турскиот јазик. Најчесто калкираат луѓе кои познаваат два или повеќе јазици, како и оние јазични средини во коишто билингвизмот ги зафатил пошироките слоеви на народот.¹¹ Има и семантички калки со кои се проширува регистарот на значењата на одделна лексема и тоа спрема образец од зборот што се јавува со исто основно значење во јазикот од кој се калкира. За ова, проф. Пеев како типичен пример го зема зборот дете, „освен со основното значење во јужните говори го среќаваме и со значење на ‘син’, а тоа второ значење се развило според образец од турскиот јазик во кој лексемата *çocuk* освен ‘дете’ значи и ‘син’.¹² Слична е ситуацијата и во овој говор со зборот *çin* (т) / *djal* (п) / *vos* (г) = *çöuçe* со значење на момче и син (и покрај постоењето на посебен збор за син *bir* и *cu:c / couc* (г) = *kışçe* со двојно значење: ‘девојка / девојче’ и ‘ќерка’ (иако постои соодветен збор *bijë* ‘ќерка’).

4. 2. Зборови од албанскиот во турскиот струшки говор

Иако турскиот јазик го употребуваат голем број Албанци од Струга, кај кои се забележуваат голем број албанизми, самите Турци употребуваат помал број од кои најкарактеристични се: *shpor ol burdan* (наместо: *def ol burdan* ‘мавни се од овде’), *o leško* (наместо: *o killi* или *o tuylu*, но со преносно значење, за: занесен), *o lule* (наместо: *o çiçek*, за: наудрен, изгубен), *pastrovaledim* (наместо: *temizledim* ‘исчистив’), *benim mësuskam* (наместо: *benim öğretmenim* ‘мојата учителка’) и сл.

Од областа на ономастиката, карактеристично е дека има неколку антропоними, кои се еквиваленти кај албанските и турските жители во Струга, како: *Hekuran* (алб.) = *Demir* (тур.) ‘железо’, *Durim* = *Sabri* ‘трпение’, *Luan* = *Arsllan* ‘лав’, *Lule* = *Çiçek* ‘цвеќе’, *Sevinç* = *Gözime* ‘радост’, *Bahar* = *Pranvera / Vera* ‘пролет, лето’, *Sevgi* = *Dashurie* ‘љубов’, *Ümüt* = *Shpresa* ‘надеж’, *Taş* = *Guri* ‘камен’; но и *Tashgur* = *taş+ gur > taş* (тур.: камен) + *gur* (алб.: камен) = Каменкамен, значи имаме дуплирање на истиот збор од двата јазици. Исто така е карактеристично тоа дека многу Албанци имаат турски имиња и многу Турци имаат албански имиња,

¹¹ О. Јашар-Настева, *Македонските калки од турскиот јазик*, МЈ, XIII-XIV, стр. 111.

¹² Коста Пеев, *За малујознајно калкирање на службени зборови во југоисточните периферни македонски говори*, Зборник на Филолошки факултет посветен на проф. Угринова, Скопје, стр. 213.

додека арапските имиња се подеднакво присутни и кај Албанците и кај Турците во Струшкиот Регион.

ЗАКЛУЧОК

Од сето погоре изнесено може да заклучиме дека влијанието на турскиот врз албанскиот говор во Струшкиот Регион е повеќе на лексички план, потоа дека влијанието на албанскиот врз турскиот е повеќе на синтаксички план, додека фонетските и морфолошките влијанија се заемни.

Од резултатите на анкетите реализирани на терен се забележува дека најмногу турцизми употребува постарото население на Тоските отколку Гегите, поради блискоста на нивните населени места со градот, а исто така ако се прави споредба на постарите генерации од Тоските и Гегите, се забележува дека кај Тоските имало помал број високообразовани лица, што исто така влијаело врз непуризмот на мајчиниот јазик.¹³

Кај албанските говорители во градот се забележува поголемо влијание за разлика од селските говорители, поради постојаниот меѓусебен контакт со Турците, односно секојдневниот билингвизам поради: соседство, мешани бракови, дружење и сл., кое е обострано и за турските говорители со албанскиот јазик.

Библиографија

Кирилична билиографија:

- Ахмед, О., (2004), *Морфосинтакса на турскиот јовор од Охридско-џресјанскиот Регион (докторска дисертација)*, Скопје.
- Леонтиќ, М., (1997), *Начин на изразување на џриродниот род во турскиот и македонскиот јазик (конјрасјивна анализа)*, Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ на Универзитетот во Скопје, книга 23, Скопје.
- Топољинска, З., (1991), *Заетмнување на џранициите меѓу зборовниите џрупи како резултат на турскиот влијание врз македонскиот јазик*, II. меѓународен симпозиум: Македонско-турските културни врски во минатото и денес, 23 – 25 октомври 1991, Зборник на трудови, Филолошки факултет, Скопје, стр. 59–68.
- Ќамили, А., (2007), *Јазични конјакти на балканскиот џросјори*, Годишен зборник на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, книга 33, Скопје.

¹³ Подетално за ова види во: А. ЌАМИЛИ, *Албанскиот јовор во Струшкиот Регион (во балкански конјекст)* (докторска дисертација), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2011.

Ќамили, А., (2011). *Албанскиот јовори во Струшкиот рејон (во балкански контекст)* (докторска дисертација), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Латинична библиографија:

- Çabej, E. (1976), *Studime gjuhësore III*, Prishtinë: Rilindja.
- Demiraj, Sh., (1994), *Gjuhësi ballkanike*, Shkup.
- Dizdari, Tahir, (2005), *Fjalor i Orientalizmit*, (botim elektronik), Tiranë: AIITC.
- Friedman, Dr. Victor, (1991), *Makedon ve Türk Dillerinde Belirli Geçmiş ve Hikâye Zamanları*, II. Меѓународен симпозиум: Македонско-турските културни врски во минатото и денес, 23 – 25 октомври 1991, Зборник на трудови, Филолошки факултет, Скопје, стр. 55–58.
- Grönbech, K., (1995), *Türkçenin Yapısı*, Çeviren: Mehmet Aklın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 609.
- Jashar-Nasteva, O., (1998), *Kontaktet gjuhësore në hapësirat ballkanike*, Shkup: Logos-A.
- Јашар-Настева, О., (1962/63), *Македонскиот калки од туркиот јазик*, Македонски јазик, год. XIII-XIV, Скопје.
- Kocaoglu, Timur, *Türk Dili Araştırmalarında Önemli Adımlar*, TürkDili, Sayı 594 – Haziran 2001, Ankara, s. 628–629.
- Tekin, Talat – ÖLMEZ, Mehmet, (1999), *Türk Dilleri: Giriş*, İstanbul: Simurg.

Ajten Kjamili

LANGUAGE SIMILARITIES AND DIFFERENCES OF ALBANIAN AND TURKISH SPEECH IN STRUGA

Abstract

There is linguistic interference in every environment in the world due to many factors, be it dominant government, power, culture or for other reasons. The following are actively spoken in Struga: Albanian, Macedonian, Turkish and partly Vlach and Romani; and of course in this environment there are mutual linguistic influences, direct or indirect.

When it comes to the linguistic interference between the Albanian and Turkish languages in Struga, we will notice that in addition to the widespread Turkish (Oriental) elements in other Albanian dialects in the Balkans, there are some typical common elements that are characteristic only for this environment.

This paper will list all the similarities and differences between the Albanian and Turkish languages in Struga.

Keywords: Albanian, Turkish, similarities, differences, Struga.

**Елена Ончевска Агер
Калина Малеска
Искра Тасевска Хаџи-Бошкова
Соња Китановска-Кимовска
Бобан Карапејовски**

**АКТИВНОСТИТЕ НА КОМИСИЈАТА ЗА УНАПРЕДУВАЊЕ НА
НАСТАВАТА НА ФИЛОЛОШКИОТ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“
ВО СКОПЈЕ КАКО ЧЕКОР КОН ПРЕОСМИСЛУВАЊЕ НА
ПОСТОЈНИТЕ КОНЦЕПТИ**

Желбата да се создава и квалитативно да се вреднува е една од темелните човекови потреби. Како што истакнува американскиот мислител Ерих Фром (1989: 46–56), тој креативен чин е дел од човечноста, како суштинско својство кон чие развивање се насочени не само врвните науки и системи на мислата туку и самиот човек, бидејќи таа изворна потреба го поврзува со останатите луѓе, но и со животните феномени воопшто. Создавањето и уништувањето, како два спротивставени пориви кои се дел од една иста оска, наречена човечка природа, недвосмислено ја потенцираат важноста на слободата и изборот кој човекот го прави во секој момент од своето живеење.

Поттикнати од стремежот да ги видат нештата на поинаков начин и мотивирани од визијата за напредок и усовршување, на иницијатива на деканката на Филолошкиот факултет, проф. д-р Анета Дучевска, и преку координацијата спроведена од д-р Елена Ончевска Агер, петмина колеги во октомври 2020 година се активираа во работата на Комисијата за унапредување на наставата при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Идејата за нејзиното формирање произлезе од првичните резултати од истражувањето, спроведено во летото 2020 година од страна на д-р Елена Ончевска Агер и д-р Руска Иванова-Наскова, а кое се однесуваше на одвивањето на наставата на Филолошкиот факултет во услови на пандемија. Покрај д-р Елена Ончевска Агер, членови на Комисијата се: д-р Калина Малеска, д-р Искра Тасевска Хаџи-Бошкова, д-р Соња

Китановска-Кимовска и д-р Бобан Карапејовски. Нејзините почетни цели беа фокусирани на организирањето на настани за професионална надградба, како и на подобрувањето на комуникацијата на линија студенти – наставници – Факултет, што резултира со 20-ина различни вебинари и работилници во периодот од октомври 2020 до јуни 2021 год. (<https://coda.io/@elena-oncevska-ager/nastava-na-flf>)

Во академската 2020 – 2021 година Комисијата за унапредување на наставата организира 12 настани. Првиот настан, панел на тема „Ајде да зборуваме за испитите“, се одржа на 29.10.2020 година, при што во првите триесетина минути своите искуства од одржување испити за време на пандемијата ги споделија Калина Малеска, Искра Тасевска Хаџи-Бошкова и Бобан Карапејовски. Во следниот час и половина се одвиваше дискусија во однос на искуствата на присутните и се разменија идеи во врска со прашања релевантни за одржување на испити во време на пандемија. Сметавме дека дискусиите за испити треба да започнат што е можно порано во семестарот, во случај евентуални промени во плановите да влијаат на начините на кои се обработува материјалот во училишта.

Следуваа пет тематски настани во врска со наставата во различни научни области што се работат на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје. На панел-дискусијата за „Наставата по преведување и толкување“, одржана на 17.11.2020, свои излагања имаа Владимир Цветкоски, Милена Саздовска-Пигуловска и Милан Дамјаноски. Дискусијата и прашањата се одвиваа околу соодветноста на одделни платформи за спроведување на усни и писмени испити, како и институционалната поддршка што би можел да ја даде Деканатот во оваа насока.

Панел-дискусијата за „Наставата по методика“ се одржа на 20.11.2020, а ја модерираше Гордана Алексова. Стана збор и за приклучување кон Националната платформа за учење како можност студентите далечински да се поврзат и со наставници кои работат во други градови низ Македонија, како и други теми релевантни за хоспитациите и одржување практична настава од страна на студентите.

Следната панел-дискусија беше на тема „Настава по книжевност“, модерирана од страна на Владимир Мартиновски, а одржана на 3.12.2020. За време на дискусијата, во која учествуваа и професори и студенти, се споделија искуства и беа дадени повеќе сугестии во однос на поттикнување на мотивацијата за читање.

На 9.12.2020 се одржа вебинар на тема лекторска настава, на која се дискутираа искуствата и предизвиците во лекторската настава на Филолошкиот факултет, со фокус на нетрадиционалното, алтернативно

оценување. Настанот го модерираше Мира Беќар, а учесниците се освр-наа на употребата на портфолиото како алатка за оценување. Стана збор и за платформи за размена на коментари при работење на пишан текст. Учество во разговорот зедоа и студентите.

Следниот, последен, тематски вебинар се одржа на 15.12.2020, а го модерираше Исмет Османи. Стана збор за особеностите на наставата по јазик, а посебен фокус се стави на алатките за интерактивна онлајн настава, како и на можностите за оценување на далечина. На настанот учество зедоа и наставници практичари, кои споделија искуства од сопствените практики.

Освен тематските вебинари и вебинарот за оценување на далечина, беа организирани и две обуки: за употреба на платформата за учење онлајн МС Тимс (5.6.2020) и за користење на Мудл (1.12.2020). За своите наставни искуства со МС Тимс зборувааше Елена Ончевска Агер. Беа разгледани можностите што платформата ги нуди за синхрониска (на пр. директни пораки, видеосостаноци) и асинхрониска комуникација (на пр. форуми, анкети). Исто така, се разгледаа и можностите за оценување на Тимс. Обуката за Мудл беше спроведена од страна на Ристо Чавдаров, системски инженер на ФЕИТ. Беа претставени различни можности на оваа платформа, како креирање курсеви, организирање на студентите во групи, споделување материјали, креирање квизови и слично.

Првиот семестар од академската 2020 – 2021 година беше заокружен со вебинар насловен „Каде и како понатаму?“ (22.12.2020). Се работеше за дискусија за реализираните и планираните активности за унапредување на наставата, а беше оставен простор за идеи од сите колеги, наставници и студенти. На оваа средба Комисијата за унапредување на наставата реферира во врска со одржаните настани во насока на двата главни приоритети во нејзиното работење: (1) осмислување и организирање настани за професионална надградба и (2) подобрување на комуникацијата меѓу студентите, наставниците и Факултетот. Се дискутираше за начините на обезбедување одржливост на активностите за професионален развој, во насока на самоорганизирање на колегите по катедри и/или области. Исто така, стана збор за начините на обезбедување поголема вклученост на студентите во вебинарите што се планираат за следниот семестар, како и за вклучување на идните работодавци (директори, наставници, невладини организации, издавачки куќи и сл.) на соодветни средби и работилници. Се нагласи и потребата од обезбедување психолошка поддршка како за наставниот кадар така и за студентите. Токму од овие размени произ-

легоа насоките во кои Комисијата продолжи да се движи во семестарот што претстоеше.

На 15.4.2021 беше организиран вебинар со наслов „Студентите за македонистиката“. Настанот беше модериран од студенти, панелот беше составен од студенти, а публиката ја сочинуваа студенти и наставници. Студентите зборуваа за нивната мотивација да ја изучуваат македонистиката, како и за нивните искуства од студирањето на Филолошкиот факултет.

Семестарот продолжи со два вебинари од серијата „Средби со професијата“. Првиот беше на тема настава (6.5.2021), а вториот – на тема превод (20.5.2021). Идејата беше студентите и наставниците од Филолошкиот факултет да разговараат со стручни лица од практиката за предизвиците во професијата, за подготовката што се нуди (или не) на факултет, за она што колегите практичари би им го порачале на своите идни колеги, вклучувајќи и размислувања за тоа како да се унапреди професијата. Овие настани беа замислени да им бидат корисни и на наставниците во тек на подготовките за акредитацијата во 2023 година.

Во рамките на идеите за обезбедување поддршка на наставниците во услови кога наставата се одвива онлајн, беа споделени неколку различни пристапи. Беше составена листа на онлајн алатки што може да се користат за олеснување на наставата на далечина. Листата содржи упатувања до алатки за видеоконференциска комуникација за часови/испити, за асинхрониска комуникација и/или домашни задачи, за интерактивна настава (игри, квизови), проверка на знаења, настава по толкување и снимање аудиозаписи. Освен тоа, неколку колеги споделија искуства и совети за користење алатки за спроведување испити: Соња Китановска-Кимовска го опиша искуството, предностите и недостатоците на користењето Зум за писмени испити, со опцијата за истовремено споделување повеќе екрани, во комбинација со Гугл формс. Бобан Карапејовски го сподели искуството со Мајкрософт Тимс и Гугл Формс, додека Елена Ончевска Агер ги претстави предностите и недостатоците на платформата Едбејз. Беа дадени и упатувања за совети за обесхрабрување препишување на Гугл Формс, како и упатувања на алтернативи што може да бидат погодни за испити по преведување или пишување, како Гугл докс и функцијата Преглед на минати ажурирања.

Со цел да им се помогне на наставниците да размислуваат и, по потреба, да ги преосмислат своите часови, беа предложени две неформални иницијативи. Првата иницијатива се однесуваше на анкетирање на студентите во врска со нивното доживување на наставата преку кратка анкета што би се спровела два пати во текот на семестарот (кон средината на семеста-

рот и кон крајот на семестарот) за наставникот да има време да постапи според некои од добиените коментари и да провери како студентите ја доживеале промената. Беше предложена листа прашања што би можеле да се вклучат, како и предлог-формат на извештај за споделување на главните заклучоци. Целта на споделувањето на заклучоците организирани по области и анонимизирани беше да им се овозможи на наставниците меѓусебно да учат и да се инспирираат да иновираат во наставата. Втората иницијатива се однесуваше на можноста да се присуствува на час кај колега. Идејата беше да се поттикнат наставниците продлабочено да размислуваат за сопствената настава и за промените што би сакале да ги направат во наставната практика.

Во насока на подобрување на меѓусебното информирање за научните интереси на колегите, беше доставен предлог до Деканатот за поедноставување и систематизирање на известувањето за научната работа на наставниот кадар. Се предложи наставниците да доставуваат само еден годишен извештај од кој ќе се влечат податоци за секакви потреби, наместо досегашните два: индивидуален годишен извештај (за академска година) и годишен извештај за макропроектот (за календарска година). Според предлогот, информациите би се систематизирале во еден заеднички документ којшто би ги содржел податоците за научната работа на сиот наставен кадар и кој би бил јавно достапен на веб-страницата на Факултетот, со што би бил од корист не само за наставниот кадар при давањето предлози за состав на комисиите за оценување магистерски и докторски дисертации туку и за студентите при барањето соодветен ментор за својот труд. Исто така, со оглед дека одбраните на магистерските и докторските трудови се јавни, беше предложено да се задолжат менторите да го објават терминот за одбрана на трудот на веб-страницата на Факултетот најмалку 1 седмица порано.

Во специфичните услови во кои се одвиваше наставата, им беше понудена и соодветна поддршка на студентите. Кон крајот на зимскиот семестар во академската 2020/2021 година, со цел да се обезбеди поголемо разбирање за потребите на студентите, односно што подразбираат тие под квалитетна настава и зошто мислат дека некои часови што можат да ги квалификуваат како квалитетни навистина и се такви, се реализира истражувањето Опишете добра наставна практика. На тој начин им се овозможи на крајните корисници, практично, да кажат што е она што најмногу им помогнало во усвојувањето на знаењата на часовите и на кој начин нивните наставници успеале да го направат тоа. Резултатите помогнаа и другите наставници да ги применат добрите практики и, на

тој начин, да се подобри целокупната настава. Согледувањата беа во врска со организацијата на часот, личноста на наставникот, како и нивни забелешки и сугестии за подобрување на наставата. Првиот дел покажа дека преминот во настава на далечина знае да биде проблематичен ако не се користат дополнителни алатки. Со нивното користење, пак, наставата полесно може да се следи и да се сфати. Па, така се претпочита користење Ворд или Пауерпоинт за белешки во текот на предавањата, употреба на видеа од Јутјуб или од некоја друга платформа, користење илустрации, платформи како Слек и Пелет и сл. Во однос на личноста на наставникот, се претпочита, односно се потенцира создавањето пријателски однос со наставникот, позитивната атмосфера преку овозможувањето споделување различни мислења и конструктивна критика, како и можноста студентите да искажат ставови и активно да се вклучат во наставата. Се наметна заклучокот дека, според искажувањата на студентите, исклучителната наставна практика значи отвореност на професорите за споделување на знаењата и искуствата со студентите во форма на активна соработка, вешто користење на различните алатки што се на располагање во наставниот процес, како и динамично соживување со проблемите и потребите на студентите од страна на сите фактори во институцијата (како на наставниот така и на административниот кадар).

Истражувањето Студентите коментираат беше спроведено во текот на јануари 2021 г. и целта беше да се пилотира анкета за да се испитаат ставовите на студентите за наставата што ја следеле во текот на зимскиот семестар 2020/2021 (задолжителни предмети и изборни по струка). Преку посебно дизајнирана апликација, гарантирајќи ја анонимноста, се обидовме, преку кратки прашања, придружени со понудени одговори со визуелни еквиваленти на скала што може да се изрази и нумерички, да им овозможиме на студентите да ги споделат своите размислувања во процесот на (пре)обмислување на нашите наставни практики. Со добиени околу 200 коментари, можеа да се проследат главните пунктови што предизвикале задоволство или незадоволство од курсевите, испитувајќи ја и поврзаноста на одговорите со степенот на присуство (редовност) на часовите на оние што решиле да учествуваат во анкетата. Општите коментари помогнаа да се размислува за измените што треба да се направат во следното истражување за тоа да биде уште порелевантно. Задоволството, главно, им се припишува на разновидните, интересни, јасни и интерактивни предавања, добрата атмосфера на часот, добрата комуникација на наставниците со студентите, употребата на презентации/постери и приказни во предавањата. Незадоволството, пак, се должи на преобемноста

на материјалот или на литературата што се користи или, пак, на начинот на конципирање на часот (неинтерактивност, здодевност, нерационално трошење на времето итн.).

Во однос на академската поддршка, споделивме некои надворешни врски кон стратегии за успешно учење, спакувани во примамлив формат, од Универзитетот во Берген.

Во делот на поддршката што не е поврзана со академската интеракција меѓу наставниците и студентите, во услови на криза се покажува дека многу е важно да се направат напори и да се понуди помош од психосоцијален тип. Секој студент, покрај матичниот доктор во неговото место на живеење, има право на втор матичен доктор во Студентската поликлиника. На тој начин може да се обезбеди потребата од разговор со психолог, која е засилена во условите во кои се одвиваше наставата и, воопшто, живеењето во текот на академската година. Ова беше дополнителен поттик да се осмисли и да се реализира одделен проект за психосоцијална поддршка и на наставниот кадар на Факултетот.

Еден вид кулминација на стремежите за развивање и проширување на визијата за наставно-образовниот процес претставуваат деветте работилници, кои се одржаа во периодот март – јуни 2021 година, како дел од проектот при Филолошкиот факултет, под наслов Психосоцијална поддршка, во кој учествуваа 16 наставници, под раководство на клиничкиот психолог Лина Костарова-Унковска.

На првата работилница, која се одржа на 26 март 2021 година, беше претставен психосоцијалниот модел на менталното здравје, кој подразбира холистички пристап кон здравјето на човекот. Во таа смисла, менталното здравје не се сфаќа како отсуство на болест, туку е директно повлијаено од биолошките, психолошките и општествените фактори, кои мора да се земат предвид при интердисциплинарното решавање на проблемите со кои се соочува една личност. Со оглед на тоа што кризата претставува нарушување на рамнотежата меѓу основните потреби на една индивидуа, семејство или група и неговите заштитни механизми, долготрајните кризи од типот на пандемијата бараат комплексни одговори, односно градење нови механизми за заштита. За човекот се клучни двата основни двигатели на развојот – приврзаноста и автентичноста. Тоа се оние човекови потреби кои мора да се промислат на поинаков начин за да може да се донесе соодветно и креативно решение во одредена ситуација. Наставниците мора правилно да ја согледаат својата непроценлива улога не само во пренесувањето на знаењата на студентите туку и во градењето на нивната личност, па согласно со тоа да бидат отворени кон различнос-

тите, гледајќи го студентот како дел од поширокиот систем. Наставата е двонасочен процес, па меѓусебното усовршување на наставникот и студентот треба да води кон зголемена креативност, која е мошне корисна во услови на продолжени кризи. Студентите треба да бидат суштински вклучени во наоѓањето решенија и во водењето на групата, како дел од свесноста на наставникот за непостоење универзален пристап кој би им одговарал на повеќемина. Вклучувањето на наставниците и студентите во психосоцијалната поддршка нуди можност за освестување на потребата за правилно организирање на времето за работа и одмор, како и креативно справување со стравот и недостигот од самодоверба.

Во текот на втората работилница (5.4.2021 год.), беа поставени трите клучни точки на кои се фокусираа натамошните работилници: унапредување на комуникацијата со студентите, управување на сопствениот (личен) живот и негово поттикнување не само во услови на пандемија туку и воопшто, како и унапредување на условите за студирање на сите студенти на Филолошкиот факултет (преку учество на наставниците, но и со активна вклученост на Деканската управа). Во тој контекст, беше истакната важноста на потребите на целната група (наставниците и студентите), нивните механизми за заштита од криза, како и расположливите ресурси на групата. Според истражувањето направено од Лина Ќостарова-Унковска, клучно е да се пресретнат негативните начини на кои младите реагираат на пандемијата (со оглед на тоа што тие се истакнати како едни од главните пренесувачи на вирусот), преку активно користење на креативните ресурси, првенствено со нивно активно вклучување во општествените текови. Како механизми за справување со кризни состојби беа истакнати: освестувањето за сопствените потреби, создавањето безбедно место, грижата за себе, менувањето на приоритетите, барањето помош, свртувањето кон другиот и рedefинирањето на смислата за живот. За наставникот е најважно да не пристапува со осуда кон различните искуства, бидејќи категориите во услови на криза се подложни на рedefинирање и тој вистински помага ако ги упати студентите кон различните можности кои стојат на располагање.

Третата работилница (14.4.2021 год.) квалитативно ги унапреди согледавањата преку понудената техника за самопомош од страна на психологот Лина Ќостарова-Унковска – посебен начин на дишење со кој се овозможува релаксирање на телото при состојби на силен стрес и чувство на закана. На тој начин, се отфрла автоматизираното однесување во таквите случаи и се стекнуваат нови навики. Истакнувајќи ги тешкотиите со кои се соочуваат студентите во услови на пандемија, а кои се видливи од истражувањето

спроведено во јули-август 2020 год. од страна на Елена Ончевска Агер и Руска Ивановска-Наскова, психологот ја потенцира потребата од менување на приоритетите и грижата за себе, како можност за активно соочување со новонастанатите состојби и тешкотии. Преку анализата на двете конструирани приказни, кои се однесуваа на предизвиците на младата мајка и на оптоварената деловна жена во услови на пандемија, учесниците на работилницата имаа можност да освестат одредени делови од својата личност, а тоа е нужно бидејќи само преку автентичен однос со себеси можеме да допреме и до другите луѓе. Кризните ситуации се можност за пронаоѓање креативни решенија за соочување со предизвиците (за што сведочат активностите од типот на поинтензивното дружење и другите модели на социјализирање). Преку информирање на студентите за работилниците на кои присуствуваат наставниците и отворање за можноста студентите сами да го организираат часот, се очекува да се поттикне нивното активно учество на часовите. Тоа беше предлогот кој го следеа и го истражуваа наставниците вклучени во овој процес на сопствените часови во текот на семестарот, преку различни експерименти за поинтензивно вклучување на студентите на часовите.

На четвртата работилница (28.4.2021 год.) беше истакната важноста од грижата за себе и живеењето во моментот (сега и овде) за наставниците и студентите, што се поврзува и со потребата од креирање на безбедно место кон кое можеме да се навраќаме во секој момент од животот. Во тој контекст, потребно е да се води сметка за правилното распределување на обврските, за да се овозможи доволно слободно време кое ќе се искористи на вистински начин и нема да доведе до лутина или фрустрација поради некакво занемарување на обврските. Треба да сме отворени кон учење од грешките и слободно изразување на емоциите, за да допреме до сопственото автентично јас. Беа споделени различните методи и резултати, кои произлегоа од поделбата на наставниците во групи и нивното експериментирање на часовите: примена на медитација или друг вид техника за опуштање на почетокот на часот (на пр. мотивациски видеа), справување со проблемот на занемарувањето на задачите преку откривање на причинско-последичните врски кои стојат зад тој процес, препуштање на часот или дел од часот на студентите, како нивно охрабрување да дискутираат без страв дека ќе направат грешка, активно вклучување на студентите преку проектни задачи и поврзување на материјалот со некои актуелни или специфични теми од искуството и сл.

Во рамките на петтата работилница (12.5.2021), аспектот на грижата за себе беше поставен на повисоко рамниште, што подразбираше

поттикнување на свесноста на наставниците за потребата од постоење на утрински ритуали, кои овозможуваат денот да биде попродуктивен и поуспешен. Во врска со тоа, присутните споделија лични искуства кои се однесуваа на начинот на кој тие вообичаено го почнуваат денот: изразување благодарност и проштевање, визуализација и медитација, занимавање со некоја физичка активност, пиење кафе/чај и читање книга или списание, учење нови вештини или читање мотивирачки содржини и сл. Таа тема природно се надоврза на искуствата од експериментирањето на часовите, кои колегите ги споделија, а се однесуваа на задоволството на студентите и нивната воодушевеност од спонтаноста и непосредноста која ја почувствувале на часот. Со оглед на тоа што дел од учесниците го изразија својот сомнеж во однос на функционалноста и целисходноста на часот кој содржи неформален и формален дел, беше изготвен прашалник со кој се анкетираа студентите за нивниот впечаток од дотогашните промени кои ги спроведоа наставниците. Покрај можноста да ги истакнат сопствените преференции во однос на формите на вклученост во часот, прашалникот им овозможуваше на студентите да дадат предлози за тоа како наставникот да ја унапреди наставата на далечина.

Со цел обезбедување на наставниците со ефикасни средства за справување со предизвиците кои ги поставува наставниот процес, психологот Лина Костарова-Унковска на шестата работилница (19.5.2021) се концентрираше исклучиво на креирањето на безбедно место, кое нè навраќа кон значењето на поимот „да се биде сега и овде“. Работилницата започна со техника на дишење, која се состоеше од практикување четири последователни вдишувања и издишувања со задржување на воздухот. Оваа вежба беше дополнета со поттикнувањето на учесниците да ги следат мислите кои им се појавуваа, без никакво приврзување или реагирање во однос на нив. По кусата дискусија за овој процес, наставниците беа воведени во една форма на медитација, која требаше да им овозможи создавање безбедно место. Во суштина, станува збор за визуализација на соодветно место во детали, со што се овозможува поврзување на различните емотивни и психички содржини во една целина.

Објаснувањето и практикувањето на начините за опуштање продолжија и во текот на седмата и осмата работилница (28.5. 2021 год. и 7.6.2021 год.). На седмата работилница се размислуваше за развојот на модели (за наставниците/студентите и за часот), па учесниците се поделија во две групи: едната група се фокусира на индивидуалните потреби и на грижата за себе, додека другата на форматите на наставата. Идејата беше сите согледувања да бидат достапни на одделно место на интернет, со што ќе

се овозможи непречен пристап за сите заинтересирани кон информациите во публикацијата (<https://coda.io/@elena-oncevska-ager/psihosocijalna-poddrshka-na-fakultet>).

Осмата работилница значеше систематизирање на споделените искуства и практики, првенствено преку надминување на погрешниот впечаток за недоволната успешност на работилниците и проектот поради малата вклученост на наставниците во процесот (само 15 %). Како што истакна психологот Костарова-Унковска, тој процент на свесност сведочи за неминовната промена која почнала да се случува во една средина и е добар знак за натамошните промени кои ќе следуваат. Во таа смисла, справувањето со кризните ситуации не треба да значи намалување на очекувањата, туку приспособување кон околностите со задржување на перцепцијата за напредок и успех. Наставникот мора и во такви околности да покаже подготвеност за дополнителна работа и мотивирање на студентот, кој и покрај неповолните околности не сака да се откаже и сака да успее.

Последната, деветта работилница (14.6.2021 год.) беше насочена кон сумирање на резултатите од сработеното, при што се истакнаа несомнените заслуги на сите учесници во процесот и особено, во тој контекст, на координаторите на работата (Елена Ончевска Агер и Соња Китановска-Кимовска). Повеќето од присутните искажаа нескриено воодушевување од досегашната работа и желба да продолжи ваквиот начин на дружење и споделување на искуствата. Во однос на претставувањето на публикацијата и резултатите пред пошироката јавност, беше одлучено да се посвети мал дел од времето на претстојната седница на Наставно-научен совет на Факултетот. По претставувањето на публикацијата на Советот, проектот доби уште поголема афирмација и поддршка од колегите и од академската средина.

Сите наведени активности сведочат за несомнениот влог и успехот на Комисијата за унапредување на наставата при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, која се потруди да ја унапреди комуникацијата меѓу различните чинители во наставниот процес и да понуди можности за професионално унапредување во повеќе насоки. Бројот на настаните, средбите и споделените информации го потврдуваат огромното значење на вложените напори од страна на членовите на Комисијата, а видливите и идните резултати од таквите вложувања очекуваме дека ќе влијаат врз преосмислувањето на наставниот процес.

Библиографија:

Фром, Е. (1989). *За нејослушността и групни есеи*. Скопје: Комунист.

**Елена Ончевска Агер
Руска Ивановска-Наскова**

**НАСТАВА НА ФИЛОЛОШКИОТ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“
ВО УСЛОВИ НА ПАНДЕМИЈА: ИЗВЕШТАЈ ОД ПРВАТА
ИСТРАЖУВАЧКА ФАЗА**

1. ВОВЕД

Пандемијата на ковид-19 во почетокот на 2020 година предизвика ненадејни поместувања во сите општествени текови, локално и глобално. Образовниот систем во нашата држава не само што не беше имун туку, можеби, се најде меѓу попогодените сектори, со оглед на тоа што во многу институции не постоеше инфраструктура за учење на далечина или обидите за нејзино воспоставување беа во рана фаза.

Во март 2020, кога настана големото престојување онлајн, на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ учење на далечина се практикуваше инцидентно, неорганизирано. Во таквата поставеност на нештата, на наставниците им беше дадена слобода во летниот семестар од академската 2019/20 да користат различни онлајн алатки и методологии во согласност со спецификите на нивните предмети; студентите ги следеа, иако тоа значеше приклучување на различни комуникациски канали за различни предмети.

По завршувањето на тој летен семестар, лично нè интересираше што тие големи поместувања значеа за наставата на наставниците и за учењето на студентите, па оттука произлезе потребата систематски да го истражime влијанието на пандемијата на наставните искуства во тој прв пандемиски семестар. Сметавме дека своевидно резимирање на таквите искуства може да биде корисно како подлога врз која ќе продолжime да ја планираме, реализираме и преиспитуваме сопствената настава, во или надвор од пандемија: стана јасно дека водечките принципи на квалитетна настава важат независно од форматите во кои таа се изведува.

Во овој труд даваме кус преглед на истражувањето, осврнувајќи се на истражувачката методологија и на главните резултати од истражувањето. Поопширна верзија на првичните резултати и заклучоци е достапна на следниот линк: <https://coda.io/@elena-oncevska-ager/nastava-vo-pandemija>

2. ИСТРАЖУВАЧКА МЕТОДОЛОГИЈА

Низ истражувањето нè водеа следните истражувачки прашања:

1. Дали и како пандемијата влијаела на редовноста на студентите? Колку „редовни“ биле наставниците?
2. На кои начини се реализирала наставата во пандемиски услови?
3. Какви се ставовите на наставниците и студентите за онлајн наставата во пандемиски услови?
4. Какви совети и предлози имаат наставниците и студентите за унапредување на наставата?

За да одговориме на овие прашања, употребивме комбинирана истражувачка методологија: (а) квантитативна, за да добиеме чувство за генералните трендови, и (б) квалитативна, за да дојдеме до попродабочени сознанија низ автентичниот израз на испитаниците, наставници и додипломци од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

Користевме прашалници и интервјуа (индивидуални и групни, во формат на фокусни групи) со двете популации. Прашалниците беа анонимни и содржеа комбинација од прашања со заокружување и отворени прашања, а интервјуата беа само делумно структурирани за да опфатат и теми кои спонтано ќе се наметнеа. Направивме интервјуа со 7 наставници и со 6 студенти, внимавајќи во секоја популација да бидат застапени различни категории испитаници. Податоците ги анализиравме со помош на дескриптивна статистика, односно преку тематско кодирање, во зависност од тоа дали се работеше за квантитативни или квалитативни податоци.

55 наставници, т. е. 43 % од ангажираните наставници на Факултетот зедаа учество во истражувањето, заедно со 344 студенти, што претставува 11 % од вкупно запишаните додипломци. Статистичките споредби помеѓу испитаниците и официјално заведените членови на академската заедница на Факултетот укажуваат на репрезентативност, иако се планираат дополнителни статистички операции за тоа да се потврди.

3. ПРВИЧНИ ЗАКЛУЧОЦИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

3.1. Влијанието на пандемијата врз редовноста на испитаниците

Редовноста на студентите, сфатена во пандемиски услови како присуство на видеоконференциски предавања и/или редовна комуникација со наставниците преку некој комуникациски канал, не претрпела значителни промени во однос на претходниот семестар. Студентите генерално биле редовни, односно биле вклучени во барем половина од онлајн активностите, а сосема мал дел од студентите воопшто не следеле настава од различни причини.

Кај најголем број студенти немало промена во редовноста, што кореспондира со констатацијата на професорите дека големината на групите останала речиси иста. За поредовните студенти клучни фактори за следење на наставата биле олеснетиот пристап до наставата и заштедата на средства и време при следењето настава од дома.

Намалената редовност кај некои од студентите е поврзана со нивната демотивираност, со недостатокот на структура на нивниот ангажман, со начините на кои била изведувана онлајн наставата, со фактот што по некои предмети воопшто немало настава, со техничките пречки и со личните ситуации (на пр. работен однос, грижа за болно лице).

Од одговорите на студентите може да се заклучи, исто така, дека само една четвртина од нив сметаат дека сите наставници биле „редовни“, односно одржувале редовна комуникација со нив. За друга четвртина, само некои наставници комуницирале редовно со нив, додека за половина од студентите повеќето наставници биле редовни. Само мал број студенти велат дека наставниците не одржувале редовна комуникација.

3.2. Начини на реализација на наставата во пандемиски услови

Во однос на користените алатки, онлајн наставата била организирана пред сè преку видеоконференциски предавања и преку имејл, а во поретки случаи и преку онлајн платформи. Студентите претпочитаат онлајн наставата да се одвива токму со ваква или слична комбинација на алатки, која би зависела од прирадата и од целите на наставата.

Студентите се мошне критични во однос на имејлот како единствена форма на онлајн настава, особено доколку нема комуникација и квалитетни коментари од страна на професорот, туку само еднонасочно задавање задачи и материјали.

Во одговорите на двете групи испитаници, може да се забележи резервираност во однос на користењето на социјални мрежи, кои, како

полични форми на комуникација, се сметаат за несоодветни за држење онлајн настава.

И според наставниците и според студентите, најважните фактори за успешна онлајн настава се достапноста на разновидни алатки и способноста на наставниците и на студентите да ги користат во наставата. И двете групи испитаници предлагаат институцијата да се грижи за обезбедување на бесплатен пристап до заеднички платформи и обука за користење на алатки за онлајн настава.

Наставниците велат, исто така, дека ги реализирале речиси целосно предвидените содржини, а голем дел од нив направиле и промени во однос на материјалите. Тие, исто така, сметаат дека е потребно да се размислува за вклучување на онлајн компоненти во редовната настава и за промени во студиските програми и материјали.

Според одговорите на наставниците, најголем дел од нив онлајн наставата ја држеле комбинирано, фронтално и интерактивно. Тие забележале, исто така, промена во степенот на учество на студентите. За некои, студентите биле помалку активни од повеќе причини (самата природа на онлајн медиумот и наметнатите методолошки ограничувања, временскиот фактор и отсуството на правила); за други, пак, студентите биле поактивни онлајн, а комуникацијата била спонтанна. И двете групи испитаници посочуваат дека исклучените камери во видеоконференциските предавања ја отежнуваат комуникацијата и влијаат значително врз успешноста на наставата, но истовремено покажуваат разбирање за оние учесници кои од лични (пр. интровертност) или објективни причини (пр. немање технички можности) не се вклучуваат на онлајн часовите со камера.

3.3. Ставови на испитаниците за онлајн наставата во пандемиски услови

3.3.1. Успешноста на онлајн наставата

Важен аспект на истражувањето беше испитување на ставовите на наставниците и на студентите за нивните искуства во пандемискиот семестар. За повеќето наставници онлајн наставата е барем еднакво успешна или поуспешна од наставата во живо, додека најголем дел од студентите сметаат дека онлајн наставата не била толку успешна како наставата во живо. Овој свој став и наставниците и студентите го пресликуваат во очекувањата за мислењата на „другиот“ во наставата, а резултатите упатуваат дека двете групи испитаници не се познаваат доволно во однос на ставовите околу онлајн наставата и дека е потребна поинтензивна размена на мислења

на оваа тема. Генерално заклучокот е дека студентите се покритични во однос на досегашните искуства, а наставниците расположени да експериментираат со онлајн компонентите и во редовната настава. Заедничко за двете групи е тоа што гледаат потенцијал во ова заедничко искуство, кое може да внесе квалитативни промени воопшто во наставата на нашата институција и во нормални околности.

Особено корисни во оваа смисла се ставовите на студентите за тоа што е според нив (не)квалитетна онлајн настава. Главните атрибути на квалитетната настава се: вешто разработен материјал (обично преку видеоконференциска врска), редовни задачи за кои добиваат коментари, интерактивност, достапност на наставникот (психолошко присуство и редовна комуникација) и заинтересираност на наставникот за добросостојбата на студентите. За неквалитетна, пак, ја сметаат онаа настава во која има: задавање задачи без предавања и без коментари, неефикасни предавања, недостапност на наставникот (психолошко отсуство и нередовна комуникација), нереалистични очекувања од страна на наставниците, технички пречки, но и непрофесионален однос кон предавањата од страна на студентите.

3.3.2. Психофизичкото здравје и онлајн наставата

И покрај тоа што ниту едно од прашањата во анкетата не се занимаваше експлицитно со психофизичкото здравје на студентите и на наставниците, оваа тема провејува во голем дел од одговорите на испитаниците од двете групи. Многу испитаници укажуваат на тоа дека се соочуваат со проблеми поврзани со нивната општа психофизичка состојба предизвикани од зголемен стрес и замор. Како поспецифична последица врзана за наставата се јавува падот на мотивацијата за учење и, воопшто, за учество во наставата. Ова ја наметнува потребата од размислување како може, и институциски, и индивидуално, да се подобри грижата за психофизичкото здравје на двете групи испитаници.

3.3.3. Предлози на наставниците и на студентите за унапредување на наставата

Во своите одговори испитаниците даваат предлози како онлајн наставата во иднина да се подобри. Предлозите се однесуваат на пристапот на наставниците и на студентите кон онлајн наставата, на грижата на институцијата за успешна онлајн настава, на комуникацијата меѓу студентите и наставниците и на предностите на онлајн наставата воопшто.

Во однос на пристапот кон онлајн наставата, испитаниците сметаат дека треба да се подигне нивото на сериозност на учесниците во наставата. Студентите препорачуваат сите наставници да држат онлајн настава преку видеоконференциски предавања, а студентите да бидат што поредовни и активни, да ги користат можностите што им ги нуди ваквиот тип настава и да бидат поучливи во онлајн просторот. Исто така, тие препорачуваат адаптација на наставните методологии и материјали на природата на онлајн наставата. Акцентот треба да биде ставен на двонасочноста во наставата, односно на активности и методологии преку кои студентите ќе добијат квалитетен коментар и полесно ќе го совладаат материјалот. Ова повлекува понатаму и ажурирање на наставните програми кои би биле во согласност (и) со природата на онлајн наставата.

Во однос на поддршката од страна на институцијата, испитаниците даваат предлози за подобрување на техничките аспекти и на логистиката, како и за унапредувањето на вештините на наставниците и на студентите за користење алатки во онлајн наставата и грижа за нивното психофизичко здравје. Според испитаниците, институцијата треба да дефинира преку која платформа ќе се одвива наставата, да обезбеди пристап (пр. лиценции, доколку има потреба) и поддршка за справување со техничките проблеми. За студентите кои немаат можност да ја следат наставата од дома, пожелно е да се обезбедат услови за тоа во рамките на институцијата. Би било добро, исто така, институцијата да организира обуки за наставниците и за студентите за различни алатки и на тој начин да овозможи поголем избор на методологии и активности преку кои се изведува онлајн наставата. Институцијата треба да води грижа и за основниот предуслов за успешна настава – доброто психофизичко здравје на наставниците и на студентите преку подигање на нивната свест (пр. преку редовно информирање), преку соодветни логистички интервенции на ниво на институција (пр. оптимален распоред во однос на должина на час, редовни и доволно долги паузи, рамномерна дистрибуција на часови во текот на неделата) и преку обезбедување консултација со стручно лице (психолог).

Предлозите се однесуваат и на подобрување на комуникацијата меѓу сите учесници во наставниот процес: студентите, наставниците и институцијата. Студентите бараат да бидат вклучени во развивањето на факултетските политики кои се однесуваат на наставата и на оценувањето. Еден начин да се обезбеди ова е и дефинирање на канал преку кој студентите редовно би можеле да ги информираат наставниците и Факултетот за своите искуства, ставови и предози. Другиот би можел да биде редовна

евалуација за секој предмет која би се одвивала, на пример, во две етапи во текот на семестарот, и која би овозможила корекција на методологиите на наставникот, доколку за тоа има потреба, и воопшто унапредување на наставата. Исто така, и самите наставници очекуваат поголема инволвираност од институцијата во организирање на онлајн наставата и во обезбедување размена на искуства и меѓу студентите и наставниците, но и меѓу самите наставници.

Еден дел од предлозите се врзани и за придобивките од онлајн наставата кои пандемијата ги стави во преден план. Според испитаниците, овој тип настава има свои логистички предности кои треба да се искористат и во услови кога наставата се одвива во редовни услови и во најпосакувана форма – во живо. Предностите се однесуваат на одржување час онлајн кога наставникот е физички отсутен, подобрување на условите на следење за студентите (пр. намалување на трошоци за превоз и сместување), интегрирање методологии и содржини во наставата кои не би биле можни кога наставата се изведува во живо (пр. гостувања од странство или истовремено работење во групи на иста задача зададена во дигитален формат).

4. ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДБИ

Првичните заклучоци од ова истражување укажуваат на тоа дека сликата која се однесува на наставата на Филолошкиот факултет во услови на пандемија, од разбирливи причини, е мошне сложена: промената на општите услови во кои се изведува високообразовната настава беше ненадејна, и наметна потреба од брза адаптација на новиот контекст. Институционално, на учесниците им беше оставена слобода да изберат што е најдобро за нив во тој момент и оттука различните решенија и искуства. Одговорите укажуваат на тоа дека колективот брзо се адаптирал на промената и дека покажува подготвеност понатаму да ги унапредува успешните искуства и да учи од помалку успешните. Овие согледби упатуваат и на тоа дека има потреба и понатаму да се размислува на овие теми. Во таа смисла, би било добро ова истражување да биде само едно од низата истражувања на оваа тема, како и дел од еден поширок процес на размислување за наставата во и надвор од пандемиски услови.

**Elena Oncevska Ager
Ruska Ivanovska-Naskova**

**TEACHING AT THE BLAŽE KONESKI FACULTY OF PHILOLOGY
DURING A PANDEMIC: REPORT ON THE FIRST RESEARCH PHASE**

Abstract

This paper encapsulates the preliminary findings from the research project entitled *Teaching at the Blaže Koneski Faculty of Philology during a pandemic*. The study was carried out to identify the effects of the pandemic on the quality of the online teaching at the Blaže Koneski Faculty of Philology during the summer semester of 2019/20, as evidenced by its lecturers' and BA students' shared experiences and attitudes. The findings suggest that students' attendance was not significantly affected by the pandemic. Lecturers were able to deliver their syllabi, and the choice of online tools used in their teaching (videoconferencing platforms and email) was appreciated by their students. Opinions in both populations were divided with regard to whether it is acceptable to use social networks for teaching. Moreover, using one-way email communication as a teaching format was not approved of, seeing as learning relies on interaction. When invited to compare the efficiency of online teaching with face-to-face teaching, the students appeared to be more critical than the lecturers, which defied lecturers' expectations. When asked to reflect on what constitutes good and poor quality online teaching, the students contributed a variety of ideas, suggesting nuanced understanding of online teaching. It also transpired that lecturers' and students' physical and mental health suffered during the pandemic. Finally, the respondents offered a range of ideas about how to improve the quality of (online) teaching at the Faculty.

Keywords: tertiary teaching, pandemic, COVID-19, teacher attitudes, student attitudes, online-teaching, remote teaching

Клучни зборови: универзитетска настава, пандемија, ковид-19, ставови на наставници, ставови на студенти, онлајн настава, настава на далечина

Мира Трајкова

**PRÉSENTATION DU KIT PÉDAGOGIQUE
J'APPRENDS ET JE ME PROTÈGE CONTRE LES VIRUS
de**

prof. d-r Irina Babamova & prof. d-r Snežana Petrova

(Réalisé dans le cadre de la IVème édition des Journées de la Francophonie à la
Faculté de philologie «Blaže Koneski» - Skopje, mars 2021)¹

Partout dans le monde, le mois de mars se met chaque année aux couleurs de la Francophonie, pour célébrer la richesse et la vitalité de la langue française et des valeurs de la Francophonie. À la Faculté de philologie «Blaže Koneski» Skopje, la célébration des journées de la Francophonie est devenue un événement traditionnel, grâce aux étudiants et aux enseignants du Département de langues et littératures romanes, qui, chaque année, depuis 2018, organisent et présentent des activités intéressantes, parlent de leurs expériences, de leurs projets, et participent à des ateliers et à des concours.

Depuis que la pandémie a commencé, c'était il y a tout juste un an, en mars 2020, nous vivons dans une nouvelle réalité. Par conséquent, l'ensemble des activités jugées non indispensables se sont arrêtées, figeant l'existence de chacun dans une lutte incertaine contre le virus. À l'époque, personne ne soupçonnait la complexité et la difficulté des mois qui allaient suivre.

Une année s'est écoulée, le virus est toujours là. Il n'a pas cessé de nous surprendre, de déjouer les pronostics, de dominer nos vies. Les enseignants et les étudiants, ainsi que la majorité des élèves se sont mis au télétravail pour assurer le processus d'enseignement et d'apprentissage, et chacun de son côté essaie de donner le maximum pour traverser cette période difficile. Dans cette situation complexe de crise sanitaire, et pas seulement, chacun essaie de se protéger et de trouver sa manière de vivre le quotidien. Les professeurs Irina Babamova et Snežana Petrova ont continué à travailler en équipe, comme elles

¹ Приказ на педагошкиот материјал за настава по француски јазик *J'apprends et je me protège contre les virus* (Учам и се штијам од вирусу) од авторките И. Бабамова и С. Петрова.

le faisaient auparavant. Nous sommes témoins de leurs ouvrages et projets communs qui contribuent au développement des recherches dans le domaine de la philologie romane. Cette fois-ci, elles ont *été* inspirées par la situation de pandémie causée par le virus Covid-19 et ont eu l'idée d'élaborer ce matériel pédagogique, et de proposer un support qui allait permettre aux apprenants d'apprendre le français, tout en les invitant en même temps à se protéger et protéger les autres contre le virus.

Selon le dictionnaire américain Merriam-Webster, le mot «pandémie» est le mot le plus recherché et le plus utilisé en 2020. En effet, la nouvelle réalité a imposé un grand nombre de néologismes, de mots et expressions liés aux mesures nécessaires à la protection contre le virus, dans toutes les langues. Des linguistes élaborent des glossaires thématiques, publient des articles scientifiques; des enseignants enregistrent des vidéos, expliquent le nouveau vocabulaire aux apprenants; des mots étrangers, surtout des anglicismes, font partie de la communication de chacun, à tel point que la compréhension devient problématique. Des conseils de prévention, des discours scientifiques, sérieux et moins sérieux, ainsi que l'humour sur le thème de la crise sanitaire, regorgent sur les réseaux sociaux.... En un mot, tout le monde en parle. On discute, par exemple, du genre de COVID 19 : doit-on dire LE ou LA COVID ? Les Canadiens emploient le féminin et le reste de la francophonie, emploie le masculin. Il est plus logique d'employer le terme au féminin puisque le nom de la maladie CORONAVIRUS DISEASE en anglais, COVID donc, se traduit par maladie à corona virus. *Maladie* étant au féminin, il n'y a pas de débat, on dira LA COVID-19.

Le titre *J'apprends et je me protège contre les virus* est un très bon choix des auteures, qui ont eu l'idée d'encourager les élèves à respecter les mesures de protection et en même temps de leur offrir un support ludique pour apprendre le français. Et c'est tout à fait dans l'esprit de l'approche actionnelle qui voit les apprenants d'une langue avant tout comme des «acteurs sociaux», des membres de la société qui ont des tâches à accomplir dans un environnement donné et dans une situation d'action spécifique.

J'apprends et je me protège contre les virus (Учам и се заштитам од вируса) est donc un kit pédagogique thématique qui, comme les auteures le mentionnent, a été développé dans le cadre du projet *Le jour du professeur de français 2020* soutenu par la Fédération Internationale des Professeurs de Français. Ce matériel a été élaboré et conçu en coopération avec le CRU : «Le Très FLE» de l'AUF et la Faculté de philologie «Blaže Koneski» - Skopje. L'Association des Professeurs de Français de la République de Macédoine apparaît en tant qu'éditeur.

Selon les auteures, «l'objectif principal de ce support est de familiariser les élèves avec le lexique pandémique français au travers de la présentation des mesures basiques de protection contre le virus».

Le matériel est réparti sur 17 fiches illustrées dont chacune porte sur une mesure de protection. Chaque fiche donne la possibilité d'acquérir des connaissances dans le domaine du lexique lié aux mesures de protection, c'est-à-dire aux gestes simples, qu'on appelle aussi *des gestes barrières*, qui permettent de préserver la santé de chacun, en limitant la transmission du virus. Ce kit pédagogique abonde en couleurs et en images, ce qui lui confère un côté ludique et qui le rend attrayant pour les jeunes apprenants auxquels il est destiné.

Voilà ci-dessous un exemple: La fiche n.5 SE LAVER régulièrement les mains à l'eau et au savon (Редовно миј ги рацете со сапун и со вода).

SE LAVER régulièrement les mains à l'eau et au savon

Редовно миј ги рацете со сапун и со вода

Le main est l'instrument des instruments. (Aristote)
Раката е инструмент над инструментите. (Аристотел)

Quelqu'un sait si on peut recommencer à prendre des douches ou il faut uniquement continuer à se laver les mains? Знае ли некој дали може да ѝочнеме да се тушираме, или ѝ треба само да ѝ продолжине да си ѝ миеме рацеѝе?

Comment se laver les mains?
Il faut se laver les mains avec du savon régulièrement, pendant au moins 30 secondes. Frotte bien avec le savon la paume et le dos des mains, mais aussi entre les doigts et n'oublie pas tes ongles et tes poignets.

Conjugaison du verbe se laver

Verbe pronominale du 1 ^{er} groupe	Forme simple	Forme pronominale	Forme simple	Forme pronominale
Je me lave	tu te laves	il se lave	elle se lave	ils se lavent
tu te laves	il se lave	elle se lave	ils se lavent	
il se lave	elle se lave	ils se lavent		
elle se lave	ils se lavent			
ils se lavent				

Impératif présent: (2e sing.) lève-toi, (2e pl.) lève-vous, (2e pl.) lève-vous

UTILISER le gel hydroalcoolique

Употребувајте хидроалкохолски гел

Exercices:

- Remets dans l'ordre les mots de la phrase:
Il faut se laver...
a) éternuer ou après tousser avoir...
b) tremper de savon...
c) frotter avant de...
d) et avec contact moule après la...
e) même les lavez en aide à...
- Relie les mots de façon correcte et logique:

Je me lave	avec de l'eau et de la	alcool
		gel
		huile
		saïon
		confiture
		saïon
		saïon

3. Mets le verbe Laver au présent ou à l'impératif:

a) Marie... les pommes avant de les manger.
b) Vous... les toilettes avant de les utiliser.
c) Elle... tout bien les espèces entre les doigts.
d) ... bien la paume de tes mains.

Conjugaison du verbe Utiliser

Verbe du 1 ^{er} groupe	Forme simple	Forme pronominale	Forme simple	Forme pronominale
Je l'utilise	tu l'utilises	il l'utilise	elle l'utilise	ils l'utilisent
tu l'utilises	il l'utilise	elle l'utilise	ils l'utilisent	
il l'utilise	elle l'utilise	ils l'utilisent		
elle l'utilise	ils l'utilisent			
ils l'utilisent				

Impératif présent: (2e sing.) utilise, (2e pl.) utilisez, (2e pl.) utilisez

Après ce conseil initial, qui est en même temps le titre, suit une citation, cette fois-ci d'Aristote, avec sa traduction en macédonien : La main est l'instrument des instruments. (Aristote) Раката е инструмент над инструментите. (Аристотел). La citation est suivie par une plaisanterie en français traduite en macédonien également: *Quelqu'un sait si on peut recommencer à prendre des douches ou il faut uniquement continuer à se laver les mains? Знае ли некој дали може да ѝочнеме да се тушираме, или ѝ треба само да ѝ продолжине да си ѝ миеме рацеѝе?* Un conseil suit la citation: *Comment se laver les mains? Il faut se laver les mains avec du savon régulièrement, pendant au moins 30 secondes. Frotte bien avec le savon la paume et le dos des mains, mais aussi entre les doigts et n'oublie pas tes ongles et tes poignets.*

Le verbe conjugué est le verbe pronominal SE LAVER. La conjugaison des verbes est proposée au présent, au passé composée, au futur proche, au futur simple et à l'impératif conformément au niveau A2, ainsi qu'au programme d'enseignement du FLE - niveau primaire, élaboré par le Bureau pour le développement de l'éducation de la RMN.

Chaque fiche contient *des exercices de grammaire thématiques* adaptés au niveau mentionné et accompagnés de leurs corrigés. Généralement il y en a trois par fiche. Il est important de souligner que la présence des corrigés encourage et permet l'apprentissage en autonomie, ainsi que l'autoévaluation, ce qui représente le point fort de ce kit pédagogique. Les exercices sont bien choisis, variés et en harmonie avec la thématique, l'âge et le niveau du public. On y trouve: des exercices d'appariement, des QCM, des exercices à trous (lacunaires), des mots croisés, vrai-faux, des exercices de remise dans l'ordre des mots de la phrase et de chasser l'intrus, pour n'en citer que quelques-uns.

Sur chacune de ces 17 fiches les auteures proposent des proverbes, des sentences, des maximes ou plaisanteries qui, selon elles, « permettent aux élèves de se familiariser avec l'humour et les sagesses d'autres cultures, de cultiver une attitude positive à l'égard de la langue française, de développer des compétences interculturelles (...)».

La langue macédonienne est également présente dans ce kit pédagogique. Elle est utilisée pour faciliter la compréhension des énoncés concernant les gestes barrières pour se protéger contre les virus ainsi que des phrases exprimant la sagesse universelle ou l'humour. L'inclusion de la traduction vers le macédonien représente une sorte de valeur ajoutée de cet outil pédagogique.

À la fin de l'ouvrage l'utilisateur trouvera le lexique monolingue de la pandémie : la forme verbale et la forme nominale correspondante.

En guise de conclusion je dirais que le matériel pédagogique J'apprends et je me protège contre les virus est destiné en premier lieu aux élèves qui apprennent le français langue étrangère au niveau A1-A2, selon le Cadre européen commun de référence pour les langues. Ils pourraient l'utiliser comme support complémentaire, pour un apprentissage en autonomie. Les enseignants de FLE peuvent également profiter de ce kit intéressant et utiliser ce support dans des situations d'enseignement en salle de classe ou en télétravail.

Сања Михајловиќ-Костадиновска

ПРОМОТИВНИ АКТИВНОСТИ ВО ОСНОВНИ УЧИЛИШТА ВО КУМАНОВО НА ГРУПАТА ЗА ШПАНСКИ ЈАЗИК

Во овој прилог би сакале да се осврнеме на промотивните активности во 2019 г. на Групата за шпански јазик при Катедрата за романски јазици и книжевности на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, како дел од иницијативата за воведување на шпанскиот јазик во основното образование. Иницијативата започна со изработка на елаборат за едногодишна пилот-програма од страна на доц. д-р Сања Михајловиќ-Костадиновска, којшто беше испратен до Министерството за образование и наука¹, на што се надоврза идејата да се организираат работилници во две основни училишта во Куманово², ООУ „Браќа Миладиновци“ и ООУ „Крсте Петков Мисирков“ со ученици од петто одделение, како потенцијални изучувачи на шпанскиот јазик по евентуалното воведување на пилот-програмата во шесто одделение.

Во работилницата учество зедеа доц. д-р Сања Михајловиќ-Костадиновска, Давид Соса Мајор, странски лектор по шпански јазик, и четири студентки од Групата за шпански јазик, Јадрана Милорадовиќ, Марија Вељковска, Ивана Павиќевиќ и Ирена Ристеска, а се реализира со финансиска поддршка на Амбасадата на Кралството Шпанија во РС Македонија. Целта на оваа работилница беше промоција на шпанската култура и литература преку активности што на децата ќе им го доближат најпознатото дело на шпански јазик – „Дон Кихот“. Во текот на еден училиштен час на учениците им беа дадени основни информации за писателот Мигел де Сервантес, за главните ликови во делото (Дон Кихот,

¹ Министерството за образование и наука даде согласност за пилот-програмата, но, за жал, таа до денес не е имплементирана поради низа административни пречки.

² Беа одбрани две училишта во Куманово бидејќи за сега во овој град се наоѓа единствената гимназија каде што шпанскиот јазик се изучува како изборен предмет, па евентуалното воведување на пилот-програмата ќе значеше и можност за континуитет меѓу основното и средното образование.

Санчо Панса, Дулсинеа) и потоа, поделени во групи, учениците требаше да изработат постери со нивни илустрации на една од најпознатите епизоди од делото – борбата со ветерниците. Иако постоеше скепса меѓу дел од организаторите дека ова класично дело не може да допре до денешните (дигитални) генерации, се покажа дека, претставено на јазик разбирлив за децата, „Дон Кихот“ не е толку недофатен и далечен.

Организацијата на оваа работилница имаше, исто така, за цел да ги вклучи студентите во една реална ситуација на изведување (алтернативна) настава по шпански јазик, односно да ги воведо во процесот на подготовка на час, собирање помошни материјали, организација и делумно водење на часот, а истовремено да ги учи на тимска работа, соочување со предизвици и решавање на непредвидени ситуации. На пример, една ваква ситуација беше неочекувано големиот број пријавени ученици за учество во работилницата (наспроти првичните информации доставени до нас од училиштата) и потребата од реорганизирање и менување на дел од замислениот план, но, по надминување на оваа пречка, активностите се одвиваа во опуштена атмосфера и сите учесници позитивно го оценија ова искуство.

Задоволството да се работи со деца беше огромно. Да се слушне дека децата сакаат да бидат херои како Дон Кихот (за разочарувањата што ги доживува тој на неговото патешествие не им раскажавме и оставивме сами да ги откријат) и да се има чувство дека сме пренеле дел од светското културно наследство е навистина благородно. Се надеваме дека во иднина ќе се организираат и други вакви работилници и дека преку нив ќе се разбуди љубопитноста кај децата за читање книги и ќе се возобнови љубовта кон подзаборавените класици.

ПРЕВЕДУВАЊЕ И ТОЛКУВАЊЕ

**Милена Саздовска-Пигуловска
Солзица Поповска
Катарина Ѓурчевска-Атанасовска
Сања Гавриловска**

**ОСОВРЕМЕНУВАЊЕ НА МЕТОДИТЕ И ТЕХНИКИТЕ ВО
НАСТАВАТА ПО СТРУЧЕН ЈАЗИК И ТЕРМИНОЛОГИЈА НА
ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ СТУДИИ ПО ПРЕВЕДУВАЊЕ И
ТОЛКУВАЊЕ**

1. ВОВЕД

Студиите во областа на преведувањето и толкувањето се одликуваат со интердисциплинарен карактер поради тоа што опфаќаат предмети од различни дисциплини преку коишто се развиваат низа компетенции. Во текот на четиригодишните додипломски студии на Катедрата за преведување и толкување при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје се става акцент врз јазични предмети и компетенции (по мајчин јазик и по два странски јазика), терминологички предмети и компетенции (интегрирано учење на стручен јазик и терминологија), културолошки предмети и компетенции, стручни предмети и компетенции (методи и техники на преведување и толкување), дигитални компетенции (софтверски алатки за управување со терминологија и компјутерски потпомогнато преведување), итн.

Имено, овој тип студии опфаќаат висок степен на практична настава (надополнета со теоретска настава) поради што од клучно значење е примената на иновативни и интерактивни методи во одржувањето настава од страна на наставниците, при што наставните методи и техники директно се одразуваат врз ефективноста на процесот на учење, како и врз напредокот што го постигнуваат студентите. Оттука, се јавува и потреба од осовременување на наставните методи, како и од надградба на методолошките вештини на наставниците.

Токму во таа насока на Катедрата за преведување и толкување е спроведен научноистражувачки проект со наслов „Осовременување на методите и техниките во наставата по стручен јазик на интердисциплинарни студии по преведување и толкување“, којшто беше финансиран од средства на УКИМ за 2019/2020 година. Поради пандемијата со вирусот корона, којашто започна на почетокот на 2020 година, беше одобрено и продолжување на рокот за реализација на проектот до септември 2021 година.

Научната област опфатена со проектот е методика на наставата по преведување и толкување, додека првиот автор на овој труд се јави во улога на предлагач и главен истражувач на научноистражувачкиот проект. Членови на проектниот тим се другите автори на овој труд, односно наставниците коишто изведуваат настава по предметите Стручна терминологија за преведувачи и толкувачи 1, 2, 3 и 4 по англиски јазик, како и по Подготовка за преведување и толкување при Катедрата за преведување и толкување. Покрај тоа, во проектот беа вклучени и студенти од Катедрата за преведување и толкување, коишто посетуваа (онлајн) настава по горенаведените предмети на преведувачка и толкувачка насока и беа задолжени за следење на примената на различни техники и активности, како и за изработка на дигитални термилошки бази на податоци. Во фокусот на овој проект се ставени термилошките предмети и компетенции, коишто опфаќаат интегрирано учење на стручен јазик и терминологија и тоа во актуелни области на преведувачкиот и толкувачкиот пазар во Република Северна Македонија, како што е правото, политиката, економијата, финансиите, Европската Унија, информатичките и комуникациските технологии, медицината и слично.

2. ЦЕЛИ И ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ НА НАУЧНОИСТРАЖУВАЧКИОТ ПРОЕКТ

Повеќе автори (González Ardeo 2013; Berbera & Hloušková 2012) ја истакнуваат потребата од истражување нови наставни методи со цел наставниците да одговорат на предизвиците во наставата по стручен јазик и терминологија. Токму тоа е во фокусот на овој научноистражувачки проект, односно главна цел на проектот е осовременување на наставата по термилошките предмети на трите групи по англиски, германски и француски јазик на Катедрата за преведување и толкување со цел студентите да стекнат соодветна термилошка (пот)компетенција во согласност со европските референтни документи и меѓународните стандарди. Примената на иновативни наставни методи и техники резултира со поголема мотивираност и автономност на студентите во процесот на изучување и

истражување терминологија, а од друга страна наложува и специфични компетенции на наставниците за примена на современи методи и наставни активности во наставата по стручен јазик и терминологија.

Интердисциплинарниите студии на Катедрата за преведување и толкување опфаќаат висок степен на практична настава надополнета со теоретска настава, при што целта е да се развиваат клучните компетенции за профилот преведувач, односно толкувач во согласност со меѓународните и европските стандарди. Во согласност со Рамката за компетенции од 2017 година на Европскиот мастер за преведување, којшто претставува референтен стандард за европските универзитети, предвидени се пет главни компетенции за преведувачите, а во рамките на посебната компетенција за преведување се предвидува и стекнување термилошка поткомпетенција, односно стекнување познавања и изучување терминологија во определена област (анг. *thematic and domain-specific knowledge*) (EMT 2017: 8). Меѓу другото, со Европската рамка се предвидува уште една клучна компетенција за студентите, а тоа е развивање дигитални вештини за користење технологија, како што се софтверски и други алатки за компјутерски потпомогнато преведување и за уредување терминологија. Посебна термилошка (пот)компетенција е предвидена и со Европскиот мастер за конференциско толкување.¹

Покрај тоа, со меѓународниот ИСО-стандард 17100:2015(E), којшто претставува референтен стандард не само за универзитетите туку и за професионалните субјекти што се занимаваат со преведувачки услуги, предвидени се шест главни компетенции за професионалните преведувачи, при што шестата група компетенции (анг. *domain competence*) исто така опфаќа стекнување термилошка поткомпетенција.² И со овој стандард неминовно се предвидува развивање технички компетенции кај студентите, односно дигитални вештини за користење технологија и алатки за управување со процесот на преведување, вклучително и за уредување терминологија.

Овие две компетенции, односно термилошките и дигиталните вештини, се подеднакво важни за преведувачите и за толкувачите и тие се во фокусот на научноистражувачкиот проект. Оттука, проектот имаше две главни цели, односно две посебни компоненти. Прво, главна цел на проектот е осовременување на наставата по термилошките предмети на сите три групи на Катедрата за преведување и толкување со цел сту-

¹ <https://emcinterpreting.org/emci/core-curriculum>

² <https://www.iso.org/standard/59149.html>

дентите да стекнат соодветна термилошка (пот)компетенција. Оваа цел може да се постигне на неколку начини:

1. со јасно дефинирање на наставните цели и содржина на термилошките предмети во согласност со професионалниот профил
2. со примена на методи на предавање коишто опфаќаат соодветни и иновативни техники и активности што придонесуваат за автономност, односно за самостојност на студентите во процесот на учење и истражување терминологија, а коишто придонесуваат и за нивна поголема мотивираност
3. со примена на современи дидактички материјали што овозможуваат реализација на наставните цели на термилошките предмети на коишто се изучува стручен јазик и терминологија
4. преку континуирано следење и сеопфатно оценување и евалуација на студентите во зависност од методите на предавање и
5. преку јакнење на свеста на студентите за неопходноста од владеење стручна терминологија на (најмалку) два странски јазика како една од клучните вештини на преведувачите и толкувачите.

Втората компонента на проектот вклучи набавка на софтверски алатки за управување на целокупниот процес на преведување и за уредување терминологија, коишто ќе овозможат Компјутерската лабораторија на Катедрата за преведување и толкување да прерасне во дигитална лабораторија каде што студентите покрај термилошките вештини ќе ги развиваат и своите дигитални вештини. Целта на втората компонента е да се напушти стариот начин на изготвување термилошки поимници во Ворд и Ексел-формат и на традиционално споделување на тие поимници преку електронска пошта, односно на сите јазични групи да се премине кон усогласена изработка на термилошки поимници во дигитален формат со помош на софтверски алатки.

На додипломските студии на Катедрата за преведување и толкување се нудат пет термилошки предмети на коишто се изучува терминологија во актуелни области: право, политички науки, економија и Европска Унија, медицина и ИКТ-терминологија, како и еден воведен термилошки предмет со наслов Подготовка за ПИТ, а коишто се изучуваат на првиот странски јазик на студентите (англиски, германски или француски јазик). Терминологија се изучува и во рамките на други предмети, како што е Дипломатска комуникација. Во отсуство на јасни насоки за терминологијата како академски предмет, професорите на овие предмети применуваат модели и методи на предавање што се покажале како успешни од нивното сопствено искуство. Тоа е случај со многу европски универзитети, а се должи на фактот што методите на предавање и теоретските начела за

предметот Терминологија сè уште се дискутираат и дефинираат од страна на различни автори во меѓународни рамки.

Во согласност со европското искуство и наставните програми на реномирани европски универзитети, терминологијата претставува еден од столбовите на студии по преведување и толкување, како и основен инструмент за работа на секој стручен преведувач и толкувач со цел остварување комуникација во определена стручна област и дискурс. Досега како особено успешен модел за настава по терминологија се покажал шпанскиот модел, каде што терминологијата за првпат била воведена како академски предмет во 1991 година и тоа токму во рамките на студии по преведување и толкување. Овој модел е преземен на голем број европски универзитети, а меѓу најистакнатите истражувачи во оваа област се вбројуваат шпанските професорки и авторки Монтеро Мартинез и Фабер Бенитез, коишто предаваат термилошки предмети на Универзитетот во Гранада, Шпанија. Тие во своите истражувања потенцираат дека наставната содржина, вежбите и активностите на академски предмет по терминологија (на студии по преведување и толкување) треба да им овозможат на студентите да стекнат соодветна термилошка (пот)компетенција којашто не подразбира само преведување термини и подготвување список со термини туку пред сè разбирање на поимите во определена област или систем (Faber 2004).

Според Монтеро Мартинез и Фабер Бенитез, термилошката (пот)компетенција подразбира студентите да се оспособат за следново (Montero Martínez; Faber Benítez 2009: 92):

1. препознавање и усвојување стручни поими (концепти) во определен дискурс
2. пребарување и консултирање соодветни термилошки и други ресурси
3. изнаоѓање еквивалентни поими во определена стручна област, односно концептуален систем и
4. управување терминологија, односно нејзино одржливо документирање со цел да се користи и во иднина.

Оттука, дополнителна цел на спроведениот научноистражувачки проект е развивање дигитални вештини на студентите за користење технологија, како што се софтверски и други алатки за компјутерски потпомогнато преведување и за уредување терминологија, а коишто ги надополнуваат термилошките вештини на студентите. Имено, една од целите на проектот е и напуштање на застарениот начин на изготвување термилошки поимници во Ворд и Ексел-формат и на традиционално

споделување на тие поимници преку електронска пошта со цел на сите јазични групи усогласено да се премине кон изработка на термилошки поимници во дигитален формат, прво на ниво на Катедрата за преведување и толкување, а потоа на ниво на целиот Филолошки факултет. Крајната цел е примена на резултатите од проектот на ниво на целиот Филолошки факултет, а со цел примена на современи и ефикасни методи и наставни активности, како и унифицирана изработка на дигитални термилошки бази на сите катедри на коишто се одржуваат предмети по терминологија.

3. ДРУГИ ИСТРАЖУВАЊА ОД ОБЛАСТА НА СТРУЧЕН ЈАЗИК И ТЕРМИНОЛОГИЈА

Денес ретко може да се најде литература за најсоодветните методи или модел на предавање терминологија или како треба да изгледа еден академски курс по терминологија на студии по преведување и толкување. Меѓу авторите што се занимаваат со ова прашање се истакнуваат Пикт и Партал (Picht; Partal 1997), Реј (Rey 2002), Фабер и Хименез Раја (Faber; Jiménez Raya 2003), Федор ди Диего (Fedor de Diego 2003), а особено Монтеро Мартинез и Фабер Бенитез (Montero Martínez; Faber Benítez 2009). Според дел од овие автори, сè уште не е постигнат консензус во врска со содржината на еден предмет по терминологија (Cabré 2000: 42). Тоа е една од причините поради кои претставува предизвик да се организира наставата на предмети по терминологија.

Имено, според шпанските професорки Монтеро Мартинез и Фабер Бенитез, академски предмет по терминологија мора да се занимава со улогата на терминологијата во процесот на преведување и од теоретски и од практичен аспект (Montero Martínez; Faber Benítez 2009: 88) и тие го претставуваат моделот на термилошките предмети на студии по преведување, којшто се нуди на шпанските универзитети. Содржината на програмата што ја предлагаат ги содржи следниве четири главни области (Montero Martínez; Faber Benítez 2009: 93):

1. вовед во терминологија
2. теорија и практика по терминологија
3. применета терминологија во определена област и
4. практично истражување терминологија, како што е учество во термилошки проект.

Во однос на методите на предавање, овие и други автори предлагаат да се избегнуваат класични методи на предавање и работа, каде што професорот презентира готови информации и ги разрешува термилошките

дилеми, туку да се применува комбиниран модел преку којшто професорот ја насочува работата на студентите и ги поттикнува студентите да бидат одговорни за сопственото учење преку активности и вежби што ја поттикнуваат автономноста на студентите во процесот на учење и истражување, односно одговорноста за сопственото учење (анг. *Learner autonomy*) (Faber; Jiménez Raya 2003). Ова подразбира најразлични наставни активности преку кои студентите активно се вклучуваат во процесот на учење и истражување терминологија, на пример, преку индивидуална и групна работа на часовите, преку професионална практика, преку дискусија на зададени материјали за читање, преку истражување и претставување различни термилошки ресурси, како и преку примена на вежби што ги поттикнуваат студентите самостојно да истражуваат нови поими во определена област и им овозможуваат стекнатото знаење понатаму да го применуваат во други ситуации.

Еден од заклучоците на истражувачите на проектот е дека применетите наставни активности и техники треба да ги оспособат студентите за самостојно решавање термилошки проблеми со коишто се среќаваат во процесот на преведување (или, пак, толкување), а во насока на прецизно и ефикасно преведување стручни текстови или толкување. Во тој процес, потребно е да се осовременат и наставните материјали по термилошките предмети за реализација на наставната содржина, а во насока на обезбедување соодветна теоретска основа (почнувајќи од учебници, воведување прирачници, претплата на меѓународни списанија што би овозможиле пристап до актуелни трудови и истражувања, споделување современи извори со стручни текстови или говори, како и термилошки ресурси во печатена и електронска форма: речници, поимници и онлајн термилошки бази на податоци, вклучително и примена на софтверски апликации за уредување терминологија).

4. КРАТОК ОПИС НА НАУЧНОИСТРАЖУВАЧКИОТ ПРОЕКТ

Научноистражувачкиот проект се реализираше во три фази. Првата фаза вклучуваше анализа на првичната ситуација преку спроведување самоевалуација на наставниците по термилошките предмети со цел да се анализира мислењето на наставниците во однос на ефектот на применетите методи во наставата по петте термилошки предмети на коишто се изучува терминологија во актуелни области. Веднаш потоа беше спроведено анкетно истражување со цел да се анализира и мислењето на студентите во однос на ефикасноста на применетите наставни методи по овие предмети. Првичната анализа резултира со дефинирање

на попрецизни наставни цели и содржина на термилошките предмети во согласност со професионалниот профил, додека првичните работни средби резултираа со конкретни предлози коишто потоа се спроведуваа во централната фаза на проектот, односно резултираа со примена на методи на предавање коишто опфаќаа иновативни техники и наставни активности што придонесуваат за поголема автономност и мотивираност на студентите во процесот на учење и истражување терминологија. Потоа следувахе анализа на современи дидактички материјали коишто овозможуваат реализација на наставните цели на предметот и на истражувањето за публикацијата, при што беа анализирани и можностите за преминување кон сеопфатно оценување и евалуација на студентите во зависност од методите на предавање.

Втората фаза на проектот вклучуваше практична примена на иновативни техники и наставни методи во наставата по гореспоменатите предмети, како и анализирање на нивната ефикасност во изучувањето стручен јазик и терминологија преку анализирање на мислењето на наставниците и на студентите. Потоа се премина кон анализа на инструменти за следење на динамиката на усвојување стручна терминологија преку применетите иновативни техники, како и за следење на мотивираноста на студентите, а беше спроведено и анкетно истражување во врска со дигиталните вештини што ги стекнале студентите за време на додипломските студии на Катедрата за преведување и толкување.

Главната активност во втората фаза на проектот опфати вклучување на Филолошкиот факултет во т.н. Програма за партнерство на британската компанија СДЛ Традос којашто опфаќа универзитети од целиот свет, по што со финансиски средства од проектот се изврши набавка на лиценции за најновата професионална верзија на софтверската алатка Традос Студио 2021 за управување на целокупниот процес на преведување и за уредување терминологија. Тоа ќе овозможи Компјутерската лабораторија на Катедрата за преведување и толкување да прерасне во дигитална лабораторија каде што студентите покрај термилошките вештини ќе ги развиваат и своите дигитални вештини за примена на технологија во процесот на учење и истражување. Во оваа фаза следувахе и вклучување на студентите во изработка на повеќејазични дигитални термилошки бази на податоци на десктоп компјутер или онлајн со програмата Мулти-терм (којашто е дел од пакетот Традос Студио 2021). Програмата им овозможи на студентите да внесуваат преводни еквиваленти на двата странски јазика што ги изучуваат на студиите, како и колаборативна и истовремена термилошка работа во проекти со преостанатите студенти

преку алатката „Language Cloud Terminology“, при што работеа на иста термилошка база на податоци во исто време без да бидат присутни на иста физичка локација.

Покрај тоа, студентите беа вклучени и во проектна работа со цел споделување на дигитални термилошки бази со други студенти и со професорот преку т.н. облак со алатките „MultiTerm Server“ и „MultiTerm Online“, а со цел повеќе студенти да уредуваат и да споделуваат терминологија додека работат на заеднички проект или задача. Преку алатката Мултитерм студентите развиваа дигитални вештини преку избирање на начинот на работење, односно самостојно одредување кога и од каде сакаат да работат. Со оглед на тоа што поради пандемијата со вирусот корона се одржуваше онлајн настава, студентите работеа на демоверзии на своите сопствени компјутери со што немаше потреба да бидат физички присутни во Компјутерската лабораторија. Со помош на набавената софтверска апликација повеќе студенти можеа да работат истовремено во истата термилошка база, но од различни физички локации. Притоа беше овозможено и поврзување на студентите со заедницата на Традос и преземање термилошки бази на податоци во т.н. облак од други преведувачи или толкувачи од целиот свет и на различни јазични комбинации (анг. *Cloud-based terminological databases*).

Последната, трета фаза од проектот вклучуваше организација и одржување на онлајн работилница на којашто беа дискутирани важни аспекти на наставата по термилошките предмети, а особено за областите коишто треба да се подобрат во иднина и на којашто наставниците што предаваат термилошки предмети на Филолошкиот факултет и наставниците од други факултети со слични предмети ги споделија своите искуства и претставија успешни примери од практиката и наставни активности коишто според нивните сознанија ја зголемуваат автономноста на студентите во процесот на учење и истражување терминологија и ја зголемуваат мотивираноста и интерактивноста на студентите на (онлајн) часовите. На работилницата зедоа учество наставници од Катедрата за преведување и толкување, Катедрата за романски јазици и книжевности и Катедрата за германски јазик и книжевност при Филолошкиот факултет во Скопје, како и наставници со слични термилошки предмети од Факултетот за странски јазици при Универзитетот Американ колеџ Скопје, Педагошкиот факултет при Универзитет „Св. Климент Охридски“ во Битола, Филолошкиот факултет при Универзитет „Гоце Делчев“ во Штип и Лексикографскиот центар при МАНУ.

Во третата фаза дел од истражувачите на проектот следеа онлајн работилници за терминологија организирани од странски универзитети и меѓународни организации, како што се Меѓународната мрежа за терминологија (Термнет), Европската лексикографска инфраструктура (Е-лексис) и други. Во завршната фаза следеше и дисеминација на резултатите од проектот преку печатење публикација со цел давање конкретни препораки за ефикасни наставни методи и успешни наставни активности, односно насоки за начинот на одржување ваков вид настава на факултетите во Република Северна Македонија. Објавената публикација е наменета за академскиот кадар на сите факултети каде што се изучуваат термилошки предмети на настава по преведување и/или толкување, со цел да се обезбедат насоки за професорите во оваа област, како и да се подобри сегашната настава по термилошките предмети.

5. СУМАРНИ РЕЗУЛТАТИ ОД ПРОЕКТОТ

Од анализата на резултатите се констатира позитивен ефект на применетите методи и наставни активности врз термилошките компетенции на студентите, подобрени дигитални вештини на студентите, зголемена автономност во процесот на учење и истражување терминологија, како и поголема мотивираност на студентите за вклучување во групна работа, интерактивна работа во проекти и самостојно истражување терминологија. Покрај тоа анализата на резултатите укажа и на зголемена самодоверба на студентите за примена на технологија со цел уредување и истражување терминологија, односно нејзино одржливо документирање со цел да се надополнува и користи и во иднина, а со цел да се оспособат студентите успешно да функционираат во професионален контекст. Проектните активности продонесоа и за поголема свест на студентите за важноста на термилошката (пот)компетенција и на дигиталните вештини за нивната идна професија како преведувач и толкувач, а еден од главните резултати е позитивен ефект врз мотивираноста на студентите за примена на стекнатите практики и надвор од (онлајн) часовите со цел тоа да им премине во практика и по дипломирањето.

Примената на технологија доби поголема примена и интерес меѓу сите учесници во научноистражувачкиот проект со оглед на тоа што има клучно значење и за наставниците и за студентите коишто изучуваат терминологија. Проектот резултира и со промена во начинот на оценување, односно со првично преминување кон формативно оценување преку континуирано спроведување квизови, кратки тестови и слично, а преку коишто наставникот врши континуирана проценка на напредокот за време

на часовите и на степенот во којшто студентите ја совладуваат терминологијата што ја изучуваат. Тоа им овозможи увид на наставниците во тоа дали методите на работа што ги применуваат во текот на семестарот се ефикасни и со цел да се избегне т.н. „кампањско учење“ од студентите непосредно пред испитот.

Во рамките на научноистражувачкиот проект се одржа онлајн работилница на тема „Методи на предавање терминологија во настава по преведување и/или толкување“ во јуни 2021 година на којашто наставниците коишто одржуваат настава по предмети по терминологија на Катедрата за преведување и толкување на Филолошкиот факултет во Скопје разменија искуства со наставниците од други катедри, но и други универзитети каде што постојат преведувачки насоки со предмети по терминологија. Работилницата претставуваше можност за дискусија за сите важни аспекти на наставата по термилолошките предмети, а особено за областите коишто треба да се подобрат во иднина. По споделените искуства, учесниците на работилницата дојдоа до одредени заклучоци и дадоа препораки во врска со најсоодветниот начин за организирање настава по терминологија во иднина, при што се обезбедија конкретни препораки и насоки за наставниците во оваа област со цел да се подобри сегашната настава по термилолошките предмети.

Проектот заврши со печатење публикација со наслов „Прирачник со наставни активности по термилолошки предмети во настава по преведување и толкување“. Објавениот прирачник, покрај заклучоци и резултати од истражувањето и применетите методи и практики, содржи насоки за идните наставници по термилолошки предмети на студии или насоки по преведување и/или толкување. Резултатите од истражувањето претставуваат солидна основа за осовременување на наставните програми по термилолошките предмети на додипломски студии на филолошките факултети ширум низ Република Северна Македонија.

6. ЗАКЛУЧОК

По спроведените активности во рамките на научноистражувачкиот проект, истражувачите од проектниот тим може да ги издвојат следниве заклучоци коишто воедно претставуваат препораки за академскиот кадар на сите факултети на коишто се изучуваат термилолошки предмети на настава по преведување и/или толкување (Прирачник со наставни активности 2021: 91):

- Потребно е да се обезбеди соодветен фонд на часови по терминологија, односно да се зголеми сегашниот фонд на часови по овие предмети. На одредени факултети овие предмети се застапени со само два часа неделно, што е премалку за стекнување соодветна термиолошка (пот)компетенција.
- Во однос на методите на предавање терминологија, како најприменлив се покажува моделот што опфаќа учење преку истражување (анг. *Learning through Discovery model*). Според Алчина, со овој модел наставникот ја насочува работата на студентите преку наставни активности што им овозможуваат на студентите да учат преку самостојно истражување (Alcina 2011: 3).
- Комуникацискиот приод, којшто се реализира преку активно вклучување на студентите во процесот на учење и истражување терминологија, поттикнува самостојно учење и поголема мотивираност.
- Потребна е примена на методи и наставни активности коишто поттикнуваат автономност, односно поголема самостојност на студентите во процесот на учење и истражување терминологија и за таа цел се препорачува примена на определени техники и наставни активности, како што се интерактивна работа на часовите, симулации и проекти, професионална практика, задавање терминологски проблеми, дискусија на претходно зададени материјали за читање, итн.
- Главна цел е применетите методи и наставни активности на терминологските предмети да ги оспособат студентите за самостојно решавање терминологски проблеми со коишто се среќаваат во процесот на преведување или толкување, односно со кои би се среќавале во иднина во професионалната практика. Притоа е важно секогаш да се има предвид концептот на термиолошка работа ориентирана кон преводот (анг. *Translation-oriented terminology*).
- Неопходно е да се применуваат современи онлајн терминологски ресурси (бази на податоци) во наставата преку кои студентите самостојно ќе истражуваат нови поими во определена област и ќе бидат во тек со најновите случувања во различни актуелни области со голема практична примена, како што се правото, економијата, дипломатијата, Европската Унија, образованието, животната средина, медицината, информатичките и комуникациските технологии итн. Целта е студентите да продолжат да ги користат дигиталните ресурси и по дипломирањето.
- Мотивираноста на студентите за самостојно истражување терминологија може да се зголеми само преку нивно активно вклучување во иновативни практични активности, а како особено успешно се покажува изучување терминологија преку професионална практика.
- Неопходна е примена на технологија со цел да се овозможи колаборативно учење и интерактивно учество на студентите на часо-

вите (без разлика дали следат настава со физичко присуство или онлајн настава). Потребно е студентите заеднички да соработуваат и да истражуваат надвор од наставата и да се создаде можност за дискусии, форуми и размена на искуства меѓу студентите. На тој начин значително се зголемува мотивираноста на студентите за истражување и изучување терминологија, како и за совладување терминологија.

- Неопходно е напуштање на стариот начин на изготвување терминологски поимници во Ворд и Ексел-формат и на досегашниот начин на нивно споделување преку електронска пошта, односно потребно е усогласено на сите јазични групи да се премине кон изработка на терминологски поимници во дигитален формат со помош на алатката Мултитерм. Терминологските бази на податоци во Мултитерм не можат да се изгубат бидејќи може да се изработуваат и онлајн, односно да се снимат во облак и потоа да се менуваат и надополнуваат кога ќе биде потребно да ги користат студентите во иднина тогаш кога ќе им биде потребна терминологија во иста област, односно тие остануваат засекогаш. Во услови кога не е достапен Мултитерм, алтернативна алатка претставува Мултитерм онлајн.
- Во наставата е неопходна поголема застапеност на софтверски апликации за уредување и истражување терминологија. Наставниците по терминологските предмети е потребно да ги истакнуваат предностите на алатки како Мултитерм за да се мотивираат студентите да ги користат на часовите и надвор од часовите со цел тоа да им премине во практика и по дипломирањето, односно да се истакнуваат придобивките од различни софтверски алатки за нивната идна професија како преведувач и толкувач.
- Примената на технологија во наставата е од клучно значење за сите студенти коишто изучуваат терминологија. На ниво на катедра или факултет, неопходно е да се создаде можност за повеќејазична централизирана база на стручни термини којашто постојано ќе се надополнува и надградува од самите студенти, но со претходна проверка и одобрување од наставникот. Тоа би претставувало огромна придобивка за сите сегашни и идни студенти коишто истражуваат во определена област.
- Неопходна е промена во начинот на оценување, односно потребно е да се воведат редовни тестови за континуирано да се проверува колку студентите ја совладуваат терминологијата што ја изучуваат. Тоа ќе му овозможи увид на наставникот во ефикасноста на методите на работа што ги применува во текот на семестарот и би се избегнало т.н. „кампањско учење“ од студентите непосредно пред испитот. Затоа се препорачува напуштање на сумативното оценување преку завршен испит и целосен премин кон формативно оценување преку редовни квизови, кратки тестови и слично, а преку

коишто наставникот врши континуирана проценка на разбирањето на учениците и на напредокот за време на часовите.

За крај е потребно да се истакне дека термилошката (пот)компетенција е од клучно значење за профилот преведувач, односно толкувач во согласност со меѓународните и европските стандарди и неопходно е да биде соодветно развиена уште за време на додипломските студии. Стекнатите вештини преку термилошките предмети треба да им користат на студентите и по дипломирањето, односно во нивната идна професија како преведувач или толкувач или сродни професии. Крајната цел е студентите да се оспособат и да се подготват во иднина успешно да функционираат во професионален контекст и да го применуваат стекнатото знаење и научени практики и по други предмети, но и по дипломирањето во нивната идна професија.

Библиографија

Кирилична библиографија:

Саздовска Пигуловска М.; Поповска С. [уредници]. 2021. *Прирачник со наставни активности по термилошки предмети во настава по преведување и толкување*. Мар-Саж, Скопје

Латинична библиографија

Alcina, A. 2011. *Teaching and Learning Terminology: New Strategies and Methods*. John Benjamins Publishing Company

Cabré, T. M. 2000. "La enseñanza de la Terminología en España: Problemas y propuestas." *Hermèneus* 2, 41–94

European Commission. 2017. *European Master's in Translation Competence Framework*

Faber, P. 2004. "Terminological competence and enhanced knowledge acquisition." In Fleischmann, P.A., J. Schmitt and G. Wotjak (eds.). *Translationskompetenz*. 479–499. Tübingen: Stauffenburg

Faber, P. and M. Jiménez Raya. 2003. "Autonomía de aprendizaje en la enseñanza de la Terminología." In Correia, M. (ed.). *Terminologia e Indústrias da Língua, Proceedings of the VII Simpósio Ibero-Americano de Terminologia*. ILTEC: Lisboa. 359–371. Barcelona: ILTEC

Montero Martínez, S.; Faber Benítez, P. 2009. "Terminological Competence in Translation", 99–104, *Terminology*, John Benjamins Publishing Company

Интернет извори:

European Master in Conference Interpreting website <https://emcinterpreting.org/emci/core-curriculum>

ISO 17100:2015: *International Standard – Translation Services – Requirements for translation services* <https://www.iso.org/standard/59149.html>

Milena Sazdovska Pigulovska
Solzica Popovska
Katarina Gjurchevska Atanasovska
Sanja Gavrilovska

**MODERNIZATION OF TEACHING METHODS AND TECHNIQUES
IN THE FIELD OF TERMINOLOGY AT INTERDISCIPLINARY
STUDIES IN TRANSLATION AND INTERPRETING**

Abstract

The research project “Modernization of Teaching Methods and Techniques in the Field of Terminology at Interdisciplinary Studies in Translation and Interpreting” was implemented at the Department of Translation and Interpreting within the “Blaze Koneski” Faculty of Philology in Skopje in the period 2020 – 2021. The project is in the domain of translation and interpreting teaching methodology and it was financed by the “Ss. Cyril and Methodius” University. Project team members were teachers of terminological academic courses in English language at the abovementioned department, whereas the focus of the project was placed on two key competences for students of translation and interpreting, namely the terminological (sub)competence and the digital competence. Hence, the project consisted of two distinct components in order to cover both of these crucial competences for students in accordance with relevant European reference documents and international standards. The purpose of this paper is to illuminate on the project aims, goals and main activities as well as to present the main project results, including achieved outcomes and publications.

Keywords: academic research project, terminology, teaching methods and activities, translation and interpreting

Клучни зборови: научноистражувачки проект, терминологија, наставни методи и активности, преведување и толкување

ПРИКАЗИ, ПРОЕКТИ И ХРОНИКИ

Татјана Гочкова-Стојановска

**ПРИКАЗ НА КНИГАТА „ЛИНГВИСТИЧКИ СТУДИИ ЗА
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК“ II: СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ТЕМИ –
ЈАЗИКОТ И НОРМАТА**

Поводот: чествување на јубилејот 80-годишнина од раѓањето на Лилјана Минова-Ѓуркова се одбележи со објавувањето два зборника на трудови: „Лингвистички студии за македонскиот јазик“ I: *Грамаџика, синџакса и сџилисџика на македонскиоџ јазик* и „Лингвистички студии за македонскиот јазик“ II: *Соџиолинџвисџички џеми – јазикоџ и нормато.*

Да потсетиме: научните дела на проф. д-р Лилјана Минова-Ѓуркова: „Синтакса на македонскиот стандарден јазик“, „Стилистика на современој македонски јазик“ и „Грамаџика на македонскиот стандарден јазик за странџи“ се во рангот на фундаменталните трудови од областа на македонистиката и на македонската лингвистика, како и израз на посветеноста и љубовта на инспиративната професорка, научник и автор, сопствениот јазик.

Во нашиов приказ, со восхит, почит и со особена благодарност кон четиридецениската оддаденост на идејата за бескомпромисна афирмација на македонската научна мисла и на македонскиот јазик подеднакво – во славистички и во светски рамки, ја претставуваме втората книга „Лингвистички студии за македонскиот јазик“ II: *Соџиолинџвисџички џеми – јазикоџ и нормато.*

Зборникот содржи 543 страници и опфаќа збир од 41 научна статија. Прилозите се објавени во периодот од 1966 г. до 2011 г., во славистички и во лингвистички научни списанија и зборници, издадени во Македонија и во странство. Кон темите се пристапува од аспект на соџиолингвистичките области: вербалната комуникаџија и јазичниот израз, јазичната норма, билингвалноста, македонскиот јазик во образовната дејност, македонскиот јазик како странски и аспекти на јазичната политика, стратегија и на јазичното планирање.

Претставувањето го започнуваме по хронолошки редослед. Во трудот „Јазичните контакти и сврзниците (на примерот за македонскиот јазик)“ (1988) авторката се задржува на контактот на македонските родени говорители со српскохрватскиот јазик и одразот на овој контакт врз составот на македонските сврзници, т. е. на појавата на прифаќање сврзници од српскохрватскиот јазик или нивно какво-такво приспособување. Заклучните констатации упатуваат на приличниот расчекор меѓу теоријата – тоа што се учи и практиката, поточно, тоа што се слуша, како и на фактот дека дури и кај странците што зборуваат македонски, според употребата на одделни сврзници, може да се заклучи по нешто во врска со тоа кога, каде и со чија помош го учеле и го усовршувале македонскиот јазик.

Во трудот „Јазичниот израз на младите во Скопје“ (1988) се анализира јазичниот израз на младите луѓе, кои, без оглед на тоа од кој крај на Македонија доаѓаат, добиле образование на македонски литературен јазик. Оваа анализа дава основа да биде земена предвид при предвидувањата за натамошниот развој на определени црти од литературниот јазик. Студентскиот јазичен израз кај младите во Скопје е предмет на обработка во трудот насловен „Вербалната комуникација меѓу младите во Скопје“ (1988), каде што особено осврт се прави врз создавањето варијанта на стандардниот јазик, со карактеристики на наддијалектен јазичен израз.

Во прилогот „Македонците денес за јазикот“ (1989) се изнесуваат ставови за одделни јазични прашања во релевантните сфери на: образованието, стручната и убавата литература, средствата за јавното комуницирање и во секојдневната комуникација, вклучувајќи го и критичкиот однос на македонските говорители кон сопствениот јазик, како неопходен елемент за подобрување на состојбите.

Неисцрпната област на обраќањето е предмет на обработка во трудот „Именското обраќање во македонскиот јазик“ (1989), а на оваа комплексна социолингвистичка категорија авторката ѝ се навраќа повторно во трудот „Обраќањето во македонскиот јазик“ (1990) со сериозна обработка и доследно внимание кон интерпретација на резултатите.

Тематскиот блок насловен „За билингвизмот и околу него“, во кој се претставуваат сознанијата до кои е дојдена науката за јазикот во светот од оваа област – со осврт врз спецификите на македонската билингвална средина, го сочинуваат четири одделни труда: „Македонците за својот јазик во југословенската повеќејазична заедница“, (1989), „Низ страниците на лингвистичко-терминолошките речници“ (1989) (во коавторство со Татјана Гочкова и Анета Дучевска), „Контактите меѓу јазиците, заемањето и билингвизмот“ (1989) (во коавторство со Татјана Гочкова и Анета

Дучевска) и „Креолизацијата наспрема културното поклопување“ (1989) (во коавторство со Татјана Гочкова и Анета Дучевска).

Во трудот под наслов „За разговорниот јазик на македонските родени говорители“ (1991) се анализира разговорниот јазик како фактор од особена важност за нормата: како за нејзино следење така и како основа за јазичното планирање. Кон овој иманентен предмет на проучување на социо- и психолингвистичките истражувања, авторката пристапува со особена продлабоченост, поради неговата тесна поврзаност со односите меѓу луѓето и состојбите во животот во една средина.

Во статијата „Странските јазици од аспект на македонскиот јазик“ (1993) се истакнува заемното проникнување меѓу македонскиот и странскиот јазик, како основен фактор на поквалитетна наставна дејност и на едниот и на другиот јазик.

„Социолингвистички поглед на актуелните македонски состојби“ (1994) е наслов на трудот во кој авторката се занимава со појавите во земјите во транзиција и со особеностите на малите земји што излегуваат од поголеми заедници држави, искажувајќи го длабокото убедување дека предизвиците и задачите пред македонскиот јазик не претставуваат пречка која не е можно да се надмине, напротив, дека е тој во состојба во која сосема добро ќе одговори на сите нив.

Во прилогот „Специфичности на македонскиот јазик 1945 – 1995) (1995) се прави хронолошки преглед и опис на спецификите на македонскиот стандарден јазик, предизвикани од дејствувањето на надворешнојазични фактори. Авторката особено се задржува на важната задача на македонскиот јазик – да се здобие со престиж кај сите граѓани на Републиката и да претставува нивно заедничко средство за општење.

„Македонскиот јазик денес“ (1995) претставува излагање и поширок преглед на односот меѓу состојбата на македонскиот јазик во моментот на неговата кодификација и актуелните мигови, како и осврт кон факторите што се решавачки во таквите историски моменти.

Во статијата „Огласот како знак“ (1995) се врши анализа на т.н. мали огласи што се среќаваат во средствата за информирање, како специфичен вид вербална комуникација. Кон анализата се пристапува од социолингвистички, психолингвистички и зборообразувачки аспект.

Прилогот „Лектирата во основното и во средното образование“ (1996) има непосреден предмет на интерес да изврши споредба на третманот на лектирата во основното и во средното образование, на изборот на делата предвидени за лектира во однос на возраста на учениците и на заинтересираноста на учениците за делата предвидени за лектира – со една

благородна цел: да се истакне колку е тешка, одговорна и компликувана задачата на наставникот по македонски јазик. Во контекст на образованието се анализираат и состојбите на тоа поле, во прилогот „Основното образование и стандардниот јазик“ (1999), каде, повторно, ученикот се става во центарот на вниманието, со апел да се води особена сметка за младите луѓе, преку чие оформување се оформува и иднината на нацијата и на јазикот.

Трудот „Нормата и практиката“ (1996) апелира тие што се повикани да ја пропишуваат нормата – да ја следат практиката, како тест за правилноста, соодветноста и прифатливоста на секое решение, како потреба за приспособување на новите услови.

Во предавањето „Македонскиот јазик во јавното општење“ (1996) авторката се задржува на резултатите од анкетни прашања чии одговори помагаат да се утврдат условите за јавната употреба на македонскиот јазик и како се ползуваат тие услови, за ставовите на македонските граѓани во однос на соседните јазици и за нивните културно-јазични преференции. Надоврзување на ова обемно и комплексно истражување претставува трудот „Македонскиот јазик“ (1998), каде што се обработени прашањата за македонскиот јазик во јавното општење, личното име кај Македонците и ставовите за литературата како ставови за животот. Драгоцени се препораките во однос на нормата и нејзината флексибилност, потребата од позитивниот однос кон дијалектите и кон лексичкото богатство, како и за потребата од поизискано навраќање кон историјата на македонскиот јазик.

Во прилогот „Од историјата на руската култура и дијаспора: руски научници во Скопје“ (1998) се покажува интерес за проблематиката во поврзаност со дејноста на руските емигранти професори на Скопскиот филозофски факултет, како научници од највисок ранг и личности израснати во богата културно-образовна традиција, кои дејствувале на издигнување на своите сонародници и во новата средина, преку активна вклученост во научната сфера.

Во контекст на интересот за прашања од областа на јазичната политика, се вбројуваат повеќе студии, кои опфаќаат подолг временски период: во статијата „Статусот на македонскиот јазик во Република Албанија“ (1996) авторката ги истражува и презентира податоците во врска со статусот на македонскиот јазик низ призмата на образованието, печатот, партиите, организациите и друштвата, радиото, телевизијата, културно-уметничките друштва, верските објекти, топонимите и антропонимите, во оваа соседна држава со македонско малцинство; во трудот „Современи состојби во македонскиот јазик“ (2000) авторката посочува на условите во кои

опстојува македонскиот јазик како поспокојни, но со порака за активен однос на оние кои се грижат за него и кои како професија и како судбина го одбрале македонскиот јазик; во прилогот „За термините литературен и стандарден јазик и за македонскиот стандарден јазик“ (2000) се прави осврт кон позиционираноста и стабилноста на македонскиот јазик меѓу словенските јазици, и покрај сложеноста на бурните општествено-политички промени од тој период; следува пристап кон „Прашањето на кодификацијата во монографиите објавени во рамките на проектот Современи промени во словенските јазици“ (2000), каде што се опфаќаат главните идентификациски прашања и кодификациски особености на македонскиот јазик и соодветното место кое тие си го наоѓаат во македонскиот јазик; прилогот „Има(ло) ли пуризам во македонскиот стандарден јазик“ (2001) го фокусира своето внимание на сознанието дека македонскиот стандарден јазик може да се приклучи кон јазиците со умерено изразен пуризам; трудот „Македонскиот јазик денес“ (2001) се осврнува кон стандарднојазичната норма, кодификациските пристапи, функцијата на македонскиот јазик како службен и на третманот на македонскиот јазик во соседните држави.

„Македонскиот јазик на крајот на дваесеттиот век“ (2002) е прилог во кој се констатира стабилноста на правописниот и на граматичкиот систем на македонскиот јазик, како и неговата способност да служи како средство за општење во сите области од животот и на сите што се служат со него, во сите области и функционални стилови.

Трудот „Лексиката, нормата и јазичното планирање“ (2002), каде што се обработуваат резултатите од непосредниот контакт на македонскиот јазик со т.н. светски јазици, а пред сè со англискиот, претставува повторно навраќање на повеќе теми насочени кон областа на јазичната политика; следува прилогот „Јазикот и животот“ (2002), во кој се проследуваат филозофските искажувања за развитокот на сознанијата за знакот во човековиот живот, вклучувајќи го и јазичниот знак; во трудот насловен: „Европска година на јазиците и македонскиот јазик“ (2003) авторката укажува на задачата пред која е исправена македонската наука за јазикот – да го покаже и да го докаже континуитетот на македонските дијалекти од доаѓањето на Словените на Балканот до денес, т. е. Македонците сами да почнат да си ја пишуваат сопствената историја; со следниот прилог: „Македонските устави и македонскиот јазик“ (2004) се одбележува историскиот момент на воведувањето втор службен јазик во Република Македонија, покрај македонскиот, и губењето на приматот како единствен службен јазик и како кохезивен елемент за сите нејзини граѓани; следува трудот „Словен-

ските топоними во Албанија“ (2004), каде се апострофира моментот на постепено албанизирање на словенските топоними со текот на времето и неможноста да се стори што и да е во врска со тој проблем; во статијата „Статусот на македонскиот стандарден јазик“ (2004) се истакнуваат датумите од суштинска важност за статусот на македонскиот стандарден литературен јазик: 1903 г., 2 август 1944 г., 8 септември и втората половина на 2001 година, како и потпишувањето на т.н. Рамковен договор, со донесувањето нов Устав на Република Македонија, при што се истакнува заклучокот дека кога се нема сила да се убедат политичарите за важноста на сопствениот јазик, на малите народи им останува само достоинството; тема на прилогот „Македонските (јазични) работи денес“ (2005) е повторниот осврт кон измените и дополнувањата во македонскиот Устав и воведувањето втор државен јазик во единствената држава во светот каде што може да биде службен македонскиот јазик.

Тематскиот блок се заокружува со трудот насловен „Македонскиот стандарден јазик од социолингвистичка гледна точка“ (2006), во кој се разгледува иронијата на македонската историја во која Македонците, по конечната борба за самостојна држава, се доведени во ситуација да се откажат од сопствениот јазик како единствен службен јазик во македонската држава.

Предмет на интерес на статијата „Внатрешнојазични и надворешнојазични особености на македонскиот јазик“ (2006) е сознанието дека македонскиот јазик е сосема стабилизан и се изнесува заклучното согледување дека е јазик кој располага со сите функционални стилови: разговорен, уметничко-литературен, публицистички, административен и научен, вклучително и религиозниот функционалностилски комплекс, држејќи се рамноправно и рамо до рамо со многу други јазици, од кои некои се со подолга традиција на опстојување.

Тема на трудот „Социолингвистички пристап кон белорускиот, украинскиот и македонскиот јазик“ (2006) е повторно навраќање кон проблемот на македонското јазично прашање и неговиот проблематизиран статус како единствен службен јазик, негирањето на неговото постоење, негирањето на националноста – тивкото претопување на сите атрибути со предзнак „македонски“, по потпишувањето на Рамковниот договор.

„Јазикот и времето“ (2006) е статија со нотација: „Овој реферат им се посветува на гемициите“. Во него се илустрираат состојбите и превирањата во екот на воените дејства и преговорите за нивна завршница во 2001 година.

Последниот прилог е именуван „Војната и јазикот“ (2006) и авторката го посветува на вистинските војни – како настани со глобални последици кои ги менуваат животните судбини на луѓето, и на јазикот – како придружник на сите дејства, особено на воените – тој ја создава атмосферата, ја оправдува војната, но и го одржува моралот на учесниците во неа.

За крај, доминантните одлики на трудовите од оваа книга се: нивната исклучителна сериозност, продлабоченост, систематизираниот и аналитичен пристап, заклучните согледувања со изградена аргументација – одлики кои инспирираат и поттикнуваат желба за надградба и развој на нови аспекти во македонистиката.

Одлики кои во целост произлегуваат од личноста на почитуваната професорка и го отсликуваат ликот на Лилјана Минова-Ѓуркова.

Владимир Мартиновски

КАДЕ СЕ НАОЃА ЧОВЕШТВОТО?

(кон Зборникот од студентската филолошка конференција *Како си ми?*,
Скопје, Филолошки Факултет „Блаже Конески“, 2020)

1.

Насловот на овој осврт („Каде се наоѓа човештвото?“), всушност, е позајмен од поднасловот на еден од трудовите поместени меѓу кориците на најновиот зборник *Како си ми?*, кој е плод од минатогодишната филолошка студентска конференција. Насловот, очигледно, е во прашална форма, како и насловот на конференцијата. Науката пред сè поставува прашања, а потоа настојчиво трага по можни одговори. Таа имала и денес има смисла само ако луѓето навистина ги интересира како им е на другите, почнувајќи од оние околу нас. Со други зборови, прашањето „Како си ми?“ е фундаментално не само за филолошките (или хуманистичките), ами и за сите науки. Науката има смисла ако постојано си го поставува и прашањето каде се наоѓа човештвото или во кој правец се движи? Дали науката ни помага да ни биде (барем малку) подобро. Љубопитството на сите науки, па и онаа која се темели врз љубовта кон јазикот, е движечката сила зад лавините прашања кога се проучува и јазикот и уметноста на зборот.

2.

Оттука, во предговорот на зборникот, уредниците со право велат: „Конференцијата која започна како желба на студентите да се истакнат со свои трудови кои ќе им овозможат да се впуштат во научноистражувачкиот свет, во текот на изминатите години постојано растеше и денес претставува еден од најзначајните настани во академскиот календар на Филолошкиот факултет“ (2020, 5). Колегите студенти, автори на 13 трудови од кои е сочинет Зборникот, се впуштиле во возбудливи научноистражувачки авантури, нудејќи ни интересни тези, согледби и промислувања за

значајни лингвистички теми, традуктолошки дилеми или, пак, отворајќи ни низа свежи толкувачки визури кон значајни дела од современата македонска и светска книжевност.

На пример, во трудот со кој се отвора зборникот, насловен „Дистрибуцијата на показателите на неопределеноста *еден и некој* во македонскиот јазик (врз примерот на ‘Некој бил тука’ од Николина Андова-Шопова”, авторката Христина Ангелеска спровела минуциозна лингвистичка анализа на еден од најновите „романи на годината“ – Некој бил тука од Николина Андова-Шопова, трасирајќи мошне интересна алатка во проучувањето на наративните стратегии во македонскиот јазик, преку анализата на семантичките нијанси на субјективната и објективната неопределеност: „Употребата на неопределените заменки за изразување специфична неопределеност внесува не само синтаксичка туку и лексичка нијанса на изразот и придонесува за негово збогатување“ (2020, 18).

Во трудот „Писателот, насилството и малиот град во ‘Крајот на Еди’ од Едуар Луј“, Кристина Атанасова прави исцрпна разработка на невралгичните топоси од прозата на францускиот романсиер Едуар Луј, во кои се амалгамираат автобиографското и низа актуелни теми: феноменот на насилството во сите негови преобразби и камуфлирани форми, хомофобијата, себекриењето, мачизмот, ангажманот, при што авторката со право го поставува прашањето за третманот што го добива ангажираноста од страна на модернистите и на постмодернистите. Во таа смисла, посочувајќи ги врските меѓу малограѓанските предрасуди и механизмите на насилството, при анализата на романот авторката доаѓа до следново сознание: „Писателот Едуар Луј и главниот лик Еди, како нови апостоли на културата, успеваат да избегаат од „канците“ на малограѓанската средина и да се себепронајдат во големиот свет“ (2020, 23).

Трудот на Викторија Блажеска „Вештачката интелигенција и обработката на природните јазици: Каде се наоѓа човештвото?“ ни нуди продлабочен увид не само во актуелните дилеми поврзани со вештачката интелигенција ами и пресек во достигнувањата и перспективите во доменот на автоматската обработка на јазиците. Основниот фокус на овој труд со право е поставен на интригантното прашање за начинот на кој вештачките невронски мрежи се усовршуваат во имитирањето на природните јазици, при што пред нас авторката отвора низа важни прашања и дилеми, кои поттикнуваат на истражување, на пример: „појавата на толку напредна вештачка невронска мрежа отвора важни етички прашања што треба да се истражат, по можност пред евентуално да го направи следниот голем чекор во правец на технолошка сингуларност“ (2020, 36).

Продуктивните релации меѓу лингвистичките проучувања во сферата на зборообразувањето и естетската примена на јазикот се потврдени и со тандемскиот труд на Кристина Дабеска и Љупка Евроска, насловен „Креативна употреба на зборообразувачките модели во романот ‘Меѓу чаршијата и црквата’ од Димитар Пандев“. Авторките констатираат збогатување на лексичкиот фонд на македонскиот јазик преку „зборообразувачките модели од страна на писателите“, а како резултат од длабинското, внимателно читање на романот Меѓу чаршијата и црквата од Димитар Пандев авторките велат дека „во романот се забележуваат и голем број креативни префиксно-суфиксни образувања кај именките, придавките, глаголите и прилозите“ (2020, 39), евидентирајќи ги најилустративните примери од книжевното дело на Пандев.

Во трудот „Вратата во сидот од Х. Џ. Велс“ Ведран Диздаревиќ се сосредоточил на фантастиката и фантастичната книжевност, нудејќи оригинално теориско промислување на феноменот на фантастиката и од културно-историска перспектива и низ призмата на дистинкцијата меѓу концепциите *чудесно*, *чудно* и *фантастично* во теоријата на Цветан Тодоров, и низ визурата на теоријата за рецепцијата и антропологијата. Низ методолошкиот плурализам и вкрстувањето на перспективите авторот досегнал до мошне интересни анализи на фантастиката, поврзувајќи ја со човековата потреба за неизвесност: „Книжевноста, и покрај етичката и политичката одговорност што ја понесува низ историјата, сепак, примарно, барем во денешното општество, има цел да обезбеди задоволство на луѓето. Во фантастиката, задоволството е втемелено во повештото одржување на неизвесноста и несигурноста, сè до моментите на чудното или чудесното решение“ (2020, 62).

Подолго време слушаме дека кај нас воопшто не постои критика на преводот. Уверлив демант е следниот труд од Зборникот. Имено, компаративната визура дава значајни резултати во традуктолошкиот труд на Марија Пандева „*Сѝо ѝогини самоѝија* или *Сѝо ѝогини осаменосѝ*? (Споредбена анализа на двата превода на *Cien años de soledad* од Г. Г. Маркес на македонски јазик)“, во кој авторката ги споредува преводните решенија на двата превода на едно од стожерните романескни дела на XX век, особено на хиспаноамериканската книжевност: првиот на Ванѓа Чашуле, со наслов „Сто години самотија“ и објавен во 1986 година, а вториот со наслов „Сто години осаменост“ на Костадинка Арсовска и објавен во 2006 година во издание на Макавеј. Авторката во трудот уверливо покажува како низата разлики на морфолошки, синтаксички и лексички план резултираат и со стилски разлики меѓу преводите.

И следниот труд се занимава со клучното, култно книжевно дело на еден нобеловец. Впрочем, во статијата „Интермедијални релации помеѓу книжевноста и сликарството во романот *Се викам Црвено* од Орхан Памук“ Кристијан Стефановски направил исцрпна и инвентивна интермедијална анализа за улогата на сликарството во постмодернистичката проза, со низа акценти врз проникнувањето на дискурсите меѓу источното сликарство базирано на книжевни предлошки, т. е. минијатурата и западното сликарство. Оттука, трудот на Стефановски ни ја покажува интерференцијата меѓу различните медиуми, култури, како и потребата од вкрстување на интермедијалните и имаголошките истражувања при анализата на романите на Памук.

Со феноменот на уметничкиот третман на тоталитаризмот мошне исцрпно се занимава трудот на Марио Стојаноски, под наслов „Естетика на суровоста: тоталитаризмот во фикцијата и фикцијата на тоталитаризмот“. Креативно ползувајќи ги согледбите на Хана Арент и Мишел Фуко, авторот на овој труд преку анализата на делата *Како да се уйокои вампир* од Борислав Пекиќ и *Гробница за Борис Давидович* од Данило Киш, ни укажува на низа имплицитни, но исклучително битни врски меѓу тоталитаризмот и фикцијата, констатирајќи: „истражувањето покажа дека тоталитаризмот во практика манифестира својства кои е незамисливо да ги манифестира, а кои ѝ се својствени на уметноста“ (2020, 99).

Посебно радува фактот што не мал дел од трудовите се фокусирани и врз рецентни значајни дела од македонската книжевност. Таков е случајот и со трудот „Телесноста и Абјектот во расказот ‘Осми март’ на Румена Бужаровска“ од Александра Стојковска. „Иако реалистички расказ со транспарентни просторни информанти – поентира авторката – „Осми март“ е повеќеслоен текст кој отвора провокативни прашања врзани за родовите стереотипи, патријархалноста, вредностите и моралните судови на ликовите во конкретен просторно-временски контекст...“ Преку анализа на расказот на Румена Бужаровска, овој труд отвора низа интересни аспекти во проучувањето на нејзината проза, низ призма на теоријата за абјектот на Јулија Кристева.

Во трудот „Потеклото на фонемата s во македонскиот јазик“, класичниот филолог Слободан Танасковски направил минуциозен историско-лингвистички пресек и споредбени анализи, истражувајќи го потеклото и развојот на фонемата s во македонскиот јазик, упатувајќи нè кон етимолошки анализи поврзани со зборови од словенско потекло, заемки од (ново)грчкиот и од други јазици; како и од аспект на нивната граматичка група (извици и лични имиња).

Трудот на Владимир Таневски, „Осврт на некои факти и преданија за животописот на кралот Марко“ се занимава со една од клучните јуначки фигури на македонскиот, јужнословенскиот и балканскиот фолклор – Крале Марко. Споредувајќи ги книжевните артефакти (народната поезија и прозните наративи) и историските извори, авторот стигнува до интересно сознание: „наспроти скудните релевантни историски извори, претегнале народните преданија во кои се хиперболизирани неговата личност и дела, заедно со неговата натприродна физичка моќ и натчовечки војнички подвизи. Величењето на неговата личност почнало веднаш по неговата смрт во 1395 година и траело во текот на петвековното османлиско владеење што довело до создавање на мит за јунакот над јунаците кој бил заштитник на немоќните, онеправданите и незаштитените“ (2020, 149).

Покрај темата за вештачката интелигенција, уште еден труд навлегува во етичките дилеми пред кои се исправува современата наука. Станува збор за трудот „Расправа за клонираните животи низ примери од книжевната фикција“ од Матеј Тројачанец. Последниве години биоетиката добива оправдан фокус како интердисциплинарно поле во кое се проникнуваат голем број дисциплини. Трудот на Тројачанец поставува лавина интригантни прашања поврзани со клонирањето: Зошто се создадени клонови? Како се третираат тие од „нормалните“ луѓе? Како се гледаат себеси? Како се разликуваат од останатите?

Дека во претходните прашања можеме да препознаеме оддеци од фаустовската тема уверливо ни покажува трудот со кој се заокружува зборникот – „Доктор Фаустус како комичен лик“ од Димитар Христовски, во кој е анализиран еден од најпалимпсесните и најкомплексните ликови на светската литература, Доктор Џон Фаустус – основан врз легендата за истоимениот германски астролог, за кого се тврдело дека својата душа му ја продал на ѓаволот. Авторот во својот фокус го поставува ликот на Доктор Фаустус од драмата *Трагичнајта џовесџа за живојтој и смртта на Доктор Фаустус* од Кристофер Марлоу, пласирајќи една мошне заводлива и уверливо аргументирана теза: „Фаустус е проткаен со карикатурни елементи, кои служат како главни двигатели на драмското дејство – при што тој може да биде интерпретиран како комичен лик“.

3.

Да резимираме: од сумарниот преглед на трудовите објавени во Зборникот со радост може да се констатира дека сите третираат актуелни теми за современата филологија, дека сите имаат доследно разработени

методолошки рамки, исцрпни анализи, нови и оригинални сознанија, кои можат да бидат никулци за идни истражувања како за авторите така и за читателите на овој зборник.

Секој што уредувал зборник знае колку предвидена и непредвидена макотрпна работа е потребна за да се дотуркаат сите работи до крајот. Зборниците подразбираат огромен заеднички креативен и долготраен труд, па затоа треба да се прослават исто така со соборна радост. Зад квалитетот (и евентуалните ситни пропусти) на овој зборник, покрај авторите кои во него објавиле свои трудови, секако стои редакцискиот одбор, во состав: Љупка Алексова, Ивана Јовановска, Ивона Лаушевиќ, Кристијан Стефановски и Димитар Христовски. Објавените текстови се редактирани од професорите: Емилија Бојковска, Лидија Капушевска-Дракулевска, Јасна Котеска, Рајна Кошка-Хот, Владимир Мартиновски, Сања Михајловиќ-Костадиновска, Весна Мојсова-Чепишевска, Бојан Петревски, Анета Серафимова, Станислава-Сташа Тофоска и Емилија Црвенковска, а во лекторирањето на овој зборник учествувале: Ѓоко Здравески, Андријана Павлова, Марија Паунова, Бојан Петревски, Симон Саздов, Станислава-Сташа Тофоска и Марио Стојаноски. Во предговорот од зборникот е поместен и податокот дека била организирана и Работилница за академско пишување, која им била од голема полза во пишувањето на апстрактите и научните трудови, а во рамките на работилницата предавања одржале колешките Мира Беќар, Калина Малеска, Емилија Бојковска и Емина Авдиќ.

Оттука, дозволете ми на крај да им упатам искрени честитки на сите учесници во работата на зборникот, и на авторите, и на уредниците, редакторите и лекторите. Богатата програма на годинешната јубилејна (петта) студентска филолошка конференција „Како си ми?“ ни дава за право да се надеваме дека догодина, и покрај сите тешкотии во пандемисково време, ќе се радуваме на нов одличен зборник.

Марија Ѓорѓиева-Димова

ЗА ЕДНА ФИЛОЛОШКА МИСИЈА

(кон Зборникот трудови од шестата студентска филолошка конференција
Како си ми?, Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2021)

Филологијата, покрај филозофијата, е единствената наука што во својот назив го содржи зборот љубов. Имено, во старогрчкиот јазик зборот *φιλόλογία* е кованица сочинета од именките *φίλος* / *φιλία*, (во значење на љубов, афекција, пријател, наклонетост) и *λόγος* со широкиот спектар од значења на слово, реч, збор, говор, мисла, така што етимолошки филологијата би означувала љубов/пријателска наклонетост кон речта, кон зборовите, но и кон учењето, знаењето, т. е. кон сето она што е кажано, во устен или во пишан облик. Аналогно на ова, именката филолог (од *φιλόλογος*) означува пријател на разговорот, љубител на дискусијата или на аргументот.¹

Во речничките описи, пак, филологијата е дефинирана како наука што се занимава со проучување на јазичните појави, како граматички така и книжевни, односно како „повеќеслојно проучување на текстовите, јазиците и феноменот на самиот јазик“, како што ја дефинира Џејмс Тарнер во студијата *Филологија: заборавениите почетоци на модерната хуманистика*,² сугерирајќи ја притоа интерсекцијата на книжевните студии, историјата, лингвистиката. Во најширока смисла, филологијата е проучување на човековиот говор, посебно како средство на книжевноста и како поле на проучување што фрла светлина врз културната историја, како што ќе прочитае во речникот на Мериам Вебстер.

Овие два аспекта содржани во етимологијата на зборот филологија и во нејзиниот интер-/мултидисциплинарен научен профил, добиваат своја потврда и во рамки на студентската филолошка конференција *Како си ми?*. Љубовта кон научното истражување, ентузијазмот да се организираат и

¹ *Grčko - hrvatski rječnik*. (2003). Priir. M. Sironić. Zagreb: Školska knjiga.

² J. Turner (2014). *Philology: The Forgotten Origins of the Modern Humanities*. Princeton University Press.

успешно да се реализираат во континуитет шест конференции, пријателствувањето формално и неформално во официјалниот и во неофицијалниот дел од конференцијата, во подготвителниот и во постконференцискиот дел во рамки на активностите околу подготовката на зборниците, сето тоа е една демонстрација на суштината на филологијата – како љубов кон знаењето и кон учењето.

Најновата потврда ја добиваме и во петтиот зборник текстови од шестата конференција, одржана на 19.9.2020 година во специфичниот пандемиски контекст. Тимската работа на најновиот зборник текстови ја потпишаа членовите на Редакцискиот одбор, студентите Љупка Алексова, Викторија Илиовска, Ивона Лаушевиќ, Филипа Попова, Борис Симоновски, Кристијан Стефановски и Димитар Христовски. Потоа, редакторите и лекторите на статиите, од редот на професорите (Емилија Црвенковска, Емилија Бојковска, Лидија Капушевска-Дракулевска, Елизабета Шелева, Кристина Николовска, Гордана Алексова, Марија Ѓорѓиева-Димова, Калина Малеска, Владимир Мартиновски, Мира Беќар, Румена Бужаровска, Милан Дамјаноски, Александар Спасов, Бисера Станкова и Бобан Карапејовски), но и од ненаставниот кадар (Андријана Павлова и Ѓоко Здравески). И, секако, деветнаесетте студенти – автори на четиринаесет статии, од коишто тринаесет се публикувани во последниот зборник.

Тематолошката типологија на текстовите покажува дека доминираат статии од книжевно-културолошката херменевтичка провениенција. Оваа тематска целина ја сочинуваат четири текста и тоа: текстот на Мартина Јанеска, магистранд на Европскиот универзитет во Фленсбург, во којшто теориските концепции на Мишел Фуко за капиларното сеприсуство на моќта и за нејзината спрега со знаењето, за механизмите на создавање „послушни тела“, отелотворени во идеалниот метод за дисциплинирање – паноптикумот, како модел на постојан надзор и контрола, интерпретативно се применети врз две дела од популарната култура за млади *Хари Појтер* и *Ијриџе на ладниџе*. Толкувачкиот фокус е поставен врз прашањата за моќта, за контролата, за репресијата и за нивното влијание врз световите на јунаците адолесценти.

Поетскиот жанр го привлекува вниманието на Ивона Лаушевиќ, чијшто текст толкува три песни од шкотскиот поет Едвин Морган, чијашто парадигматичност на мотивско-тематско и на јазично-стилско рамниште, според авторката, е видена во книжевно-поетското илустрирање на концептот наречен временскопросторен континуитет, како значајно откритие на физиката од почетокот на XX век. Сугерирајќи го дијалогот меѓу науката и литературата овој текст би рекла дека ја осведочува Лотмано-

вата концепција за семиосферата, за семиотичкото пространство во кое функционираат сите знаковни системи и процеси.³

Интересна херменевтичко-компаративна перспектива е понудена во текстот на Борис Симоновски. Негов интерпретативен предизвик се типолошките аналогии меѓу македонската народна епика за Марко Крале и старогрчките митови, што тој ги аргументира низ споредбената анализа на неколку топоси и ликови во двете книжевни традиции, давајќи интересни заклучоци за процесите на влијание меѓу литературите.

Оваа тематска целина ја заокружува текстот на Кристијан Стефановски во којшто теориско-методолошкиот амалгам меѓу компаративистиката, интеркултурните студии, постколонијалната и психоаналитичката теорија е фонот врз кој ја толкува збирката раскази *Koia заминува од Карл Либкнехт* на Лидија Димковска. Неговата интерпретација вешто ги следи книжевните артикулации на категориите идентитет, хибриден и, алтеритет, субалтеритет, родот, домот, негативните модалитети на домувањето, миграцијата итн.

Втората лингвистичка тематска целина ја сочинуваат три текста.

Лингвистичкиот увид во создавањето вештачки јазици под влијание на или инспирирани од природните јазици го нуди текстот на Викторија Блажеска, магистранд на Универзитетот Јулиј-Максимилијан во Вирцбург. Иако конкретен предмет на интерес се два апостериори словенски вештачки јазици – словио и нашица – чијшто споредбен опис следи неколку критериуми – типологијата, гласовниот систем, морфолошките парадигми на именките, глаголите и придавките, односно интенционалноста на нивното ширење, давајќи им притоа на читателите увид во три текста напишани на овие два јазика, сепак, Блажеска поентира со отворањето мошне важни прашања: за пошироките идентитетски, идеолошки и политички контексти во кои може да се ситуира темата на вештачките јазици, особено оние од словенската средина.

Коавторскиот текст на Назљие Мифтари и Фјола Мисини ги истражува формите, како и основните и дополнителните употреби на сегашното време во македонскиот, во албанскиот и во германскиот јазик. Споредбената морфолошка анализа реализирана низ прегледното табеларно претставување, низ сублимираната научна елаборација, поткрепена со теориски извори, ги нотира разликите, но и сличностите меѓу трите јазици.

„Концептуализација на јазичната реалност преку аналитичките и синтетичките својства на семантичките пропозиции“ е насловот на статијата

³ Јуриј М. Лотман. (2006). Семиосфера (во световите на мислењето). Скопје: Три.

на Димитар Христовски, кој нуди успешен спој меѓу теориско-методолошките контекстуализации на еден когнитивен лингвистички феномен со аналитичката аргументација низ селектирани книжевни примери: драмите *Доктор Фаустус* на Кристофер Марлоу и *Хамлеј* на Вилијам Шекспир, поезијата на Џон Апдајк, односно сонетната лирика на Вилијам Шекспир и на Данте Габриел Росети.

Третата тематска целина ја сочинуваат два текста од традуктолошка провениенција.

Сара Павловска го актуализира прашањето за термилошката работа како предуслов за квалитетот на толкувањето и особено како суштествен дел од подготовките за толкувањето. Повикувајќи се на постојните теориски модели за термилошка работа, Павловска ги илустрира своите тези со претставувањето пример за лема од двојазичен глосар од областа на психијатријата и, на тој начин, сугерира насоки за подобрување на квалитетот на толкувањето.

Вечната дилема *traduttore, traditore*, односно преведувач, предавник е сугерирана и во коавторската статија на Евгенија Христовска, Благоица Димитрова, Елена Матвеева и Вера Спасиќ. Анализирајќи конкретни изданија од македонските преводи на романите *Авантуриите на Хаклбери Фин*, *Бојата на јуриурот*, *Оливер Твист* и *Госпоѓа Деловеј* авторките следат два различни и екстремни преведувачки пристапи што се движат од целосно оддалечување до безрезервно придржување кон изворниот јазик. Низ паралелната цитатна споредба на фрагменти од оригиналите и од преводите, со неопходната критичка дистанција, тие ги констатираат ризиците од ваквите крајности во преводот.

Дека јазикот може да се проучува од различни перспективи веќе ни покажа и докажа Аристотел и во својата *Поетика* и во својата *Реторика*. Уште една потврда добиваме и во двата текста што ја сочинуваат четвртата тематска целина во Зборникот, чиишто авторки, студентки од Правниот факултет во Скопје, упатуваат на ризиците на јуристичката херменевтика предизвикана од и со јазикот.

За јазикот како инструмент за толкување на правото говори Матеа Коцевска. Нејзиниот текст го истражува јазикот како еден од најзначајните инструменти за толкување на правните норми, а со цел да се согледаат основните значења на јазикот во процесот на толкување и разбирање на правото, но и да се нотираат причините поради кои доаѓа до недоволна јасност на правните пораки.

„Јазикот на правото низ призмата на законодавното и судското толкување“ е насловот на статијата на Николина Стојкова, која актуализира

важни прашања за комплексноста и специфичноста на јазикот на правото, за важноста и посебноста на правничкиот јазичен стил, за економичноста со која се служи правниот јазик, а со цел да се констатира неопходноста од прецизност и логичност во употребата на правниот јазик.

Методичката проблематика како посебна тематска целина е понудена во статијата на Елена Бошевска, студентка на Педагошкиот факултет во Битола. Таа посочува инструктивен модел на наставна интерпретација на класичните дела, што би бил атрактивен и мотивирачки за адолесцентската читателска публика, а кој би се темелел врз комбинација од класично и од современо книжевно дело. Меѓу бројните примери на кои упатува таа е и интертекстуалниот пар сочинет од драмите *Хамлеј* на Вилијам Шекспир и *Гилдесџерн и Розенкранц се мртви* на Том Стопард.

Последната тематска целина во Зборникот ја сочинува текстот на колегите Владимир Таневски и Игор Ефтимовски од Филозофскиот факултет во Скопје. Насловната тема „Св. Христофор Кинокефал – христијанско наследство и паганско потекло“ ја елаборираат на две рамништа: првото, фокусирано врз иконографската анализа на Свети Христофор преку компарирање на начините на неговото претставување во ранохристијанската и во средновековната уметност во Македонија и низ кусата анализа на неговата улога во христијанската теологија како светител. Второто, посветено на симболичката анализа на житието на Свети Христофор како христијанска манифестација на митската слика за песоглавиот воин, се реализира врз фонот на интердисциплинарниот микс од јунговската психологија, предисториската археологија и културната антропологија, откривајќи поврзаност со индоевропските предисториски ритуали на машка иницијација.

И како додаток во Зборникот е вклучен и промотивниот текст кој се однесува на претставувањето на блогот „Јазичарница“, проект на Викторија Блажеска и Нина Тунтева, во рамки на минатогодишната конференција. Да потсетиме, станува збор за блог за лингвистика на македонски јазик, чија цел, според двете блогерки, е да ја доближи лингвистиката до пошироката јавност. Во таа смисла, „Јазичарница“ компатибилно се придружува кон мисијата на *Како си ми?* во насока на „ширење на научната мисла на македонски јазик и поттикнување на јавноста, особено на младите луѓе, критички да размислуваат за темите што ги интересираат“, како што ќе истакнат Блажеска и Тунтева.

Независно од тематските преокупации, сите статии од зборникот имаат свој заеднички содржател, видлив во истражувачкиот потход, во аналитичкиот пристап, во структурата на текстот и неговата методолошка

враменост, во вештината за апликативност на сознанијата од релевантни теориски извори.

Најновото зборничко издание не е само уште едно книшко и текстуализирано осведочување на минатогодишниот конференциски настан туку ни осведочува уште неколку важни аспекти:

1. ја осведочува интергенерациската и трансгенерациската интеракција меѓу студентите од различни студиски групи, од различни студентски години, па и од различни факултети, реализирана како размена на нивните знаења, искуства и научни перспективи
2. ја осведочува можноста за практична примена на стекнатите знаења на студентите, главно апсолвирани во рамки на наставата: тоа е практикување на процесите на истражувањето, на пишувањето научен труд, на изработувањето библиографски единици, со еден збор на комплексниот процес на совладување на вештините на академското пишување и на научната работа
3. ја осведочува соработката меѓу студентите и професорите кои, од позиција на редактори и лектори, а не само на предавачи, придонесуваат во профилирањето на идните филолози не само како вљубеници во туку и како суверени познавачи и посветени проучувачи на јазиците, на литературите и на културите. Во тоа, секако, свој влог има и институционалната поддршка на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје.

Секој облик на научно промислување го подразбира не само системскиот пристап кон она што е предмет на научен интерес туку и континуитетот на научната, во случајов филолошката мисла. Токму шестгодишната традиција на студентската конференција е потврда на научниот континуитет на нашиот факултет, во чијашто афирмација, покрај професорите, се придружуваат и студентите. Синергија на научното искуство и свежината на научната визура, небаре опеана во емфатичниот стих на Конески, од неговата поема *Ракување*: „Ах, смисли ја бескрајноста на тоа течење“.

Во годината кога славиме значаен јубилеј, сто години од раѓањето на нашиот патрон, Блаже Конески, чијшто филолошки ангажман и како лингвист и како книжевник и како преведувач/препејувач, е архивиран во бројните студии во кои ги промислувал феномените во јазикот, книжевноста и културата, задоволство е да се констатира постоењето сериозен филолошки подмладок, кој, покрај редовните студиски обврски, е ангажиран и во поинаков формат на практикување и на промовирање на филологијата.

Оти, пак, љубов е таа – филологијата.

Анастасија Ѓурчинова

**ОД КОВАЧНИЦАТА НА ПРЕВЕДУВАЊЕТО:
СТУДЕНТСКА РАБОТИЛНИЦА „КОНЕСКИ НА 14 ЈАЗИЦИ“**

Како дел од програмата за одбележување на 100-годишнината од раѓањето на нашиот патрон, во периодот април – мај 2021 година на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје беше организирана студентска преведувачка работилница. На иницијатива на професорите д-р Анастасија Ѓурчинова и д-р Зоран Анчевски, кои ја направија селекцијата на текстовите и го координираа проектот, се одзваа колеги од сите катедри на Факултетот, подготвени да бидат ментори на заинтересираните студенти.

Беа предложени за превод следните десет текста од Блаже Конески:

Песни:

- Песна на една певица
- Над секнатиот бунар
- Послание
- Спомен по многу години
- Лажни пророци
- Татковина

Песни во проза:

- Магнолија
- Ружа
- Питачи

Прозен запис:

- Средба во рајот

Студенти од различни катедри и студиски групи се одзваа на повикот и под менторство на своите професори ги преведуваа текстовите од Блаже Конески на четиринаесет различни јазици кои се студираат на нашиот

Факултет: англиски, германски, италијански, шпански, романски, португалски, француски, словенечки, руски, чешки, полски, албански, турски и корејски јазик. Нивните преведувачки решенија и одделните варијанти во текот на преведувачкиот процес, согласно со пандемиските околности, беа претставени и дискутирани преку видеоконференциска врска. Во таа смисла, беа организирани две исклучително интересни и креативни видеоконференциски средби, одржани на 26 и на 31 мај 2021 година, на кои присуствуваа повеќе од педесет учесници.

Се работеше според однапред договорена методологија: се разгледуваа еден по еден сите текстови предложени за превод, во нив се идентификуваа специфичните лексички, синтаксички и стилски особености, а потоа се споредуваа преведувачките решенија на одделните јазици. На крајот, по исцрпната и плодотворна дискусија, во која учествуваа и студентите и професорите ментори, беа разјаснети и ревидирани многу нејасни места, беа пофалени многубројните иновативни и оригинални решенија, за да се дојде до најприфатлива форма на преведениот текст, почитувајќи ги особеностите на секој јазик одделно.

На крајот од двете средби беше организирано и повеќејазично поетско читање, во кое зедоа учество студентите преведувачи од сите застапени јазици. Покажувајќи ги своите високи креативни и перформативни капацитети, учесниците во овој рецитал приредија несекојдневно доживување, кое овозможи поезијата на Конески да прозвучи полифониски, во нови нијанси, на сите застапени јазици.

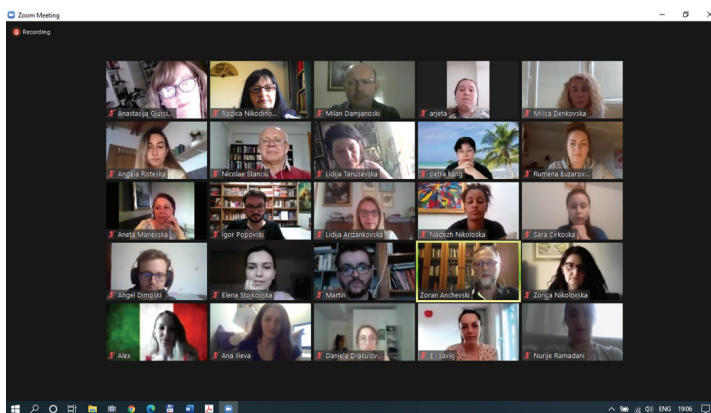
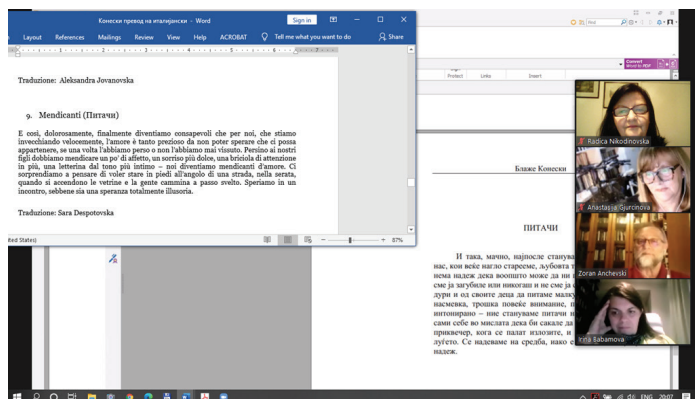
Во работилницата зедоа учество следните студенти и професори:

- *англиски јазик*: Даниела Дракуловска, Емилија Кузмановска, Емилија Петрова, Ана Илиева, Лара Тасковска, Надеж Кристела Нсингоулоу Николоска и Ангел Димоски, под менторство на проф. д-р Милан Дамјаноски и проф. д-р Румена Бужаровска
- *германски јазик*: Лиле Владичева, Јанче Коцев и Паула Панова, под менторство на проф. д-р Зорица Николовска, во соработка со надв. сораб. м-р Милица Денковска и Даниела Димовска
- *италијански јазик*: Ангела Ристеска, Сара Деспотовска, Марина Рајкоска, Александра Јовановска, Марија Муратовска, Елена Стојковска, Сара Циркоска и Стефанија Цонева, под менторство на проф. д-р Радица Никодиновска
- *француски јазик*: Ана Димевска, под менторство на проф. д-р Ирина Бабамова
- *шпански јазик*: Катерина Павловска, Ивана Дрнковска и Николина Методиевска, под менторство на ас. м-р Игор Поповски

- *романски јазик*: Ана Преш, Никола Ѓурица, Давид Стоилковски, Нурие Рамадани, Анкица Ангеловска, Марија Јовановска, Стефана Величковска, Ариета Рамадани и Маја Величковиќ, под менторство на лектор д-р Николае Станчу
- *йорџијалски јазик*: Александра Арсовска, Уна Николоска, Филипа Попова и Ивона Танеска, под менторство на лектор Анета Маневска
- *словенечки јазик*: Ели Савиќ, под менторство на проф. д-р Лидија Аризанковска
- *руски јазик*: Марија Петровска, Јана Србиновска, Ангела Спасовска и Јован Ковачевски, под менторство на виш лектор м-р Ирен Алчевска, виш лектор м-р Екатерина Терзијоска и лектор Роза Тасевска
- *чешки јазик*: Рафаел Ристовски, Наталија Тоневска-Каровска и Мина Јовковска, под менторство на проф. д-р Јасминка Делова-Силјанова
- *йолски јазик*: Мартин Блажески, под менторство на проф. д-р Лидија Танушевска
- *албански јазик*: Анила Глигоровска и Нурие Рамадани, под менторство на проф. д-р Вальбона Тоска
- *йурски јазик*: Радмила Десовска, под менторство на виш лектор м-р Сена Ариф Шешум
- *корејски јазик*: Виктор Дрваров, Мила Стојковиќ, Натали Илиоска, Глорија Савевска, Ивона Гиговска и Албана Рамадани, под менторство на м-р Канг Кјоун-Сеон

За лектурата на преведените текстови на соодветните јазици се погрижија: Томас Мајер (германски јазик), Алесандра Саита (италијански јазик), м-р Анита Кузмановска (француски јазик), д-р Франсиско Хавиер Ибањес Кастехон (шпански јазик), Марија Амалија Бараона (португалски јазик) и м-р Здењек Андрле (чешки јазик).

Благодарение на покажаниот ентузијазам и сериозниот ангажман кај сите учесници во овој проект, беше остварена една успешна иницијатива, која ги изнесе на виделина не само академските компетенции на нашите студенти туку и нивните богати креативни потенцијали. Освен тоа, преку вклучување на речиси сите јазици што се изучуваат во рамките на нашата институција, му беше направен соодветен омаж на нашиот патрон, Блаже Конски, во годината на неговиот јубилеј, овозможувајќи му на неговото дело своевидна преобразба и реактуализирање во ново јазично руво. Имајќи го сето ова предвид, може со задоволство да се предвиди дека по завршувањето на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, голем број студенти од различни јазични групи ќе можат успешно да се соочат и со сложените предизвици од областа на книжевниот превод.

Валентина Милошевиќ-Симоновска

СТУДЕНТСКИ ПРЕВЕДУВАЧКИ РАБОТИЛНИЦИ

Долги години ја имав таа ретка привилегија да работам со стотици млади луѓе кои привлечени од мелодичноста на италијанскиот јазик, италијанските канцони, филм, храна, мода, уметност... се одлучуваа да го изучуваат италијанскиот јазик на Катедрата за италијански јазик и книжевност при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ од Скопје. Пленеше нивната енергија, љубопитност и посветеност во учењето, како и брзината со која го совладуваа новиот материјал особено ако се земе предвид фактот дека поголемиот дел од нив беа апсолутни почетници или, пак, поседуваа некои мали предзнаења од италијанскиот јазик. Поттикната и мотивирана од нивниот ентузијазам и желба за продлабочување на знаењата, одлучив да ја организирам и првата преведувачка работилница со студентите од прва и втора година, и со тоа да ја остварам и мојата желба, која долго тлееше во мене, да направам нешто поинакво од вообичаената редовна настава.

Така во текот вториот семестар на академската 2013/2014 година започна и првата преведувачка работилница од која произлезе македонскиот превод на италијанската збирка приказни за деца „Цветни сказни“ (78 стр.) од италијанскиот писател Атилиа Бразиело. Во неа учество зедоа студенти од прва година и тоа: Емилија Петреска, Слаѓана Јовчевска, Теодора Јосифовска, Павлина Стефанова, Александра Цветаноска, Луиза Мирчевска, Ангела Темелковска, Мартина Мијоска, Ангела Вељковска, Тања Бошкова, Катерина Кечуловска и Наде Терзиева, како и студенти од втора година и тоа: Ана Данаиловска, Андријана Русеска, Татјана Стојановска, Ана Марија Андреевска, Сања Арсовска, Софија Иванова, Моника Маринковска, Симона Вучковска, Сара Китановска, Наташа Пешликовска, Јована Каневческа и Ивана Петревска.

Во текот на вториот семестар на академската 2015/2016 година ја организирав втората преведувачка работилница од која произлезе македонскиот

превод на автобиографскиот роман „Се облекувавме во морнарско“ (199 стр.) од познатата италијанска писателка и политичарка Сузана Ањели. Во неа учествуваа студенти од втора година и тоа: Марина Шеќеринова, Кристина Младеновска, Весна Прензоска, Марија Милевска, Анцела Филкоска, Ели Костова, Елена Белева, Елена Миленковска, Магдалена Кекеновска, Бојана Гуцова, Глорија Андоновска, Александра Јовановска, Симона Јовановска, Гордана Марковска, Матео Шремпф, Џејлан Емини, како и Теодора Јосифовска од четврта година.

Потоа, во текот на вториот семестар на академската 2016/2017 година, ја организирав третата преведувачка работилница од која произлезе македонскиот превод на италијанската книга за деца „Дневникот на Јованче Ураганче“ (237 стр.) од Вамба. Во истата зедоа учество студенти од втора година и тоа: Андријана Тренеска, Ана Ангелеска, Елвира Равмановска, Виолета Јанева, Евгенија Саздова, Евгенија Миленкова, Илинка Христова, Ивана Крстевска, како и од трета година: Марина Шеќеринова, Бојана Гуцова, Анцела Филкоска, Весна Прензоска, Гордана Марковска, Александра Јовановска и Кристина Младеновска.

Во текот на вториот семестар на академската 2017/2018 година ја организирав четвртата преведувачка работилница од која произлезе македонскиот превод на италијанската книга „Се оженив со тебе од кеф“ (140 стр.) од познатата италијанска писателка Наталија Гинсбург. Во неа учество зедоа студенти од трета година и тоа: Андријана Тренеска, Елвира Равмановска, Евгенија Саздова, Ана Ангелеска, Виолета Јанева, Ивана Крстевска, како и од четврта година: Александра Јовановска, Анцела Филкоска, Глорија Андоновска, Марина Шеќеринова и Весна Прензоска.

Во текот на вториот семестар на академската 2018/2019 година ја организирав петтата преведувачка работилница во рамките на која беше преведувана италијанската книга „Детето Алберто“ од реномираната италијанска писателка Дача Мараини. Во неа зедоа учество студенти од трета година: Ангела Ристеска, Стефанија Цонева, Ива Анастасова, Софи Лазовска, како и од четврта година: Андријана Тренеска, Глорија Андоновска, Елвира Равмановска, Евгенија Саздова и Виолета Јанева.

Во текот на вториот семестар на академската 2019/2020 година ја организирав шестата преведувачка работилница од која произлезе македонскиот превод на италијанската книга насловена „Забрзани чекори“ (33 стр.) од италијанската авторка Дача Мараини. Во оваа работилница активно учество зедоа студентите од втора година: Мила Велковска, Сара Цирко-

ска, Сара Јовановска, Марија Муратовска, Радмила Плотникова, Ивана Филиповска, Елена Стојковска, Сара Петровска и Зорица Давитковска.

Сите овие македонски преводи се изданија на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Лектурата на македонските преводи ја направија проф. д-р Славица Велева и м-р Андријана Павлова. Техничката обработка на текстовите ја правеа самите студенти учесници во преведувачките работилници. Илустратори на кориците на преводите беа исто така студентите од Катедрата за италијански јазик и книжевност: Тоше Диралов на една и Марина Шеќеринова на четири корици. Сите македонски преводи можат да се најдат на веб-страницата на Филолошкиот факултет.

Четири од овие македонски преводи ја доживеаја својата промоција во рамките на *Неделата на италијанскиот јазик во својот* организиран под покровителство на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ од Скопје и Амбасадата на Република Италија во Скопје.

Бескрајни се радоста и задоволството на наставникот кога во погледот на своите студенти ќе ја открие нивната искрена желба да се испробаат во еден не толку едноставен предизвик како што е преведувањето, особено ако се има на ум дека тие беа во рана фаза од изучувањето и совладувањето на италијанскиот јазик. Искрено се надевам дека преведувачката работилница ќе стане традиција, дека и натаму ќе го привлекува вниманието и интересот на студентите кои во неа ќе добијат одлична можност да се калат во оваа интригантна и неодоливо привлечна професија.

Ирина Бабамова

**ТРЕТО ИЗДАНИЕ НА ДЕНОВИТЕ НА ФРАНКОФОНИЈАТА НА
ФИЛОЛОШКИОТ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ – СКОПЈЕ
(по повод одбележувањето на 50-годишниот јубилеј
на Меѓународната организација на франкофонијата)**

За месецот кога се одбележува меѓународниот Ден на франкофонијата, 20 март, Катедрата за романски јазици и книжевности и Центарот за универзитетска успешност „Ле тревле“ (Le Très-FLE) на УАФ при УКИМ, во соработка со Министерството за надворешни работи на Република Северна Македонија, Министерството за образование и наука, Францускиот институт во Скопје и Здружението на професорите по француски јазик на Република Македонија ја подготвија програмата за третото издание на веќе традиционалната научно-културна манифестација *Денови на франкофонијата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“*. Соработката на овие институции при подготвувањето на целомесечната франкофонска манифестација во март 2020 г. беше уште позначајна и поинтензивна поради фактот што Меѓународната организација на франкофонијата (МОФ), основана во 1970 г. во Нијаме (Нигер), го одбележа својот 50-годишен јубилеј во 2020 г. Основната цел на манифестацијата беше да го истакне францускиот јазик не само како нишка што ги поврзува народите на земјите членки на МОФ, меѓу кои е и нашата земја, туку и како значаен предуслов за напредување и за активно учество во глобалните општествено-политички збиднувања. Современите раздвижувања во Европската Унија само ја нагласуваат своевидната зависност помеѓу потребата од кадри што го познаваат францускиот јазик и евроинтеграциските заложби на нашата држава.

Во името на овие заложби и на иницијатива на Катедрата за романски јазици и книжевности, деканот на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, проф. д-р Анета Дучевска, на 2 март 2020 г. упати писмо до претседателот на Република Северна Македонија, г. Стево Пендаровски,

поканувајќи го да биде официјален покровител на франкофонските активности во нашата земја во 2020 г., покана што тој со задоволство ја прифати. Со тоа Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ се потврди како институција која, од една страна, ја одржува долгата традиција во изучувањето на францускиот јазик во високото образование и, од друга страна, се бори за рамноправна застапеност на овој странски јазик со другите странски јазици кај нас.

Кабинет на претседателот на РСМ, 2 март 2020 г. Од лево: Пајо Ави-ровиќ (МНР), Марија Николова (МОН), Ирина Бабамова, Стево Пендар-ровски, Снежана Петрова, Африм Јашари (МНР)

На средбата беше презентирана и богатата научно-културна програма за одбележување на овој значаен јубилеј:

- ПРОГРАМА -

Трето издание на

„Денови на франкофонијата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје

2 март – 1 април 2020 г.¹

¹ Поради мерките за спречување на ширењето на вирусот ковид-19, дел од гостувањата и активностите предвидени по 11 март 2020 г. беа одложени, а промоциите на научната активност на Катедрата и на преводите од француски на македонски јазик беа реализирани во видоизменета форма преку телевизиски настап на МТВ на проф.

2 март (понеделник) – 10:30 ч. просторија на ЦУУ Le Très-FLE

- Клуб за конверзација: *Parlons français!*

Шарлен Жув, практикант за француски јазик, со Гари Журно и Тео Мањани

4 март (среда) – 12:10 ч. Библиотека за романски јазици и книжевности

- *Претставување на Универзитетската агенција за франкофонија и на нејзините шековни конкурси за проекти за професори и за студенти*

Шарлен Жув, практикант за француски јазик

9 март (понеделник) – 13:45 ч. Сала за состаноци на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“

- *Киноклуб* – проекција на филмот *Le Dîner de cons* од Франсис Вебер

Шарлен Жув, практикант за француски јазик, и м-р Анита Кузманоска, виш лектор по француски јазик

11 март (среда) – 15:20 ч. просторија на ЦУУ Le Très-FLE

- *Читачки клуб / Club de lecture*

проф. д-р Снежана Петрова и Шарлен Жув, практикант за француски јазик

14 март (сабота) – 12:00 ч. Библиотека за романски јазици и книжевности

- *Претставување на студиските планови и програми за француски јазик и книжевност во рамки на Државниот натпревар за средношколци Олимпијади по француски јазик 2020 г.*

проф. д-р Јоана Хаџи-Лега Христоска, професор по француски јазик

12:00 ч. – 17:00 ч. Филолошки факултет „Блаже Конески“

- *Читачки марафон, издание 2020 г.*

Во организација на ЗПФРМ и ЦУУ Le Très-FLE

16 март (понеделник) – 12:10 ч. Библиотека за романски јазици и книжевности

- *Претставување на преведувачките постайки во преводот на љубовната збирка „Одговор и одговор“ од Никола Буве*

Преводот е изработен од страна на студентките Ивана Ѓуреска и Рина Јанкуловска под менторство на проф. д-р Ирина Бабамова и во соработка со Францускиот институт во Скопје.

17 март (вторник) – 10:35 ч. Библиотека за романски јазици и книжевности

- *Претставување на проектот Eurocar 2 Erasmus +: „Европа: учење, знаење, прифаќање (2) (ЕУРОКАР 2)“*

Презентација од страна на студентките Владана Сивевска и Елмедина Шкрета, под менторство на проф. д-р Мира Трајкова, раководител на проектот

18 март (среда) – 12:10 ч. Библиотека за романски јазици и книжевности

- *Друштвени игри на француски јазик*

м-р Анита Кузманоска, виш лектор по француски јазик, и Шарлен Жув, парктикант за француски јазик

19 март (четврток) – 10:30 ч. Сала за состаноци на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“

- *Предавање: Un été avec Montaigne*

Антоан Компањон од Колеж де Франс

(во соработка со Францускиот институт во Скопје)

20 март (петок) – 12:00 ч. Плоштад „Македонија“ – Скопје

- *Франкофонски перформанс од иланејарни размери (флешмоб)*

(во соработка со ЗПФРМ)

23 март (понеделник) – во 12:00 ч. Сала за состаноци на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“

- *Промоција на зборникот „Аналоги и интеракции во романистичките истражувања“*

Промотори : проф. д-р Елисавета Поповска и проф. д-р Снежана Петрова

25 март (среда) – 20:00 ч., во Бистро – студио Fames

- *Концерт на францускиот музичар и пејач Тома Дијрон*

(во соработка со Францускиот институт во Скопје)

26 март (четврток) – 10:35 ч., во Библиотека на Катедрата за романски јазици и книжевности

- *Презентација на МАСТЕР студио од ЕСФАМ, Софија,*

Никола Маинети, директор на ЕСФАМ во Софија, во соработка со ЦУУ *Le Très-FLE*

31 март (вторник) – 12:00 ч. НУБ „Свети Климент Охридски“ во Скопје

- *Изложба на преведени книги, промоција на преведени дела од француски на македонски јазик и јаркална маса за преведувањето во организација на НУБ, во соработка со Катедраа за романски јазици и книжевности при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ и Францускиот институт во Скопје.*

1 април (среда) – 12:00 ч. Аула на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“

- *„Франкофонијата е...“ – франкофонски активности во организација на студентите на Катедраа за романски јазици и книжевности*

М. Радиноска, А. Иванова, З. Пендева, А. Петровска, М. Младеновиќ, С. Величковска, Б. Димитриоска, С. Досева, Р. Јаневска, У. Николоска (менторство: Анита Кузманоска)

Програмата за третите Денови на франкофонијата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ беше подготвена во рамките на макропроектот: „Јазици, книжевности, култури: образовни политики во функција

на современото општество“ и беше дел од официјалните активности за одбележување на 50-годишнината од основањето на Меѓународната организација за франкофонија, чиј покровител е претседателот на Република Северна Македонија.

Во составот на комисијата за организирање на манифестацијата беа следните членови на Катедрата за романски јазици и книжевности: Ирина Бабамова (претседател), проф. д-р Мира Трајкова, проф. д-р Мирјана Алексоска-Чкатроска, проф. д-р Снежана Петрова, проф. д-р Јоана Хаџи-Лега Христоска, виш лектор м-р Анита Кузманоска, Шарлен Жув, практикант по француски јазик.

Ирина Бабамова

**ХРОНИКА: ЧЕТВРТО ИЗДАНИЕ НА ДЕНОВИТЕ НА
ФРАНКОФОНИЈАТА НА ФИЛОЛОШКИОТ ФАКУЛТЕТ
„БЛАЖЕ КОНЕСКИ“ – СКОПЈЕ
(15 март – 2 април 2021 г.)**

Во периодот од 15 март до 2 април 2021 година Катедрата за романски јазици и книжевности ја реализира програмата на традиционалната културно-образовна манифестација *Денови на франкофонијата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“* – Скопје. Наставниот кадар на Групата за француски јазик и книжевност во соработка со своите студенти по четврти пат го одбележаа 20 март, Меѓународниот ден на франкофонијата, придружувајќи ѝ се со своите активности на меѓународната франкофонска заедница која на овој ден го одбележува културниот, политичкиот и економскиот дијалог меѓу народите што го споделуваат францускиот јазик како јазик на комуникација.

Овогодишната манифестација *Денови на франкофонијата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“* – Скопје, се одржа во услови на пандемија на КОВИД-19 и со помош на средствата за онлајн комуникација преку соодветни линкови на платформата ЗУМ, но тоа не го намали ниту интересот на студентите за учество ниту квалитетот на програмските активности. Напротив, општ беше впечатокот дека манифестацијата понуди квалитативна промена во пандемиското секојдневие, свежина во наставно-образовниот процес и извонредно богата размена на идеи во врска со студиите по француски јазик и книжевност. Сето тоа на француски јазик. Програмата, чиј носител беше Катедрата за романски јазици и книжевности, беше подготвена во соработка со ЦУУ „Ле тре-ФЛЕ“ на УАФ при УКИМ и Францускиот институт во Скопје. Особено забележано беше учеството на студентите кои покажаа не само завидно ниво на познавање на францускиот јазик и примена на стекнатите теориски знаења во практика туку и вешто користење на информациските техники, правејќи ги дел

од програмските содржини достапни преку интернет. Видеоматеријалот што го подготви студентката Уна Николоска и „Малиот термилошки речник за големите длабочини“, подготвен од група студенти од II година се достапни на следниве два линка: <https://youtu.be/a5Y7DTLMDWI> односно https://issuu.com/nikoloskauna/docs/ribi_finalno_pdf_compressed.

Манифестацијата опфати тематики од терминологијата на францускиот јазик, од историјата на францускиот јазик и еволуцијата на француската лексика, од современите тенденции во францускиот јазик, од преведувањето преку преведувачки работилници на релација од францускиот кон македонскиот јазик и обратно. Во годината кога се одбележуваат 100 години од раѓањето на Блаже Конески, преведувачката работилница од македонски на француски јазик опфати токму препејување поетски остварувања на Конески. Дел од студентите споделија искуства од својата реализирана ЕРАЗМУС мобилност и од учеството во ЕРАЗМУС+, проект што се работи со учество на Катедрата за романски јазици и книжевности. Промоцијата на педагошкиот материјал за настава по француски јазик *J'apprends et je me protège contre les virus*, како и на Зборникот трудови со меѓународно учество *Analogies et interactions au sein des études romanes* (Аналоги и интеракции во романсистичките истражувања), подготвен во сеќавање на проф. д-р Лилјана Тодорова, привлекоа не само публика на национално туку и на меѓународно ниво. Особено втората промоција ја поврза нашата земја со колеги од Франција, франкофонска Канада, Италија, Романија, Хрватска, Србија. Соработката со Францускиот институт во Скопје дојде особено до израз при одржувањето на тркалезната маса на тема: *La traduction pour quoi faire? (Зошто да се преведува?)* што ја проследи бројна заинтересирана публика и во која зедоа учество д-р Ирина Бабамова и д-р Елисавета Поповска од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, како и други проучувачи на преведувањето, преведувачи, толкувачи од и на француски јазик. За оваа тркалезна маса информираа и некои медиуми: <https://mia.mk/so-onlajn-debata-zoshto-prevod-se-zatvora-mesecot-na-frankofonijata/>, <https://kanal5.com.mk/mesecot-na-frankofonijata-zavrshi-so-debata-zoshto-prevod/a468030>, <https://denesen.mk/onlajn-debata-so-zoshto-prevod-se-zatvora-mesecot-na-frankofonijata>.

Во продолжение ја даваме целосната програма на Деновите на франкофонијата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – 2021:

- 15 март 12:15 ч. Отворање на манифестацијата и поздравно обраќање на д-р Ирина Бабамова, раководител на Катедрата за романски јазици и книжевности.

- 15 март, 12:30 ч. Презентација на илустриран терминологски материјал за риби – *Terminologie des poissons des abysses* (студенти од II година: Уна Николоска, Марија Митреска, Мартина Митевска, Елена Тодорова, Анкица Ангеловска, Лина Ковачева, Маја Величковиќ, под менторство на проф. д-р Ирина Бабамова).
- 17 март, 12:15 ч. – 14:30 ч. *Lisons du théâtre* во организација на CRU *Le Très-FLE* и во соработка со Катедрата за романски јазици и книжевности (ментор: проф. д-р Снежана Петрова).
- 18 март, 11:00 ч. Онлајн емисија за 200-годишнината од раѓањето на Гистав Флобер подготвена од страна на редакцијата на магазинот *Phiaro*. (г. Емануел Рембер, директор на Францускиот институт во Скопје, во соработка со Катедрата за романски јазици и книжевности на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје).
- 22 март, 14:00 ч. Промоција на педагошкиот материјал *J'apprends et je me protège contre les virus* од проф. д-р Ирина Бабамова и проф. д-р Снежана Петрова (Промотор: проф. д-р Мира Трајкова).
- 24 март, 10:30 ч. *Traduisons les poètes* – Работилница за книжевно преведување од француски на македонски јазик во организација на CRU *Le Très-FLE* и во соработка со Катедрата за романски јазици и книжевности (ментор: проф. д-р Ирина Бабамова).
- 24 март, 17:00 ч. Промоција на зборникот трудови *Аналоги и интеракции во романистичките истражувања* (Промотори: проф. д-р Елисавета Поповска и проф. д-р Снежана Петрова).
- 25 март, 09:00 ч. – 10:30 ч. *Traduisons la poésie de Blaže Koneski* – Преведувачка работилница од македонски на француски јазик по повод 100 години од раѓањето на Блаже Конески (ментор: м-р Анита Кузманоска).
- 29 март, 12:30 ч. – 14:00 ч. *Студентски искуства*:
 - Александра Давидовиќ-О'Нил – *Споредба на студентските планови и програми за француски јазик и книжевност на Катедрата за РЈК со сродните студии на Универзитетот во Квебек, Канада.*
 - Андријана Смилковска и Ивона Јаневска – *Еразмус студентска размена – студентите во француски јазик и книжевност на Универзитетот во Поаије.*
 - Владана Сивевска – *Студентска преведувачка практика во RFI (Букурешт)*
 - Владана Сивевска и Елмедина Шкрета – Учеството во проектот *Erasmus + KA2, Eurocar 2 – Europe: connaître, apprendre, reconnaître 2*, ЕУРОКАР 2 – Европа: знаење, учење, прифаќање (2)2019-1-BG01-KA201-062521. Во продолжение: размена на идеи со студенти од Катедрата за РЈК околу сегашните и идните студиски планови и програми по француски јазик и книжевност.

- 30 март, 10:45 ч. – 11:15 ч. *Des mots qui, hélas, ont disparu de la langue française*, студенти од втора година на Катедрата за РЈК (ментор: проф. д-р Мирјана Алексоска-Чкатроска).
- 31 март, 11:00 ч. *Тркалезна маса „La traduction, pour quoi faire?“* во организација на Францускиот институт во Скопје во соработка со Катедрата за романски јазици и книжевности.
- 1 април, 11:00 ч. *Презентација на јазични рејсџири/нивоа на францускиот јазик*, студенти од Катедрата за РЈК (ментори: м-р Анита Кузманоска, д-р Мира Трајкова, д-р Јоана Хаци-Лега Христоска, лектор Севда Лазаревска).
- 2 април, 12:30 ч. *Traduisons l'œuvre de Blaže Koneski* – Преведувачка работилница (од македонски на француски јазик) по повод 100 години од раѓањето на Блаже Конески (ментор: Севда Лазаревска).

Програмата на *Деновиџе на франкофонијата на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“* (2021 г.) ја подготви Катедрата за романски јазици и книжевности во рамки на макропроектот „Јазици, книжевности, култури: образовни политики во служба на современото општество“ чиј носител е Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје.

Во составот на комисијата за организирање на манифестација беа следните членови на Катедрата за романски јазици и книжевности: проф. д-р Ирина Бабамова (претседател), проф. д-р Мира Трајкова, проф. д-р Мирјана Алексоска-Чкатроска, проф. д-р Снежана Петрова, проф. д-р Јоана Хаци-Лега Христоска, виш лектор м-р Анита Кузманоска, Шарлен Жув, практикант по француски јазик.

Скопје, 16.9.2021 г.

ЕКСПОЗЕА

Бобан Карапејовски

ЭКСПОНЕНТИТЕ НА КАТЕГОРИЈАТА ОПРЕДЕЛЕНОСТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

(Експозе од одбранет докторски труд)

Концептот на поврзување на стварноста со јазикот и создавање јазична стварност претставува предмет на интерес на проучувачите на јазикот от- како тие истражувања воопшто и постојат. Погледите на Сосир или, пак, на Блумфилд за начинот на кој се одвива комуникација, имајќи предвид дека поврзувањето на дејствителноста со јазикот се случува во човекот, придонесе во лингвистиката да се интензивираат ваквите проучувања. Вообичаено во ваквите контексти се зборува за *антиројоценитричност*, но ние ја имаме предвид и *културоценитричност*а и т.н. *ејоценитричност* на јазикот. Теориите поврзани со референцијата се клучните во насоченоста кон односот стварност – јазик, проширувајќи ја оваа комплементација со трет член: стварност – **човек** – јазик.

Експонентите на категоријата определеност во македонскиот јазик е труд што се фокусира на показателите и нивната примарна функција – како граматикализирани експоненти на семантичка категорија, но и секундарно – нивната употреба надвор од категоријата што ја претставуваат.

Во *првата глава* акцентот е ставен на општите поставки и погледи на јазичната стварност (*стварност – човек – јазик – референцијалност*), како и егоцентричната на јазикот и претходните истражување на темата во македонски и во општолингвистички контекст.

Различните теориски пристапи фрлаат различно светло на тоа како може да се сфати, да се разбере и да се дефинира категоријата *определеност*. Во *втората глава* се насочуваме кон попис и синтеза на дефинициите на предметот на интерес. Покрај дистрибуцискиот опис, важно е да се направи увид и во сите семантичко-синтаксички, но и логички вариетети: определеноста подразбира познатост (за говорителот, но и за соговорникот); можност за идентификација на референтот; izdelување; познатост

за соговорникот; тема – од аспект на комуникациското расчленување на реченицата; формално (синтаксичко) пројавување на експонент на определеноста; показател на тоталноста итн., но, пред сè, таа е *актуализатор* на поимот, на денотатот.

Определеноста е подмножество на *референцијата* (*исоченоста*), па тие се дури и синонимни во некои контексти. *Референцијата* е упатување на јазичниот ентитет кон елемент во стварноста. Категоријата *лице*, личните заменки, а во рамките на заменките – *показниче*, имаат клучна поврзаност со *референцијата*, па со тоа и со категоријата *определеност*. Во македонскиот јазик оваа категоријата е *грамаатикализирана*.

Ако *грамаатикализацијата* претставува фиксирање, односно регуларно претставување преку извесен експонент (морфолошки или синтаксички) на некоја семантичка категорија – ‘х’ е грамаатикализиран во јазикот Ј’ само ако х е семантичка категорија што е претставена со граматичка категорија во Ј, односно регуларен (вообичаен, постојан, најфреквентен) начин за искажување на некое значење со морфолошки или со синтаксички средства, тогаш определеноста е грамаатикализирана категорија преку членската морфема во македонскиот јазик. Но, покрај тоа, определеноста ја има и способноста за *лексикализација* и за *стилизација* (ограничено и контекстуално).

Во *истата глава* се трга од појавата на членот и првите извори. Историскиот увид, од најстарите времиња до денес, како и дијахрониската перспектива на развојот на членот, покажуваат дека многу работи на современ план, во актуелниов миг, се производ на развојниот пат на експонентите на оваа категорија. Границата поставена околу 19 век, веројатно во доцниот 18. и во почетокот на 19., е индикатор за засилената тенденција на грамаатикализација на членот во искажувањето на единствено категоријално значење, со сериозно проширување на семантичкото поле кон генерични и специфични референтни употреби.

Понатаму, во одделна подглава од оваа глава се проследува современата состојба. Ако историјата подразбираше дијахрониска перспектива по хронологија, актуелниот увид се прави по тематски подрачја – значенски или дистрибутивни. Таквиот поглед покажува дека експонентите на *определеноста*, покрај во основната функција: izdelување, определување, идентификување (единствен) референт во стварноста, почнуваат да се користат и за други употреби, чисто граматички, односно синтаксички: се појавуваат како маркер за темата во реченицата; идат кај субјектот речиси без исклучок, ако се наоѓа тој во иницијална позиција во индикативни ненегирани реченици; се користат како партикули за потсилување кај та-

канаречените двојноопределени именски групи (или се лексикализираат, во некои случаи или во некои јазици); се наоѓаат во улога на корелат во релативната реченица (повторно со висок степен на десемантизација); се појавуваат како маркер за (со)односот дел – целина (партитивност); се врзуваат и за неменливите придавки.

Членот се појавува кај сите видови *референција*: генерична, специфична (определена), ономазиолошка (во наслови, називи на институции и сл.);

Во однос на возраста на говорителите и на нивната дијалектна база, вистински систем на троен член има на македонскиот запад, наспрема северот и истокот. Исто така, проширувањето на семантичкото поле на в- и н-коренот е тенденција на македонската западна периферија, но таа се придвижува и кон центарот и во стандардниот јазик (на пример, проширувањето на употребата на формантот -в и за ситуациски определени именски групи).

Во четвртината глава се разгледува *неопределеноста*, која се појавува како соодветник на определеноста со негативен полнеж, според едни погледи, или, пак, како маркер за други, одделни значења, според други, а не како минусен пункт на /+определеноста/. Во македонскиот јазик неопределеноста се искажува со просто отсуство на маркер, со *еден* и со *некој* или со заменките со компонента *било, тогд, (и) да е*. *Еден* има тенденција кон развој како *неопределен член*, но процесот на *грамаатикализација* во македонскиот не е завршен, па затоа не е регуларно удвојувањето на објектот со *еден*, како и помалата фреквенција во неопределени неспецифични (нереферентни) контексти. Отсуството на индикатор за определеност може да упатува на нереферентност, а не нужно на неопределеност. Од аспект на синтаксичките функции, вообичаено е во неопределена форма да се појави предикативот, како и прилошката определба за начин, врзано за предлогот *како и/или за еквивалентност* и во двата случаи. Класификацијата би се свела на: а) синтаксичката функција; б) познавањата на адресантот или на адресатот за референтот (употреба на еден или некој за субјективна/објективна неопределеност); в) нереферентност (и во стварноста и во текстот), односно денотација и/или генеричност.

Во петтината глава, во која се содржани заклучните погледи и синтеза на погледите анализирани претходно, се доаѓа до конечниот заклучок, врзан за концептите на референцијата и на определеноста, кој покажува дека, поради нивната врзивна природа – на мислата и на производот на мислата, на идејата и на реализацијата на идејата, на поимот и на конкретните предмети како носители на карактеристиките на поимот, се развива поимањето како една цивилизација, една заедница со споделен систем од

знаци го концептуализира светот. Концептуализациите на светот придонесуваат за создавање идеи за негов развој и подобрување, за споделен напредок на човековата иднина, како резултат на знаењата од минатото и напорите во сегашност.

